

ТИМОТИ УОКЕР

ФИНЛАНДИЯ

*Тавлим
муъжизаси*

Мароқли дарс ўтишининг 33 сир

«Global books»

Тошкент — 2023

УЎК: 316.628:159

ББК: 74.03

У – 62

Тимоти Уокер

Финляндия таълим мўъжизаси: Ҳамма гап танаффусдами? Мароқли дарс ўтишининг 33 сири. – Тошкент: «Global books», 2023. 272 бет.

Рус тилидан

Ботир Раҳманов таржимаси

2001 йилда ўн беш ёшли фин ўқувчилари ўқиш, математика, ва табиий фанлар бўйича танқидий фикрлаш кўникмаларини баҳолаш учун мўлжалланган “Халқаро ўқувчиларни баҳолаш дастури” (PISA)да энг юқори балл олгани бутун дунёни ҳайратда қолдирди. PISA тести натижалари сабаб Финляндия мактабларининг таълим тизими энг яхши деб тан олингач, дунёнинг барча қитъаларидаги педагоглар фин ҳамкасбларининг сири нимада эканлигини билиш учун уларнинг тажрибаларини ўрганишга киришдилар.

Хельсинкидаги мактабда икки йил ишлаган америкалик ўқитувчи Тимоти Уокер фин мактабларидаги муваффақиятнинг замирида жуда оддий тамойил – ўқув жараёнларида қувонч мавжудлигини таъкидлайди. Қисқа ўқув кунни, енгил уй вазифалари ва кам стандартлаштирилган тестлар – бу фақат самарали таълим тизимининг ташқи жиҳатлари, холос.

Уокер ўз китобида фин таълим тизими қандай ташкил этилгани, нима учун ўқувчилар билан уларнинг баҳоларини муҳокама қилиш кераклиги, болаларга ихтиёр эркинлигини бериш ва улар билан биргаликда кунни режалаштириш ўғил-қизнинг мустақил бўлишига қандай ёрдам бериши, деворлардаги кўргазмали материалларнинг ҳаддан зиёд кўплиги ўзлаштиришнинг пасайишига олиб келиши, нега танаффус чоғида ўқитувчи болалар билан бирга ўйнаши муҳимлиги каби масалалар ҳақида ҳикоя қилади. Ушбу китобда муаллиф ўзбек мактабларида ҳам қўлласса бўладиган 33 та стратегияни таклиф этади.

ISBN 978-9943-8176-7-8

© «Global books», 2022 йил.

© Тимоти Уокер, 2022 йил

УХР

ТАРЖИМОНДАН

Аслида яхши китоб қайси жанрда бўлишидан қатъий назар, ортиқча шарҳга муҳтож эмас. Аммо энг кўп шарҳ ва талқинлар ёзиладиганлари ҳам яхши асарлардир.

Ўттиз йиллик педагоглик фаолиятимда соҳага оид жуда кўп қизиқарли рисоалар билан танишдим, ҳаётий ва касбий тажрибамни бойитишга оид манбаларни кўпроқ ўқишга ҳаракат қилдим. Лекин шу чоққача таълим даргоҳига қувонч ва бахт олиб келиш, рақобатсиз меҳнат, беминнат ҳамкорлик, касбий маҳоратга ишонч каби тушунчаларнинг бунчалар муҳим экани ҳақида дурустроқ ўйлаб ҳам кўрмаган эканман.

Охирги пайтларда жамоатчилик ўқитувчи меҳнатининг кадрсизланаётгани, обрўси тобора пасаяётганини айтмоқда. Хўш, нега бундай деган саволга жавоб қидирарканман, бир ҳамкасбимнинг тавсияси билан Тимоти Уокернинг “Финландия таълим мўъжизаси. Ҳамма гап танаффусдами? Мароқли дарс ўтишнинг 33 сири” номли китобини синчиклаб ўқиб чиқдим. Китобда шундай сатрлар бор: “Сиёсатчилар таълимни ўрни келса деярли уринишларсиз, шунчаки ҳамённи очиб, ҳал этиш мумкин бўлган вазифага айланишини хоҳлайдилар. Улар тахминан қуйидагича мулоҳаза қиладилар: ‘агар таълим технологияларига қанчадир сармоя киритсак, ўшанда мана шунча натижа

оламиз. Бизнинг рейтингларимиз бирдан осмонга чиқиб кетади, шунинг учун келинг, мана бу тугмачани босамиз”. Таниш ҳолат-а? Бутун дунё бўйлаб мактаб таълимида ўн йилликлар оша сақланиб қолаётган ҳисоботлар ортидан қувиш, ўқитишнинг техник воситаларини суиистеъмол қилиш, ўқувчиларга (шу жумладан, ўқитувчиларга ҳам) ишончсизлик билан қараш, хўжақўрсинга рақобат, доимий стресслар, чорасизлик туфайли ўзининг сеvimли касбидан кўнгли совишлар – бари ХХI асрнинг дастлабки ўн йилликларига, яъни сиз билан биз яшаб, меҳнат қилаётган бугунги кунга хос бўлган манзаралардир.

Рости, китобда баён этилган таълим жараёнлари, улардаги муаммо ва ечимлар билан танишиш асноси унда ўзимни, менга замондош ўқитувчилар, ишдан кўнгли совиётган минглаб устозларим, билимлар уммонида сарсон юрган ўқувчиларни кўргандек бўлдим. Муаллиф таъкидлаганидек, “наҳотки ўқитувчи бўлиб ишлаш билан бир вақтда, соғлом ва бахтли бўлиб яшаш мумкин бўлса?”. Бунинг учун нима қилиш керак? Қўлингиздаги шахсий тажрибага асосланган тадқиқот натижаси сифатида яратилган илмий ва амалий мазмундаги рисолада ана шундай саволларга жавоб изланади ҳамда айримларига ўта самарали ечимлар таклиф этилади. Энг эътиборлиси, Т. Уокер яқин келажақда ўз мамлакатадаги ёки глобал миқёсда анъанага айланиб улгурган таълим тизимларининг бирданига ўзгариб қолишига унчалик ҳам умид қилаётгани йўқ. Муаллиф таълим тизимининг энг пастки поғонасидан, яъни ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги муносабатларнинг ўзидаёқ қанчалар зиддиятли масалалар мавжудлиги, уларга

катта харажатларсиз ҳам ечим топиш мумкинлигини аниқ мисолларда тушунтиришга уринади.

Китобни ўқиб муаллиф қарашларида янги ва ўзига хос ажойиб ёндашувга – тараққий этган ўлкалар олимларининг бахт туйғусини қидираётганига гувоҳ бўласиз. Бундан икки аср муқаддам “ёввойи Ғарбдан” олтин қидирган аждодларининг бугунги авлодлари эндиликда инсон кўнглига таскин берувчи, уни ҳаётдан мамнун бўлишига ҳисса қўшувчи омилларни қидиришмоқда. Хусусан, америкалик олим Раж Рагунатан бахтнинг тўртта таркибий элементини ажратиб кўрсатади (яъни, бу инсоннинг овқатга ва бошпанага бўлган асосий эҳтиёжлари қондирилган шароитда): даҳлдорлик, мустақиллик, моҳирлик ва дунёқараш. Т.Уокер эса ушбу рўйхатга қолган барчаси учун пойдевор бўлиб хизмат қилувчи яна битта таркибий элементни қўшимча қилади – бу яхши кайфиятдир. Бахтнинг бу таркибий элементларини у мактаб таълимининг кундалик амалиёти жараёнида таҳлил қилади ва эътироф эгиш керак, уларнинг аҳамиятини маҳорат билан ёритиб беради.

Азиз ўқувчининг эътиборини рисоладаги яна бир муҳим тушунчага қаратган бўлардим. Бу дунёқараш масаласидир. Т. Уокер фикрларини асослаш учун шундай дейди: “Дунёқарашни икки хил усулда тасвирлаш мумкин: биринчиси, танқисликка (очкўзликка) йўналтирилган ёндашув, яъни бунда сизнинг ютуғингиз, албатта, бошқаларнинг муваффақиятсизлиги эвазига юз бериши керак (бу эса, табиийки, рақобатга элтади). Иккинчи ёндашув эса мўл-кўлчиликка (тўқчиликка) йўналтирилган бўлиб, бу дунёда барчанинг ютуққа эришиши учун жой етарли,

деб қаралади”. Ўқитувчилик касбига содиқ қолиш, ундан фахрланиб яшаш, ўз касбидан завқланиш учун муаллиф ўқитувчиларга беғараз ҳамкорлик қилишни тавсия қилади: “Ҳамкорлик қувончини ҳис этиш ва унинг барча афзалликларини ўз тажрибаларида бошдан кечиришни истаган ўқитувчилар, биринчи навбатда, ўзларининг дунёқарашларини ўзгартиришлари керак бўлади. Бу эса ўзимизга боғлиқ. Тўғри, фин педагогларида енгилроқ дарс жадвали бор (қисқароқ ўқув кун ва мунтазам равишдаги 15 дақиқалик танаффуслар), аммо улар бунга чинданам зарурат сезганлари учун шунчаки ҳамкорлик қиладилар”.

Бугун юртимиздаги энг муҳим ислохотлардан бири таълим билан боғлиқ. Кўлингиздаги ушбу китобда айнан таълим тизимида фидойилик билан меҳнат қилаётган ва соҳа ривожини учун ўзида дахлдорлик ҳиссини туювчи ҳар бир инсоннинг эътибор қаратишига арзигулик фикрлар ва ғоялар мисоли билан келтирилган. Эҳтимол, муаллиф Финляндиянинг бутун бошли таълим тизимини батафсил ёритиш ва унинг барча сир-асрорини очиб бериш фикридан йироқдир, аммо у кўзи билан кўриб ўрганган ижобий тажрибаларини самимий оҳангда ўртоқлаша олган. Шу боис унинг бу соҳадаги изланишларига юксак эътирофимни таъкидлаб, китобхонларга рисоланинг ўзбекча матнини таништириш бахтига муяссар бўлаётганимдан мамнунман.

Ботир Раҳманов

СЎЗБОШИ

2000 йиллар бошида ҳам қўлингиздагига ўхшаш китоблар ёзилишига ҳали имкон йўқ эди. У даврларда жаҳон педагогикасининг анъаналари мутлақо бошқача манзара касб этган. Англияда ўн йилдан буён ўқувчини тез-тез аттестациядан ўтказишга йўналтирилган фундаментал ислохот-лар айна авжига чиққан, қолаверса, бу жараёнлар ўқувчию ўқитувчининг ҳаётини ағдар-тўнтар қилиб юборган эди. Швецияда эса муаммони мутлақо тубдан ҳал этишга ҳаракат бошланганди: бу ерда ваучер тизими жорий қилиниб, унинг ёрдамида боласини муқобил билим билан таъминлашни истаган ота-она учун янги типдаги бепул мактабларни танлаш имкони яратилганди. Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиёда (Япония, Ҳонконг, Жанубий Корея ва Сингапур) ҳам таълим тизими қайтадан кўриб чиқилди ва айниқса, ўқиш, математика, табиий фанларнинг таълим сифатини ошириш ҳамда юқори кўрсаткичларга эришиш масаласига асосий эътибор қаратилди. АҚШда эса ўқувчиларнинг натижаларини ва ўрта маълумот олувчиларнинг фоизини ошириш мақсадида кўпгина штатларда ўқитувчилар ва мактабларнинг ҳисобот беришига кучли урғу берувчи тажрибалар ўтказилди. Бир сўз билан айтганда, ўша пайтда таълим соҳасидаги асосий эътибор юқори кўрсаткичларга қаратилди. Агар ушбу китоб 2000 йиллар бошида ёзилганида эди, ўша йиллари пайдо бўлган жуда кўп шунга ўхшаш асарлар қатори унда ўқитишнинг самарасини оширишга қаратилган янги

моделлар, қолоқ мактабларни янгилаш стратегиялари ва умуман, таълим тизимини тўлалигича ўзгартириш ҳақида сўз юритилган бўларди.

Таълим дастурларини ишлаб чиқиш ва сифатини оширишга оид энг яхши ғояларни бир-бири билан алмашиш мақсадида тўпланган педагогларнинг халқаро конференциясида эса кўпчилик ўқитувчилар ўзларига намуна сифатида юқорида қайд этилган мамлакатлар тажрибасини танлаган бўлишарди. Шунга ўхшаш учрашувларда ҳам Австралия, Янги Зеландия, Германия ёки Нидерландияда кечаётган жараёнлар ҳақида ҳикоя қилинган бўларди. У ерларда янги ва қизиқарли моделлар жорий этилаётган бўлиб, уларда таълимдаги ўсишни кузатиш, мактабдаги муваффақиятлар ҳақида ота-оналарни хабардор қилиш ва таълимни бошқаришнинг илғор шаклларини жорий этиш имкониятлари назарда тутилган эди. Ўша пайтлари бутун дунёдаги ҳамкасбларим, айнан, юқоридаги мамлакатларга боришар ва қўшма тадқиқот лойиҳалари ҳам ўша ерларда амалга ошириларди. Финляндия масаласига келсак, уларнинг ҳеч бири бу мамлакатда таълим соҳасига оид қизиқарли бирор бир нарса топишга умид ҳам боғлашмаганди.

Барчаси бир кунда, яъни Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ) (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) дунёнинг турли мамлакатларидан 15 ёшли ўқувчилар иштирок этган биринчи халқаро тадқиқот натижаларини эълон қилган 2001 йил-нинг декабрида ўзгариб кетди. Билимни баҳолашнинг халқаро дастури (ББХД) (Programme for International Student Assessment; PISA) номли тест фин ўқувчиларининг она тили, математика ва табиий

фанларни қай даражада ўзлаштирганини кўрсатиб берди, қолаверса, бунда уларнинг ушбу соҳалардаги нафақат назарий кўникмалари, балки билимларини амалиётда қўллай олиш малакалари ҳам баҳоланди. Аҳолиси бор-йўғи 5,5 миллион кишига аранг етадиган Финляндия 31 мамлакатни ортда қолдирди. Унданам қизиги, ўлканинг турли ҳудудлари ва мактабларидаги ўқувчиларнинг ютуқлари бир-биридан деярли фарқ қилмас ва бошқа мамлакатлардаги сингари натижаларга оиладаги вазият ҳам деярли таъсир кўрсатмаганди. Аксинча, финлар жуда кам маблағ сарфлаб бундай ютуққа эришгандилар. Бу ҳолат таълимга бевосита алоқаси бор инсонни гангитиб қўйганига ажабланмаса ҳам бўлади.

Кутилмаганда Финляндиянинг етакчи ўринга чиқиб кетиши, нафақат халқаро педагоглар ҳамжамияти ҳамда жаҳон оммавий ахборот воситаларини ҳайрон қолдирди, балки мамлакатдаги таълим тизими раҳбарлари, ўқитувчи ва тадқиқотчи олимларни ҳам лол қолдирди. Бирор кимса нима сабабдан фин болаларининг халқаро стандартлар бўйича энг юқори натижаларни кўрсатганини ишонч билан тушунтириб беролмасди. Финляндияда 1970 йилларда пайдо бўлган тўққиз йиллик мактаблар 2001 йилгача жамоатчиликнинг аёвсиз танқидига дучор бўлаётганди. Ўша пайтларда юқори синф муаллимлари ва университет ўқитувчилари мазкур янги таълим даргоҳлари мактаб ўқувчиларининг навбатдаги таълим босқичига ўтиши учун зарур бўлган билимларни аста-секинлик билан, аммо қатъий равишда пасайтириб юборишини таъкидлашарди. Иш берувчиларнинг бир қисми ҳам омманинг дарғазаб хорига қўшилиб, ёш

авлоддаги меҳнат этикаси муаммога айланаётгани, мактабларда болаларга маиший қулайликка интилиш ва оғир меҳнатдан қочиш ғоялари сингдирилаётганидан дод солишарди. Шу билан бирга, айрим ота-оналар иқтидори юқорироқ бўлган болалар учун мактабларда ўз имконият ва салоҳиятларини тўлиқ намоён этиши учун мавжуд муҳит торлик қилади, деб ҳисоблашган. Агар вазиятни ўзгартириш учун қандайдир ечимлар таклиф этилса ҳам улар албатта бошқа мамлакатлар тажрибасидан кўчириб олинган бўларди. Таклиф этилган ислоҳотлардан қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин: янада юқорироқ стандартлар яратиш, ўқувчиларнинг ютуқлари ҳақида батафсил маълумотларни тўплаш, ота- оналарга мактаб танлаш учун янада кенгроқ имкониятлар яратиб бериш ва истеъдодли болалар учун махсус ўқув муассасалари яратиш. Аммо 2001 йил декабридан сўнг финларнинг ўрта таълим тизимидаги кўнгилсизликлар амалий жиҳатдан ғойиб бўлди.

Шунинг учун ҳам PISA тестига раҳмат айтиш керак, шу тест бўлмаганида эди, эҳтимол, ушбу китоб ҳам бу ёруғ дунёни кўрмаган бўларди. Табиийки, хорижликлар бизнинг таълим тизимимизга жуда катта қизиқиш билдиришди ва уларда минглаб саволлар пайдо бўлди. Финларнинг ўзи бу муваффақиятни қандай қабул қилишди ва қандай изоҳлашмоқда? Мутахассислар фикрича, фин болаларининг бошқа мамлакатлардаги аксар тенгдошларига нисбатан яхшироқ ўқишлари учун муҳим бўлган бешта омил мавжуд. Улардан тўрттаси бевосита мактаб ва унинг жавобгарлик чегараси билан боғлиқ бўлиб, бешинчиси мактаб ҳовлисидан ташқаридадир.

Аммо бирданига изоҳлаб ўтишимиз лозим: одатда, мураккаб ижтимоий тизимларда кечаётган жараёнларни тушунтириш чоғида кўплаб фаразлар илгари сурилади, шунинг учун ҳам уларга юз фоиз ишонч билан қараш қийин. Шундай қилиб...

Биринчидан, бизнинг юртимизда ўқувчи етти ёшидан бошлаб қизиқишига қараб махсус фанларга йўналтирилган ўрта мактабда таҳсил олади. Мактаб ана шу қизиқишларни ривожлантиришга ёрдам беради ва ҳар томонлама меъёрга келтирилган таълимни таъминлайди. Бу орқали билимни барча ўқувчи сифатли ўзлаштириши учун асос яратилади деб ҳисоблашади. Финляндия мактабларининг ўқув дастурлари ҳамма фанни ўрганишга бир хил даражада эътибор қаратади, бу эса болалардаги турли қобилият, иқтидорни ҳар томонлама ривожлантириш ва тарбиялаш учун имкон беради. Хусусий мактаблар ва рақобатнинг йўқлиги (бу кўпинча ўзаро боғлиқ бўлади) шундан далолат берадики, мактаблар қаерда жойлашгани, кимни ўқитаётганидан қатъий назар, уларнинг бари яхши бўлиши керак. Финляндия мактабларининг кўпчилигида турли ижтимоий қатламларга мансуб болалар таҳсил олади ва ҳеч ким ирқи, ижтимоий-иқтисодий мақоми ёки қобилиятига қараб табақаланмайди, таъқиб ҳам қилинмайди. Ўтган 40 йил давомида юзага келган бундай тенглик муҳити ҳар бир ўқитувчи ва ўқувчининг мақсад ва қарашларига таъсирини ўтказа олган. Бугун уларнинг бари, агар муқобил ва етарли даражада қўллаб-қувватланадиган бўлса, ҳар ким мактаб дастурининг катта қисмини бемалол ўзлаштира олишига аниқ ишонишади. Шу боис бутун мамлакат бўйлаб болалар хотиржамлиги,

соғлиги ва бахтли бўлиши мактаб таълимининг энг муҳим мақсадига айланди.

Иккинчидан, таркиби ҳар хил бўлган синфлар билан ишлаш учун 1970 йилгача бўлган даврга қараганда анча малакали ўқитувчилар керак бўлишини биз эрта англаб етдик. Натижада, педагог кадрларни тайёрлаш билан коллежлар эмас, балки университетлар шуғуллана бошлади. 1980 йилларда олий таълимда кенг кўламли ислохотлар амалга оширилди ва шундан кейин барча ўқитувчи илмий тадқиқотини қилиши ҳамда магистр илмий даражасини олиши мажбурий деб белгилаб қўйилди. Бугун бундай талаб Финляндиядаги барча малакали мутахассислар олдига қўйилади. Ҳар бир битирувчининг бола психологияси, педагогика, дефектология, ўқитиш методикаси ва ўқув жараёнини ташкил этиш бўйича олган билимлари уларнинг тажрибали ҳамкасбларига қараганда бир неча баробар кўпроқдир. Бу эса ёш ўқитувчининг мактабдаги ваколатларини янада кенгайтириш имконини берди. 1990 йилларда педагоглар биргаликда ўқув режаларини тузишлари, энг самарали ўқитиш методларини танлашлари, ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражасини аниқлашлари ва узлуксиз равишда касбий маҳоратини оширишлари талаб қилина бошланди. Ўқитувчи нуфузининг доимий равишда мустаҳкамланиши ўлкада ўқитувчи ва мактабга бўлган ишончни сезиларли даражада таъминлаб берди. Бу усул педагог мақоми ҳамда ушбу касбнинг ёшлар орасида жозибадорлигини оширди.

Учинчидан, барча мактабларда болаларнинг соғлиги ва фаровонлигини таъминлашга йўналтирилган механизмни ишга туширишга қарор қилдик. Бундан

асосий мақсад – ўқувчи оиласида парвариш ва ғамхўрликдан мосуво бўлса-да, уни юқори даражада ўзлаштириш имкониятидан маҳрум этмасликни кафолатлаш бўлди. Ушбу қўллаб-қувватлаш тизимини жорий этиш ниятида муаммоларни имкон борича эртароқ аниқлаш ва ҳал қилишга ёрдам берадиган алоҳида ташкилий тузилмани ишга туширдик. Бунинг учун фин мактабларининг ихтиёрига йирик миқдорда маблағ ва махсус штат бирликлари берилди. Болаларнинг жисмоний ва ақлий соғломлигини таъминлаш учун ҳар бир ўқув муассасасида ўқувчиларни қўллаб-қувватлаш гуруҳи ташкил этилди. Бундай гуруҳларга турли хилдаги мутахассислар (ўқитувчилар, психологлар, амалдорлар) киритилган бўлиб, улар юзага келаётган муаммоларни муҳокама қилишади, мақбул ечимларни излашади. Албатта, бундай махсус ташкилий тузилмаларнинг пайдо бўлиши мавжуд фонд маблағларини тегишли равишда тақсимлашни талаб этади. Яъни эҳтиёжманд болалари кўпроқ бўлган мактабларга анча-мунча маблағ ажратилади. Буларнинг барчаси бутун Финляндия бўйлаб тизимли равишда таълим олиш учун тенг имконият ва шароитларни юзага келишини таъминлаб берди.

Тўртинчидан, биз таълим тизимининг ўрта бўғинида ишловчи раҳбарлар ҳам тажрибали ва малакали педагоглар бўлиши керак, деб ҳисоблаймиз. Яъни директор ўзи ишлаётган мактабда дарс бера олиш имкониятига эга бўлсин. Бундан ташқари, ушбу мансабдагилар атрофдагилар билан ишлашни билиши ва мустақил таълим олувчи ташкилотларни бош-қариш қобилиятига ҳам эга бўлиши лозим. Натижада таълим соҳасидаги раҳбар бевосита синфда ишлаш тажрибасига эга бўлади.

Ўқитувчи ўз ҳамкасблари томонидан бошқариладиган бўлса, танқидни яхши қабул қилишини сездик. Чунки раҳбар ҳам бошқарувда синфдагига ўхшаш муаммоларга тўқнашиб туради. “Фин дарслари. Финляндия мактаб таълимидаги ислохотлар тарихи¹” номли китобимда фин мактабларининг ўзига хослиги, уларда бошқарувчилар эмас, балки истеъдодли, етакчилик фазилатига эга профессионал педагоглар раҳбарлик қилишини, улар маъмурий ишлар қаторида дарс бериш билан ҳам шуғулланишлари ҳақида ёзгандим.

Ниҳоят, бешинчидан, ўқув жараёнининг ўзига хослигига ўқувчининг мактабдан ташқаридаги ҳаёти ҳам кучли таъсир этишини унутмаслик лозим. Гарчи Финляндияда бошқа мамлакатларга қараганда оиладаги вазият боланинг ютуқларида кам даражада акс этса-да, мактабдан ташқаридаги ҳаёт унинг ўзлаштиришига кучли таъсир қилади. Шунинг учун ҳам болалар ва ўсмирларга оид сиёсатни давлат даражасида амалга ошириш ҳамда бу ўзига хос ижтимоий капитал эканини эсда сақлаш муҳим вазифадир. Мамлакатимиздаги турли хил мактабдан ташқари ассоциациялар, клублар ва ташкилотларнинг кучли тизими ўсиб келаётган авлоднинг соғлиғи ва фаровонлигига улкан ижобий таъсир кўрсатади, уларнинг ўқиш-ўрганишида аксини топади.

Финляндияда 100 000 га яқин нодавлат ассоциация мавжуд бўлиб, уларда 1,5 миллион киши фаолият юритади. Финлар ўқиш ва иш билан бирга турфа жамоат ишларида фаол иштирок этадилар. Ёшларнинг беш нафаридан уч нафари бўш вақтида спорт, санъат

---

¹ Сальберг П. Финские уроки. История успеха реформ школьного образования в Финляндии. – М.: Классика-XXI, Арт-транзит, 2015.

ёки маданият каби соҳаларда фаолият юритувчи ассоциацияларга аъзо. У ерда ўқувчилар мактабда ўзлаштирган билим ва кўникмаларини тўлдирувчи кўшимча материалларни олишади. Бугун 90% ёш фин биттадан севимли машғулотиغا эга. Бу уларнинг мактабдаги муваффақиятларига ижобий таъсир кўрсатади. Яна ҳамма бориш имконига эга бўлган ва боланинг ёшлигиданоқ ривожланишига ҳисса қўшадиган мактабгача таълим муассасалари, оммавий соғлиқни сақлаш тизими, кенг тармоқли халқ кутубхоналари ўғил-қизларнинг муайян ютуқларга эришишида кўмаклашиб, уларни қўллаб-қувватлайди. Аммо чет элликлар учун бошқа мамлакат таълим тизимининг қандай ишлаши ва унинг турли элементлари яқуний натижаларга қандай таъсир кўрсатишини тушуниш жуда қийин. Қоидага кўра, у ёки бу тизимни яхши таҳлил қилиш учун уни фақат ичкаридан кўра билиш керак. Аммо мактабларни кузатиш ва мутахассислар билан суҳбатлашиш мақсадида қилинган бир ҳафталик ташриф давомида финча таълим хусусиятларини ҳақиқатан ҳис этиш даргумон. Агар Финляндия сизга нимадир ўргатишини истасангиз, бу ерга ўзингиз келинг, ўзингизни ўқитувчи ролида синаб кўринг ва бу энг афзал усул бўлади. Тим Уокер айнан шундай қилди ва ноёб амалий тажриба орттирди. Мамлакатимизда бир неча йил яшаши ва ишлаши давомида у фин маданиятининг барча нозик жиҳатларини, мактаб таълимининг ўзига хос томонларини яхши тушунди. У ёзаётган китобларида чет эллик педагогларга янги ва фойдали тарафларни кўрсатаётгани учун уларни фин ҳамкасблари ҳам катта қизиқиш билан ўқимоқда.

Тим оиласи билан Бостондан Хельсинкига кўчиб келган дастлабки кунлари у билан танишгандим. Иккимиз фин мактаблари Америка мактабларидан нимаси билан фарқланишини бир неча бор муҳокама қилганмиз. Тим Хельсинкидаги олий таълимгача бўлган халқаро моделнинг дастурини таклиф этувчи Ressu номли давлат умумтаълим мактабида ўқитувчи бўлиб ишларди. Мен бу ўқув муассасасига авваллари тез-тез бориб турар ва у ерни жуда яхши билардим, аммо америкалик ҳамкасбимнинг бешинчи синф ўқувчилари билан бошдан кечирганларини эшитгач, унга жуда қизиқиб қолдим. Четдан туриб янгича қараш ҳар доим фойдалидир. Тим ўз амалиётида фин мактабининг ўта хилма-хил аспекти билан тўқнаш келган ва шундан кейингина уларни ушбу китобида батафсил тасвирлаб берган. Ишончим комилки, ҳеч ким буни ундан ўтказиб яхшироқ бажаролмаган бўларди.

“Фин дарслари” китобимнинг иккинчи нашрини босмадан чиқаришга тайёрлаётган чоғим муҳаррирдан муқованинг орқасига қуйидаги огоҳлантиришни елимлаб қўйса бўлмайдими деб сўрадим: “ЭҲТИЁТ БЎЛИНГ! Мустақил тарзда такрорлашга ҳаракат қилманг!”. Бундай дейишимнинг сабаби жуда кўплаб ўқитувчи, амалдор, ҳатто сиёсатчилар менга мурожаат этиб, фин таълим тизимини қай тариқа ўз мамлакатларида жорий этиш мумкинлигини сўрашарди. Нашриётдагилар хавотиримни тушунишдию, юқоридаги огоҳлантиришни елимлаб қўйиш ғоясини маъқуллашмади. Шунга қарамай, камина таълим тизимини бир жойдан бошқасига шунчаки ўтказиб қўйиш мумкин эмас, деб биламан. Ахир, мураккаб ва табиий тарзда шаклланган маданий ҳосилалар худди майсаю дарахтдек фақат ўзининг

жонажон заминида, ўзига мос иқлимдагина яхши ўсади. Тим Уокер “Финляндия таълим тизими: дунёдаги энг яхши мактаблар қандай ташкил этилган?” номли китобида бу ҳолатни етарли даражада ишончли қилиб тушунтириб беради ва мактабдаги ўқишни янада қизиқарли, ёқимли машғулотга айлантиришга кўмаклашадиган амалий қадамларни таклиф этади. Омад ёр бўлсин!

Паси Сальберг

КИРИШ

Массачусетс штатининг Арлингтон шаҳридаги мактабда ўқитувчи бўлиб ишлаган пайтларимнинг биринчи йили мен профессионал сифатида кўнгили совийш ва кўйиб кул бўлиш томон шиддат билан интиланган эканман. Иш кунлари, эрталаб тахминан олти яримларда иш жойимда бўлар, ишдан эса одатда, педагогика ҳақидаги китоблар тўла рюкзагим билан кеч тушганда кетардим. Мактаб деворидан ташқарида ишдан чалғишга уринар, аммо бунинг ҳеч иложи топилмасди. Нонушта вақти асабийлашганча дарс режаларини ўрганар, кечқурунлари ўрнимда ётганча бугун нимани “ноўрин” қилганимни бирмабир таҳлил қилардим. Одатда бир кечада тўрт-беш марталаб уйғонар, баъзан эрталаблари шунчалар кучли асабийлашардимки, кўнглим айниб, қайт қилиш учун ҳожатхонага югуришимга тўғри келарди (иштаҳани бўғадиган бунақа ошкора тафсилотлар учун узр сўрайман).

Ана шу биринчи ўқув йили бошлангунча ғайратга тўлиб, келажакда ўз ишимни яхши кўриб қолишимга ишонардим. Аммо октябрь кириши билан ишимдан нафратланишимни тан олишимга тўғри келарди. Афсуски, мен ҳеч қандай қувончни ҳис қилмасдим.

Миллати фин бўлган рафиқам Йоханна мендан жуда хавотирлана бошлади. Агар шу зайл давом этаверсам, у бу масаланинг касаллик варақаси билан яқун топишидан қўрқарди. Аммо унга бундай бўлмаслигини айтдим. Нима учун танаффус қилмаслигим, келгусида ҳам худди шу режимда ишламоқчилигимни Йоханна

умуман тушунолмади. Хотиним менга Хельсинкидаги ўқитувчи дугонаси бир кунда олти соатдан ортиқ ишламаслиги, бунинг ичига дарсларга тайёрланиш учун ажратилган икки соат ҳам кириши ҳақида сўзлаб берди. Бу ҳам етмагандек, у кундузги соат иккилардан кейин ишдан чиқиб, мактаб ташвишларини унутар ва бу ҳақда асло ўйламас экан.

Ўзимча, Йоханна ниманидир адаштириб кўйди ёки дугонаси номигагина педагог бўлса керак деб тусмолладим ва аёлимга яхши ўқитувчи тушдан сўнг тезда уйига шошилмайди, дедим.

“Бу фақат Финляндияда эмас!”, дея эътироз билдирди Йоханна.

Аёлим ҳам ўрта мактабни Финляндияда тугатган, кейинчалик бир неча ой Хельсинкида штатдан ташқари ўқитувчи бўлиб ишлаб, финча таълимнинг яширин томонларига назар ташлаш имконига ҳам эга бўлганди. Маҳаллий педагогларнинг қандай ишлашини у ўз таж-рибасида кўрганди. Ҳар бир академик соатдан (45 дақиқа) сўнг уларга 15 дақиқа танаффусга рухсат берилар, Йоханнанинг кузатишича, кўпчилик ўқитувчилар танаффус чоғи бутунлай ҳордиқ чиқаришар, қаҳва ичиб, ҳамкасблари билан гап сотишар ва суратли журналларни варақлашар экан. Менинг америкача тажрибамга қарасак, бу усул назаримда ҳақиқатдан йироқ нарсага ўхшаб туюлди.

Массачусетсдаги мактабимизда бутун ўқув кунини тушлигига мўлжалланган катта танаффус пайти ҳам мен қисман ишлашда давом этардим. Кўлимда арчилган банан билан синф хонани қадамлаб ўлчаганча, тик оёқда тамадди қилар ва навбатдаги дарсларимга тайёрланардим.

Мактабда ишлаган биринчи йилларим аёлим бор кучини ишга солиб, мени бошқача ишлаш, шу билан бирга, нафақат рўзгор тебратиш, яна Финляндиядаги ўқитувчилардек ўзини жуда яхши ҳис қилиш, яйраб-яшнаш мумкинлигига астойдил ишонтирмоқчи бўларди. Аммо мен унга ишонмасдим.

Кўпгина америкалик педагог каби менинг ҳам ҳақиқий ҳаётим финларники билан ҳеч ҳам мос келмасди. Чунки ўқув куни давомида ҳар бир дарсдан сўнг 15 дақиқалик танаффуслар бўлмасди-да. Агар Йоханнанинг дугонаси соат 14:00 да мактабдан кетса, мен бу вақтда ҳали охириги дарсимни давом эттираётган бўлардим. Соат 15:00 да биринчи синфларим билан хайрлашардим, аммо эртанги дарсларга тайёрланиш ва бир талай турли ишларни қайта кўриб чиқиш вазифалари кутиб турарди.

Биринчи йили, одатга кўра, 12 соатлаб вақтимни мактабда ўтказганим учун ўзимни Йоханнанинг дугонасидан кўра анча профессионал деб ҳисоблардим. Лекин бора-бора унга ён бераётганим аён бўлди. Иш мени бутунлай ўз домига тортиб олган ва шахсий ҳаётим учун умуман вақт қолмаётган эди. Шу сабаб жуда асабий ва доим ўта тажанг аҳволда юрадиган бўлдим. Энг ёмони, энди дарс бериш менга қувонч келтирмас, болаларда ҳам шунинг аксини сезардим. Ёш ўқувчиларим юз-кўзида тез-тез норозилик кайфияти билиниб қоларди.

Ўша ўқув йилида тажрибали бир ҳамкасбимнинг айтган гапи ҳамон эсимда: “Америкалик ўқитувчиларнинг ярми дастлабки беш йил ичида ўз ишини ташлаб кетади”. Ростини, бу ҳолат мен билан ҳам юз берса керак, деб ўйладим. Февралнинг охирига келиб

доимий жонсараклик, сурункали уйқусизлик мени шу даражага олиб келдики, ҳатто дарсларга ҳам тузукроқ тайёрланолмай қолдим. Бир куни столдаги кундалик қайдлар дафтаримга маъносиз термилиб ўтирганим ҳамон эсимда. Яна бир куни кечга яқин самарасиз тайёргарлик соатидан сўнг уйга қайтдим ва ҳолдан тойиб ошхонага кирдиму ўзимни полга ташладим. Мен сассиз, жимгина оёқ остида чўзилиб ётар, аёлим эса ишдан танаффус қилишимни сўраб ёлворарди. Ниҳоят бир неча уйқусиз ҳафталардан сўнг тақдирга тан бердим: директорга қўнғироқ қилиб, таътилга чиқаришларини сўрадим.

Касбимни ўзгартириш ва мактабдаги ишимни худди даҳшатли тушдек унутиб юбориш тараддудига тушдим. Лекин ичимда бир савол гимирларди: кутилмаганда аёлим ҳақ бўлса-чи? Наҳотки ўқитувчи бўлиб ишлаш ва бир вақтнинг ўзида, соғлом ва бахтли бўлиб қола олиш мумкин бўлса?

Уч йил ўтиб, Йоханна билан Финляндияга кўчиб кетишга қарор қилдик. Йўқ, бу Америка таълим тизимидан қочиш эмасди. Мен мутлақо кетишни хоҳламасдим. Ҳамон ўша мактабда ишлар ва ўзим учун уятли бўлган биринчи йилга бардош бера олганимдан қувониб юрардим. Ўшанда бир ойлик таътилдан сўнг ҳамкасбларим мадади билан аста-секин керакли тажрибани тўплаб, гарчи ҳар кеча мактабдан кейин жисмонан ва руҳан толиқсам-да, вақт ўтиши билан дарс беришдан қувонча бошладим.

Хельсинкига кўчиб ўтган йилимиз тўлиқ ставкада ўқитувчи бўлиб ишлар, ҳам ўқир, яна бир неча жойдан қўшимча пул ҳам ишлаб топаётган эдим. Аммо ўзим истагандек оилам билан истаганимча бирга бўлолмас,

касбимдан совиш даражасига яқинлашаверардим. Аёлим билан болаларимизнинг ҳали ёш эканидан фойдаланиш ва шиддатли кечаётган ҳаётимизни секинлатиш умидида Финляндияга кўчиб ўтишга қарор қилдик (ҳозирикки фарзандимиз бор ва уларнинг иккиси ҳам ҳали беш ёшга тўлмаган). Хельсинкидаги мактаб директорига ишга жойлашиш режаларим ҳақида сўзлаб берганимда, у менга бу кўчиш келажакдаги карьерам учун фойдали бўлишини таъкидлаб қўйганди. Эсимда, ўшанда унинг гапидан кулгим қстаган, чунки бу фикр ғирт бемаъни эди. Хотиржам ва батартиб турмуш эвазига дарс беришдан умуман воз кечишга тайёр эдим. У ёқда мутахассислигим бўйича иш топаманми-йўқ, билмасдан туриб, таваккалига Хельсинкига чипта олдик. 2013 йил июнь ойининг охиригача, яъни океаннинг нариги тарафига кўчиб ўтгунимга қадар Финляндиядан ҳамон мактаб ўқитувчиси сифатида жой тополмаган эдим. Лекин кунларнинг бирида эрталаб электрон почтамага Хельсинкидаги мактаб директоридан қизиқ хат келди. Тан олишим керак, бу вақтга келиб умид қилишни ҳам йиғиштириб қўйгандим, чунки иш сўраб март ойи жўнатиб юборилган хатларимнинг барчаси жавобсиз қолаётган эди. Мана, марҳамат, олдимда Хельсинкидаги давлат мактабида ишлаш ва у ерда инглиз тилида сўзлашувчи бешинчи синфларни ўқитиш имконияти турарди. Мен жуда ҳайрон бўлиб қолгандим.

Ўша ҳафтадаёқ скайп орқали синов суҳбати бўлиб ўтди ва охир-оқибат директор фин мактабидан иш таклиф қилди. Жуда қувондим ва миннатдорлик билан таклифга рози бўлдим. Кейин асабийлашдим: нимага имзо қўйдим ўзи?

Кўпчилик америкаликлар қатори мен ҳам Финляндияда ажойиб таълим тизими борлиги ҳақида эшитгандим. Бироқ амалиётда бу нарса қандай эканини тасаввур қилолмасдим. Тўғри, Йоҳанна фин мактаблари ҳақида нималарнидир, яъни у ерда ўқув кунли қисқалиги, ҳар бир дарсдан сўнг 15 дақиқалик танаффус бўлиши кабиларни айтиб берганди. Бундан ташқари, бир неча ҳужжатли фильмларни ҳам кўргандим. Унда 15 ёшли фин ўқувчилари PISA тестларидан энг юқори баллар олишгани, бунда уларнинг матнни ўқиш ва тушуниш техникаси, математика ва табиий фанлардан билим даражаси баҳолангани ҳақида ҳикоя қилинганди. Бошқача айтганда, финляндиялик бешинчи синф болаларига дарс беришга рози бўлган чоғим бу мамлакатдаги таълим ҳақида ҳамон жуда кам маълумотга эга эдим.

Шундай бўлса-да, фин таълим тизимини ичкаридан билиш учун мени олдинда икки йиллик саёҳат кутиб турган эди. Мен ҳатто қаерга бориб жойлашишимни ҳам аниқ билмас ва Хельсинкида ўрнашиб қолиш анча қийин бўлади, деб ўйлардим. Хийла ортга қайтиб, америкача тажрибамни ҳисобга олган ҳолда айтсам, кейинчалик кутганимдек натижа олмадим ва кўп ҳолатларда қийинчиликларни енгиб ўтишимга тўғри келди.

Одатда инсон бир мамлакатдан бошқасига кўчиб ўтган чоғда, у маданий шокни бошдан кечиради, яъни ўзини нотаниш вазиятда йўқотиб қўйгандек ҳис қилади. Аммо рафиқамнинг фин бўлгани ва мен илгари ҳам унинг юртида ўн марталаб бўлганим сабабли касбимдан ташқаридаги маданий шокни четлаб ўтдим.

Мен ишга жойлашган Хельсинкидаги мактаб худди ҳали текширилмаган ерларга ўхшар ва ундан нимани

кутишни ҳам билмас эдим. Бу ерда янгидан-янги қоидаларга дуч келавардим. Мутлақо бошқа муҳитда Америка мактабларида орттирган “илғор тажрибам”ни қайтадан англай бошладим.

Хельсинкида ўтган икки йил давомида финча ўқитиш методини яқиндан ўрганиш учун бир олам имкониятларга эга бўлдим. 100 соатдан кўпроқ вақт давомида бу ерда дарслар қандай ўтилишини кузатдим, Америкадаги магистр даражасининг муқобили ҳисобланмиш “Бошланғич таълим” илмий даражасини² олиш мақсадида икки тажрибали ҳамкасбимнинг қўл остида педагогик амалиётини ўтадим.

Ушбу китобга материал йиғиб, Хельсинкида кузатган методларни бошқа мактабларда ҳам қўллашармикин, дея мамлакатнинг турли ҳудудларидаги бир қанча мактабларга бордим. Бундан ташқари, таълимнинг барча босқичларида, яъни тайёрлов, бошланғич ва ўрта мактабларда фаолият юритаётган фин педагоглари билан гаплашиб кўрдим. Оқибатда, мени қизиқтирган методларнинг кўпи бутун Финляндия бўйлаб самарали тарзда амалиётга жорий этилганининг гувоҳи бўлдим.

Мен сизга ҳикоя қилиб бермоқчи бўлган стратегиялар (ҳаракат қоидалари) орасида (“Ҳар бир болани айпад билан таъминлаймиз” сингари) баландпарвоз ва ғайриоддий гоаялар йўқ. Лекин уларни (“Шунчаки ўқувчига ишонинг – сиз ҳаммасини уддалайсиз!” деган даъват сингари) идеалистик гоаяларга ҳам киритиб бўлмайди. Булар ҳар қандай синф учун мос келадиган оддий ва самарали усуллардир. Уларни қўллай

---

² Замонавий Финляндияда тўққиз йиллик мажбурий таълим олти йиллик бошланғич таълим ва уч йиллик юқори синф таълимини ўз ичига олади.

бошлашим билан ажойиб кашфиётлар қилдим: усуллар мактаб ҳаётига қувонч олиб келишини англадим. Эҳтимол, фин педагогларининг методларини бошқа мамлакатда, масалан, АҚШда қўллаш учун уларни қисман мослаштиришга тўғри келар, аммо ҳеч қачон буларнинг бари фақатгина Финляндиягагина хос деб таъкидламаслик зарур.

Мисол учун ушбу китобда мен тавсия қилаётган ўқув кунни давомида мунтазам равишда унча катта бўлмаган танаффусларнинг зарурлиги стратегиясини олайлик. Албатта, мактабларда буни жорий этиш учун таълим сиёсатини давлат даражасида ўзгартириш керак бўлади. Аммо бошқа томондан америкалик ўқитувчилар фин ҳамкасбларининг тажрибасига амал қилиб, истисно тариқасида машғулотлар оралиғида ўқувчиларга дам олиш учун оз-оздан вақт беришлари мумкин. Майли, улар бироз ўйнаб олишсин, шундан кейин яна соғлом ва тетик ҳолда синфга қайтишади.

Бу китобни ўқиб чиққач, таълимга финча ёндашувдан илҳомлана олган америкалик ўқитувчи бугуннинг ўзида нималар қила олиши мен учун жуда қизиқ. Паси Сальберг сўзбошисида тасвирлаганидек бизнинг таълим тизимларимиздаги аниқ кўзга ташланиб турган фарқларга қарамай, яхши томонга ўзгаришнинг ҳар доим имкони бор.

2001 йил PISA тестларининг натижалари эълон қилинганида финляндияликлар ўзларининг таълим тизими бутун дунёдаги энг яхшиси бўлиб чиққанини билишгач, роса ҳайрон қолишган. Амалдаги қисқа ўқув кунлари, камроқ ҳажмдаги уй вазифалари, стандарт тестларнинг минимум шакллари каби бирмунча енгил ёндашув орқали қандай қилиб аъло натижаларга эриш

мумкинлиги таълим ҳақидаги анъанавий тасаввурларни бироз четлаб ўтди.

Мана, шимолдаги кичик мамлакат ўқув режаларини қисқартирмай, ўқитувчию ўқувчини асабийлаштирмай ҳам таълим бериш мумкинлигини Америкага ва бутун дунёга кўрсатиб қўйганди. Шу билан бирга, методлардаги фарқлар давлат таълим сиёсатида ҳам, кичик қамровдаги оддий синфлар даражасида ҳам кўриниб турибди.

Эҳтимол, фин ўқитувчилари ўзларининг илғор методлари билан америкалик ҳамкасбларини лол қолдира олмасликлари мумкин, чунки кўплаб педагогик инновациялар АҚШ ва бошқа мамлакатлардан ўзлаштирилган. Бироқ тажрибамдан маълумки, финляндиялик ўқитувчининг нималарга урғу беришига албатта эътибор қаратишимиз лозим. Бу мамлакатда болалар ҳам, ўқитувчилар ҳам ўқув жараёнидан қувонч олишлари учун ҳамма нарса қилишади. Финляндияда худди шу жиҳат энг қимматлисидир. Ғалаба ва ютуқлар ҳақида кейинги ўринларда ўйлашади. Лекин нима бўлганда ҳам, фин ўқувчиларининг кишини лол қолдирувчи натижаларга эришганини кўп сонли PISA тестлари тасдиқлаб турибди.

Кўпгина америкалик педагоглар сингари мен ҳам Дуга Лемовнинг “Ўқитувчи маҳорати³” номли китобини ўқиб чиқдим ва унда амалий фаолиятда қўллаш мумкин бўлган фойдали педагогик стратегияларга дуч келдим. Аммо стратегиялардан бири менга жумбоқдек бўлиб туюлди ва у “Қувонч омили” деб аталади. Синфдаги қувончли вазият,

---

³ Лемов Д. Мастерство учителя. Проверенные методики выдающихся преподавателей. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015.

дея фараз қилади Лемов, бу ўқишдаги ютуқларни кўпайтириш учун ўқитувчи томонидан қўллаш мумкин бўлган воситадир: “Албатта, ‘Қувонч омили’ ягона мақсад эмас. Тўғри қўлланганда у ёрдамчи вазифани бажариши лозим, яъни у маълум бир кунда, аниқ бир мақсадга эришиш учун ёрдам бериши зарур. Бундан ташқари, сиз уни тезда ёқиш ва ўчиришни ҳам билишингиз керак”.

Шу билан бирга, Лемов қувончни стратегия деб ҳисоблайди, мен эса таълимга бўлган финча ёндашувдан илҳомланиб қувончни (ёки бахтни ҳис этишни) синфимизда биз эришишга интилаётган устувор вазифа ва олий мақсадга айлантиришни таклиф қиламан. Бахтни “кучли ижобий ҳиссиётларни бошдан кечириш” деб ҳам ҳисоблаш мумкин. У бизни дарс бериш ва ўқишдан чалғитмай меҳнат унумдорлигимизни ошириши, ижтимоий ва эмоционал интеллектимизни ривожлантириши мумкин.

Бахтни ўқув жараёнининг устувор мақсади қилиш жудаям мавҳум бўлиб туюлар, бунини тушунаман. Аммо ҳаммаси унга қайси томондан қарашга боғлиқ. Агар тиниқиб ухлашни хоҳласак, муайян қадамларни қўямиз: дейлик, уйқудан олдин югуриб, ўринга ётишдан олдин телефонни ўчираемиз. Худди шундай, турли методлардан фойдаланган ҳолда сиз синфингизда қувончининг биринчи ўринга чиқишига эришишингиз мумкин.

Финляндияда ўтган йилларим давомида ўқув жараёнига қувонч нафасини олиб кириш учун қандай қадамлар ташлаш лозимлигини аниқлаб олдим. Остиндаги Техас университети қошида ташкил этилган Мак-комба бизнес мактаби ўқитувчиси ва “Шунчалар

доно бўлсанг, нега бахтли эмассан?” (If You’re So Smart, Why Aren’t You Happy?) номли китоб муаллифи Раж Рагунатан бахтнинг тўртта таркибий элементини ажратиб кўрсатади (яъни, инсоннинг овқатга ва бошпанага бўлган асосий эҳтиёжлари қондирилган шароитда): дахлдорлик, мустақиллик, моҳирлик ва дунёқараш. Мен бу рўйхатга қолган барчаси учун пойдевор бўлиб хизмат қилувчи яна битта таркибий элементни қўшимча қилган бўлардим – бу яхши кайфиятдир. Мен китобимда бахтнинг ана шу бешта таркибий элементлари атрофига 33 та стратегияни жамлаб чиқдим ва уларни мактабда қандай ишлашини кўрсатиб бердим.

ЯХШИ КАЙФИЯТ

Хельсинкига июлнинг охирида кўчиб келдик ва мактабда машғулотлар бошлангунча (Финляндияда ўқув йили августнинг ўрталарида бошланади) бундан буён ўзимиз яшайдиган шаҳарни сайр қилиб бир неча кечаларни ўтказдик. Эсимда, қайси боғга кирмайлик биз учун ноодатий туюлган манзарани кузатардик: ўнлаб маҳаллий аҳоли вакиллари ҳеч нарса қилмай, ёпинчиқларига ўраниб ўтиришар, мусаллас ичиб, суҳбат қуришарди. Улар ҳеч қаерга шошилишлари керак эмасдек, шунчаки дўстлари даврасида қуёшли кунлардан роҳатланишарди.

Ичимдашундай бир ҳиспайдо бўлдики, Финляндияда ҳаёт Америкага қараганда бир неча баробар секин ўтади. Тан оламан, Бостондаги шиддатли турмушдан кейин бундай хотиржам муҳит менга ёқимли туюлди. Бироқ ҳаётга нисбатан бундай ёндашув менда шубҳа ҳам уйғотди. “Хўп, булар ёпинчиқларига ўранганча, соатлаб совуқда ўтириб, охир-оқибат нимага эришадилар?” хаёлимдан ўтказардим.

Гарчи Америка мактабида биринчи йили ишлаган пайтларим касбимдан қарийб кўнглим совиши даражасигача етиб борган бўлсам-да, йиллар ўтиб, Хельсинкига келганимдан кейин ҳам педагогнинг профессионал сифатида қадр-қиммати у бажарган ишнинг ҳажмига боғлиқ, деб ўйлардим. Бостондаги

ҳамкасб устозим тез-тез бир нарсани эслатиб тургани ҳамон ёдимда: “Тим, сен робот эмас, тирик одамсан. Сен нафақат ишлаш учун, балки ишдан сўнг яшаш учун ҳам туғилгансан”. Финляндияда унинг бу ўғитларини кўп бора эсладим.

Кичкинагина шимол мамлакатадаги бамайлихотир ўтадиган ҳаёт тарзи менга ҳам таъсир қила бошлади. Хельсинки мактабидаги биринчи ҳафта-ларда машғулотлардан кейин атайин камроқ ишлашга уриндим. Кечга яқин уйга қайтгач, мактаб материалларини рюкзагимда қолдириб, (аввалига бу бирмунча галати туюлди) бир яшар ўғлим билан ўйнаш ёки рафиқам билан гаплашиш учун вақт ажратардим.

Хельсинкида чинакамига яшай бошладим, аммо бу фақат уйда, мактабда эса масала бошқачароқ эди. Аввалига ишга бўлган ёндашувимни ўзгартиришга тайёр эмасдим. Фин ҳамкасбларим бунни пайқай бошладилар. Худди аёлим айтиб берганидек бу ерда ўқув кунни давомида ҳар бири 15 дақиқалик бир нечта танаффуслар бўлади ва шу вақт оралиғида педагоглар ўқитувчилар хонасида дам оладилар (бир неча ўқитувчи навбат билан ҳовлидаги ва бино ичидаги катта-кичик синфларга кўз-қулоқ бўлиб туради). Аммо ўқув йилининг дастлабки уч ҳафтасида бўш вақтимни ўқитувчилар хонасида икки дақиқа бўлса ҳам ҳамкасбларим билан ўтказмадим. У хонага эрталаблари почтамни олишга бирровга кириб чиқар ва синфимга югурардим.

Танаффуслар пайти бир зумга ўқитувчилар хонасига бош суққананда худди Хельсинки боғларидагига ўхшаш манзарага кўзим тушарди. Ўқитувчиларнинг кўпи бемалол қаҳва ҳўплаб, газеталарни варақлаб,

шошилмай суҳбат қуришарди. Кўпинча эшикни очаётсам, баланд қаҳ-қаҳалар қулоққа чалинарди. Фин ўқитувчилари менинг наздимда чинданам эринчоққа ўхшарди.

Сентябрда бирданига уч ҳамкасбим агар аҳвол шу зайл давом этаверса, тез орада ишимдан кўнглим совишидан хавотирланишаётганини айтишди. Чунки мен ўқув куни давомида мутлақо дам олмас эканман. 15 дақиқалик танаффусларни мунтазам равишда синф хонасида педагоглик ишларига ажратишимни тан олдим. Бунга жавобан учаласи ҳам мендан қатъий тарзда бу одатимдан воз кечишимни илтимос қилишди. Аввалига уларнинг танбеҳнамо илтимосини кулгига олиб, қўл силтадим-қўйдим. Профессионал сифатида ёниб тамом бўлиш, яъни касбдан кўнгил совиш нималигини жуда яхши билишимни ва менда ҳаммаси жойида эканини айтиб, эътироз билдирдим. Аммо улар кун давомида унчалик катта бўлмаган танаффуслар муҳим эканини айтиб, қатъий туриб олишди. Бир ҳамкасабам эса ҳар куни бир неча дақиқага ўқитувчилар хонасига келиш, бошқа педагоглар даврасида бироз ҳордиқ чиқариш унинг учун зарурат эканини айтди.

Айтишича, бу унга ишида ёрдам бераркан.

Буларнинг бари менга ғайриоддий кўринарди. Яхши кайфиятимдан воз кечган ҳолда танаффусларсиз ишлашга нисбатан альтуристтик ҳаракат қилишим, айна чоғда фин ҳамкасбларим томонидан қўллаб-қувватланмаётган эдим. Мен ҳар доим энг яхши ўқитувчи – бу дарсларга тайёрланиш учун уйқудан ва тушлиқдан воз кечувчи, ҳамкасблари билан мулоқот қилишга умуман вақти йўқ, ҳаммадан кўп ишлайдиган педагог деб ўйлардим. АҚШда мен ҳавас қиладиган

кўплаб ўқитувчилар ана шундай ишга муккасидан кетган ва ҳар доим касбий жиҳатдан ёниб кул бўлиш арафасида мувозанатни сақлаб юришар эди. Аммо Хельсинкида фин ҳамкасбларимнинг бирор марта ҳам тушлик танаффуси чоғида ишлаганларини ёки ўқув куни давомида синфда ўралашиб юрганларини кўрмадим. Америкалик педагоглар билан қиёслаганда, улар деярли ҳеч қачон стрессга тушмайди деган тасаввур пайдо бўларди. Мантиқан уларнинг ўқувчилари ҳақида ҳам шундай хулоса қилиш мумкин эди.

Фин таълим моделининг танқидчилари Кўшма Штатлар учун ушбу модел мос келмаслигининг асосий сабаби сифатида битта мисолни кўп келтиришларини эшитганман, яъни иккала давлат ўртасидаги маданий фарқ жуда катта бўлиб, таълимга бошқача ёндашилади. Аммо америкалик педагоглар учун финлардан ўзлаштириш мумкин бўлган энг қимматли нарса ҳам айнан ана шу бошқача ёндашув бўлса керак, деб ўйлайман. Бизнинг маданиятимизда муваффақиятлар ортидан қувиш (ёки “энг зўр бўлишга интилиш”) – бу ҳаётда энг муҳим нарса деб ҳисобланади ва ана шу ҳолат нафақат катталарнинг, балки болаларнинг ҳам жисмоний ва руҳий ҳолатига салбий таъсир қилади.

АҚШда болакайларни салкам эмизикли пайтиданоқ муваффақият томон ундай бошлашади. Бу, айниқса, бой оилаларда кўзга яққол ташланади. Ота-оналар гўдакларига дидактик ва ривожлантирувчи материаллар сотиб олишади, энг яхши болалар богчаларини (баъзан уларга қатнашнинг нархи йилига 30,000 доллардан ортиқ) қидиришади ва жамики ҳаракат замирида уларнинг зурриёти ёшлигиданоқ ўқишда устунликка эга бўлиши лозим, деган ният ётади. Аксар америкаликлар

Ўғил-қизларини ривожланишда ўз синфдошларидан олдинроқда бўлиши учун уларни тайёрлов синфларига атайин бир йил кечиктириб юборишади. Болалари ўрта мактабда ўқиётганида эса ота-она автомобилнинг бамперига “Аълочининг мағрур отаси” деб ёзилган ёлимқоғозларни ёпиштириб олишади. Юқори синфга келиб болалар энг яхши университетларга қабул қилинишлари учун резюмелари устида фаол ишлашлари тавсия этилади ва улар ҳам бор кучлари билан баледроқ баҳо олишга тиришадилар, синфдан ташқари ишларга кўмилиб, алоҳида предметларни чуқур ўрганишади, давлат имтиҳонларини яхши топшириш учун кўшимча дарсларга қатнашади. Мамлакатнинг барча ҳудудларида ҳам болалар бир хил даражада босимга учрамайди, аммо айрим жойларда, масалан, Калифорниянинг Пало-Алто шаҳрида катта синфдагилар ўртасида ўз жонига қасд қилганлар фоизи кишини лол қолдирадиган даражада юқори.

Стэнфорд университети тадқиқотчиси ва “Бахтга йўл” (The Happiness Track) номли асар муаллифи Эмма Сеппала ёшлигида Парижнинг йирик бир газетасида амалиёт ўтаганини хотирлайди. Эрта тонгдан у хизмат хатлари ва турли топшириқларни бажариш учун бутун бино бўйлаб айланиб юрган. Ўшанда у учинчи қаватдаги офисларда америкалик журналистлар ва ертўладаги француз босмахона ишчиларининг қай тариқа ишлашларини кузатган. “Учинчи қават жим-жит, фақат клавишларнинг тикиллаши ва принтерларнинг вижиллагани эшитилиб турарди. У ерда, асосан, қорин қўйган ва қовоқларининг атрофи қорамтир рангга кирган муҳаррирлар букчайганча доим мониторга қадалиб ўтиришарди. Улар танаффус қилишмас,

пиццаларини шундоққина иш столлари ёнида ейишар ва ҳамкасблари билан мутлақо сўзлашишмасди. Ергўлада эса тушлик танаффусида байрамона кайфият ҳукм сурар, каттакон стол устида француз виноси, пишлоқ ва нон кабилар пайдо бўларди. Ҳадемай мен ҳам ҳамма қувонадиган мана шу муҳитда кўпроқ қолгим келаётганини англадим. Кейин эса ўйланиб қолдим: бу икки хил гуруҳ битта корхона ходимларининг жамоасига (муҳаррир, журналист ва босмаҳона ишчилари) мансуб бўлиб, улар тун-кун газетанинг янги сонини яратиш ва савдога чиқариш мақсадида тер тўкишарди. Тўғри, иккала гуруҳ вакиллари икки хил вазифани бажарар, турли маданият кишилари эди, аммо ҳар иккала томон ҳам ўз ишини битта вақтда, яъни қатъий белгиланган муддатда бажариш учун шошиларди... Кун кетидан тунлар ўтаверар ва барча қийинчиликларга қарамай, икки гуруҳ ҳам ўз вазифасининг уддасидан чиқаверарди. Аммо уларнинг ишга нисбатан ёндашуви бир-бирига мутлақо тескари эди: биринчи томон доим хомуш, ишларидан кўнгли совиб, кўринишлари ҳам бир аҳволда бўлса, бошқалари ҳаётдан жуда рози, куч-қувватга тўла ва аъло кайфиятда юришарди”.

Китобдаги бу парчани биринчи марта ўқиганимда таҳририятнинг учинчи қаватидаги вазият тўлалигича менинг Америка мактабларида дарс бериш тажрибамга ўхшашини, босмаҳонадаги ҳолат эса фин мактабларидаги тажрибамга мос келишини ўйладим. Америкалик журналистлар ва француз матбаачилари каби АҚШ ва Финляндия ўқитувчилари ҳам бир хил ишни бажарадилар ва меҳнатлари учун бир хил муддат берилади: бутун ўқув йили давомида болалар мактабда ўқишлари, билим эгаллашлари шарт. Аммо

тажрибамдан келиб чиқиб ишонч ҳосил қилдимки, бундай мақсад томон қўйилаётган қадамлар бири-бирига ўхшамасди: ҳамюртларим муваффақиятга элтувчи энг қийин ва оғир йўлни танлаган, уларнинг фин ҳамкасблари эса яхши кайфиятга урғу бериб, анча секин ва мулойим ҳаракат қилишади.

“Ўнлаб йиллар давомида ўтказилган тадқиқотларда бахт муваффақият ҳосиласи эмас, балки унинг илк шароитидир, – деб ёзади Сеппала. – Бошқача айтганда, агар муваффақиятга эришмоқчи бўлсангиз, француз матбаачиларига ўхшанг”.

Агар инсоннинг бирламчи эҳтиёжлари қондирилмаса, унда бахт ҳақида гапириш ноўрин. Шу боис педагогнинг ҳам, ўқувчининг ҳам уйқу, овқат, кийим ва яшаш жойига бўлган эҳтиёжлари сўзсиз ҳамда етарли миқдорда бўлиши лозим. Одатда, АҚШ ва Финляндия каби ривожланган давлатларда ўқитувчилар бундай муаммога дуч келишмайди, деб ўйлашади. Аммо бугун 16 миллион америкалик бола (яъни умумий ҳисобдан 22 фоиз) қашшоқликда яшамоқда ва афсусла тан олишим керакки, америкалик ўқувчиларнинг каттагина қисми озиқ-овқат билан таъминланмаган, ҳатто бошпанаси ҳам йўқ. Агар болалар мактабга ана шу бирламчи эҳтиёжлари қондирилмаган ҳолда келса, педагоглар олдида ўзига хос вазифалар туради ва бундай вазиятларда уларга бирор-бир тавсия беришни ҳам зиммамга ололмайман. Шундай бўлсада, ўқитувчи ва ўқувчининг жисмоний, руҳий ҳолатига ижобий таъсир кўрсатувчи бир нечта стратегияларни таклиф этишим мумкин. Булар оддий қадамлар бўлиб, дарс бериш ва материалларни ўзлаштириш сифатини ошириб, синфдагиларга шодлик келтиради.

ТАНАФФУСЛАРНИ РЕЖАЛАШТИРИНГ

Бешинчи синфдаги Сами⁴ исмли ўқувчим мисоли зомбилардек, букилмай қолган оёқларини судраганча олдимга келиб, аста пичирлади:

– Ҳозир миям портлаб кетади! Бундай дарс жадвалига ўрганмаганман!

Унинг сўзларига ишондим. Чунки шўрликнинг пешонасига оч қизил тошма тошиб кетганди.

“Мана шунақа гаплар, – хаёлимдан ўтказдим – Финляндиядаги биринчи ўқув йили ажойиб бошланяпти”.

Бугун машғулотларнинг учинчи куни. Мен эса ўқувчи асабини бузишгача етиб борибман. Уни астагина четга имлаб, кайфиятини нима бунчалик бузганини сўрадим.

Ишимнинг биринчи ҳафтасида бешинчи синф дарс жадвалидан озроқ чалғишга журъат қилгандим. Эсингизда бўлса, фин мактабларида ҳар 45 дақиқалик машғулотдан кейин 15 дақиқалик танаффус берилиши лозим эди. Бу пайтда болалар қоидага кўра бироз ўйнаб, ўртоқлари билан мулоқот қилиш учун ташқарига чиқишади.

АҚШда ўқувчилар билан узлуксиз равишда бир неча соатимни синфхонада ўтказганимга бунақа “пит-стоп”ларда ҳеч қандай маъни кўрмаган эдим. Хельсинкида ҳам худди шундай моделни қайта тиклашга уриниб кўргандим. Финча ёндашув менга ўта энгилга ўхшаб кўринди: агар ўқув материалларини тушунтириш учун узоқроқ вақт сарфланса, болаларнинг яна ҳам яхшироқ ўқишига ишончим комил эди. Шунинг

---

⁴ Ушбу китобда келтирилган ўқувчилар исм-шарифи ўзгартирилган – муаллиф.

учун режалаштирилган танаффуслардан фойдаланмай, бешинчи синфларни кетма-кет икки академик соат давомида ўқитиб, ундан кейин 30 дақиқалик кўшалок танаффус беришга қарор қилган эдим. Бечора Самининг юз-пешонаси тошма билан тўлгачгина хато қилганимни тушундим.

Америкача ёндашув яхшироқ, дея ишонч билан тасдиқлаш мушкул экан. АҚШдаги ўқувчиларим 45 дақиқалик машғулотдан сўнг ўта суст ва қийинчилик билан фикр юритишарди. Аммо улар финляндиялик бешинчи синфлар каби ўқишнинг учинчи куниёқ ўжарлик қилиб, исён кўтаришга уринишмасди. Ноҳақлигимни тушундим ва мунтазам танаффуслар назарда тутилган финча моделни қабул қилишга қарор бердим.

Қисқа танаффуслар жадвалига қайтгач, синфимизда манқуртга ўхшаб, аранг қимирлайдиган болаларни бошқа учратмадим. Шундан кейин бутун ўқув йили давомида ўқувчиларим танаффусдан тетик бўлиб дарсга қайтадиган бўлишди. Муҳими, улар машғулотлар пайтида диққатни жуда яхши жамлай олишарди.

Аввалига даврий бир кашфиёт қилганимга ишончим комил эди, яъни тез-тез бериладиган танаффуслар болаларга бутун кун давомида ғайратли бўлишга имкон беришини англаб етгандим. Аммо кейинчалик финлар бу нарсани кўп йиллардан буён билишини ва 1960 йиллардаёқ улар мактабларга мунтазам танаффусларни жорий қилгани ёдимга тушди.

Мазкур амалиётни муносиб баҳолашга ҳаракат қиларканман, таълим психологияси бўйича мутахассис, Миннесота университетининг фахрий профессори, “Танаффус: унинг таълим ва ривожланишдаги роли”

(Recess: Its Role in Education and Development) китоби муаллифи Энтони Пеллегринининг ишлари кўлимга тушиб қолдим. Бу профессор ўн йилдан ортиқ шунга ўхшаш ёндашувларнинг афзалликларини ёритиб келади. Кўплаб бошланғич мактабларда 40 дақиқалик дарсдан сўнг 10 дақиқалик танаффус жорий қилинган Шарқий Осиёда Пеллегрини худди Финляндиядаги каби феноменни кузатади. Етарли даражадаги қисқа танаффусдан сўнг болалар дарсларда диққатларини яхшироқ жамлаган ҳолда ишлайдилар.

Мунтазам танаффуслар ўқувчи фаоллигига қандай таъсир этишини аниқлаш учун Пеллегрини алоҳида мисоллар билан қаноатланиб қолмай ҳамкасблари билан бирга АҚШнинг бошланғич давлат мактабларида бир қатор тажрибалар ҳам ўтказади. Экспериментлар олдинги шароитдан кўра танаффуслардан сўнг болалар кўпроқ эътиборли бўлиб қолишини тасдиқлаб беради. Бундан ташқари, агар танаффуслар ортга суриладиган бўлса, яъни дарс тугамасдан давом этса, ўқувчилар диққатни жамлай олмаслиги ҳам маълум бўлади.

Финляндиядаги бошланғич мактаб ўқитувчилари буни ички бир туйғу билан ҳис қиладигандек эди. Улар мунтазам равишда, яъни ёмғирли об-ҳавода ҳам, қуёшли кунларда ҳам болаларни ташқарига чиқариб юборишади, танаффусни қандай ўтказишни эса болаларнинг ўзига қўйиб беришади.

Гарчи менга финча модель маъқул бўлса-да, АҚШ мактабларининг маъмурияти кун тартибини бунақа кескин ўзгартирмаслигини яхши тушунаман. Чунки улар бешинчи синфларни ҳар бир дарсдан кейин ўйин майдончаларига чиқариб юборишни ортиқча тадбир деб ҳисоблайдилар. Пеллегринининг таъкидлашича,

танаффус фойдали бўлиши учун уни албатта кўчада ўтказиш шарт эмас. Профессорнинг бошлангич давлат мактабида ўтказган тажрибаларининг бирида болалар танаффус чоғи бино ичида қоладилар, натижалар эса болаларнинг кўчадан қайтиб келганидан ёмон бўлмайди, яъни ўқувчилар дарсда берилиб шуғулланадилар.

Финляндияда ўша тошма тошиб кетган бешинчи синф ўқувчиси туфайли агар мунтазам танаффус қилинса, материалларни тушунтиришга кам вақт қолади, деб ўзингни айблаш шарт эмаслигини тушуниб етдим, яъни билимларни яхши ўзлаштириш учун танаффусга стратегик восита сифатида қараш лозим. Пеллегринининг тадқиқотларига кўра, тез-тез бериладиган танаффуслар ўқувчиларнинг диққатини оширади. Шу боис биз ўқув кунини давомида болаларга бир неча мартаба ўқишдан узоқлашишга имкон берсак, улар барча зарур материалларни ўзлаштира олмайдилар, дея хавотирга тушишимиз ноўриндир.

* * *

Хельсинкига кўчиб ўтишимдан бир йил олдин америкалик тадқиқотчи ва кинезиолог Дебби Риа фин мактабларини келиб кўрганида, олимани 15 дақиқалик танаффуслар илҳомлантирган эди. АҚШга қайтгач Риа ўқув кунини давомида кўп марталик танаффусларга риоя этувчи финча моделнинг афзаллигини баҳолаш мақсадида эксперимент ўтказди.

Айни кунларда бир қанча Америка мактабларида Рианинг тадқиқотлари давом эттирилмоқда ва аллақачон умид уйғотувчи дастлабки натижалар ҳам

олинган. Масалан, Техас штати Форт Уэрт шаҳридаги бошланғич мактаб ўқитувчиси Игл Монтан ҳар куни тўртта 15 дақиқалик танаффус бериладиган ўқувчилар хулқида ўзгаришлар бўлганини қайд этади. Болалар энди диққатлироқ ва гапга чалғимасдан ишлайдиган бўлишади. Яна бир муаллиманинг қайд этишича, болалар қаламларни ҳам чайнамай қўйишган.

Рианинг тадқиқотлари жуда қизиқ. Вақт ўтиб Американинг таълим соҳасидаги амалдорлари финча ўқув кунининг моделидан нусха олиши ва мактабларда давомлироқ танаффуслар сонини кўпайтириши ҳам мумкин. Аммо бу қачон юз берар экан... Хайриятки, дунёдаги ҳар қандай мактабнинг педагоглари юқорида баён этилган стратегияни мустақил равишда қўллаб кўришлари ва мунтазам танаффуслардаги афзалликлардан фойда олишлари мумкин.

Аввалига финча услубдаги танаффусларнинг қиймати эркин ўйинлар билан боғлиқ бўлса керак деб ўйлаган эдим, аммо кейинчалик фикрим ўзгарди.

Кейин шундай хулосага келдим: доимий танаффусларнинг асосий фойдаси – улар миянинг бироз дам олишига ёрдам беради, натижада диққатни жамлаш осонлашади. Канаданинг Макгилл университети психология, хулқ-атвор неврологияси ва мусиқа фанлари ўқитувчиси Дэниел Левитиннинг фаразича, мунтазам танаффуслар меҳнат унумдорлиги ва ижодкорликни оширишга имкон яратади.

“Қабул қилинаётган барча маълумотлардан умумий хулоса чиқариш учун мияга танаффус керак, – дейди Левитин таълим йўналишидаги MindShift блогига берган интервьюсида. – Аммо мактаб жадвалида назарда тутилган танаффусдан ташқари миянинг

ўзи ҳам орзулар ва хаёлларга кўмилиш учун табиий танаффуслар қилади. Бу ҳолат сиз диққатингизни жамлаган чоғингизда қўшилиб қолган нейронлар занжирини янгилайди ва уларни озод қилади. Ўқув жадвалида юклама кўп бўлмаслиги керак. Кутилмаган ва ижодий фикрлашни ривожлантириш учун болаларда эркин вақт оралиғи бўлгани маъқул”.

Қуйидамияга танаффус беришнинг турли усуллари тасвирлаб ўтаман, улар мунтазам равишда амалга оширилсагина, фойдали бўлиши мумкин. Бошқача айтганда, танаффусни Финляндиядаги каби ўқув куни давомида ҳар 45 дақиқадан сўнг режалаштириш лозим. Лекин шу вақт ҳам ўқувчиларингизга етарли бўлмаслиги мумкин. Уларнинг ҳолатини диққат билан кузатиб боринг. Ўқувчи 45 дақиқалик машғулот тугамасданоқ толиқиб қолаётган бўлса, шу заҳоти дарсни тўхтатиб, танаффус таклиф қилиши керак.

Журналист хоним Брижит Шалти ўзининг “Ишга кўмилганлар” (Overwhelmed) китобида тўхтовсиз ишлаш муаммосини ҳар томонлама ўрганиб чиқади ва иш билан шахсий ҳаёт ўртасидаги соғлом мувозанатни сақлаб қолиш йўллари топишга ҳаракат қилади. У кайфиятни яхшилаш учун турли стратегиялар таклиф қилади, айниқса, “пульсация”, яъни тез-тез ишдан чалғиб, дам олиш ва яна ишни давом эттириш ғоясини кўпроқ тавсия этади. Мазкур ҳолатнинг назарий асоси шундаки, агар инсон бор вақтини фақат ишга сарфлаётган бўлса, яхши кайфиятда юрадиган инсон организми учун зарур бўлган табиий ритм бузилиб кетади, шунинг учун ҳам иш билан дам олишни мунтазам равишда алмаштириб туриш лозим.

“Пульсация” турли вазиятларда турлича кўринишга эга. Шалти иш куни давомида бўладиган мунтазам танаффусларнинг муҳимлигини олқишлайди (худди Финляндия мактабларидаги сингари). Муаллиф мисолни ўзидан келтиради, яъни у мақола ёзаётган жараёнларини бир неча даврларга бўлади: ҳар бир давр бир ярим соат давом этиб, дам олиш вақти билан алмашиб туради ва бу даврда у телефон ҳамда электрон почтадан фойдаланмайди.

“Пульсация” методини мактабда қандай қўллаш мумкин? Фикримча, бу жуда осон. Шунчаки дарслар оралиғида танаффусларни режалаштириб олиш лозим. Умуман олганда, танаффус чоғида болаларнинг ўйнаб юриши ва Финляндиядаги каби ўз хоҳишларига кўра вақт ўтказишлари шарт эмас деб ҳисоблайман. Ўқитувчилар ўқувчиларга бир қатор машғулотларни таклиф қилишлари мумкин. Масалан ёзиш, ўқиш ёки қизиқарли математика ўйинларини ўйнаш.

Фикримча, бу вақтни қандайдир ёқимли ва янги машғулотга бағишлаган маъқул. Ахир, 10 дақиқа давомида барча болаларни мустақил равишда жимгина ўқиб ўтиришга мажбурлашни танаффус, деб бўлмайди, боз устига, улар охириги соатда ҳам ўқиш дарсида ўтирган бўлса. Агар ўқиш дарсидан кейин бирорта қизиқарли машғулот таклиф этилса, болалар дам олиб, тетиклашади. Навбатдаги дарсни янги куч, ғайрат билан бошлайдилар.

Бундай дарслар орасига қўйилган “ҳар тамонлама” танаффуслар куни бўйи бирга бўладиган бошланғич синф ўқитувчи ва ўқувчиси учун ўта муҳим ҳисобланади. Ўрта ва катта синфларда бунга унчалик ҳам зарурат бўлмаслиги мумкин, чунки битта ўқитувчи

билан ўтказиладиган машғулот 40-50 дақиқа давом этади, навбатдаги дарс машғулоти бошлангунгача болалар ихтиёрида бир нечта бўш дақиқалар бўлади. (Эҳтимол, ўрта синфлар учун ҳар бир дарснинг боши ва охирида “англаб етиш” қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган машқлар мос келиши мумкин. Бу ҳақда “Хотиржам вазиятни сақлаб қолинг” номли бўлимда батафсил ҳикоя қиламиз).

Айрим ўқувчилар учун бошқаларга қараганда тез-тез танаффус қилиш зарурлигини кўрдим. Бундай эҳтиёжни қондириш, улар нафасларини ростлаб олишлари учун синфда махсус ҳудуд ташкил этиш мумкин. Тадқиқотчи Аманда Морено ҳар бир синфда “хотиржам ҳудуд” деб аталган жой бўлиши қанчалар муҳимлигини таъкидлайди. Ўқитувчилар бундай метод туфайли илгари кун бўйи бир неча бор асабийлашадиган ўқувчилар энди бу ҳолатни четлаб ўтишаётганини қайд этишган.

Ўқитувчиларга маслаҳатим: сизнинг вазифангиз ўқув куни давомида ўқувчиларни мунтазам танаффуслар билан таъминлаган ҳолда уларга яхши ўқишлари учун ёрдам беришдан иборат ва бу вақтни улар нимага сарфламоқчи эканини билишингиз лозим (яъни улар қанақа янги ва қизиқарли фаолият билан шуғулланишни хоҳлаётганини аниқлашингиз керак). Бундай ҳаракат болаларга нафақат ўқув жараёни учун мавжуд масъулиятни сиз билан бирга баҳам кўришга ёрдам беради, яна уларнинг ўзи ҳам сизга кўплаб қизиқарли ғояларни таклиф қилишлари мумкин.

ЖИСМОНИЙ ФАОЛЛИКНИ ЭСДА ТУТИНГ

– Кечирасиз, бир дақиқага мумкинми?

Бу воқеа Массачусетсдаги мактабимизда рўй берганди. Катта танаффус пайти эди. Жуда синчков ҳамкасбим бир оғиз гаплашайлик деб мени четга тортди. Одатдагидан фарқли ўлароқ, бу сафар аёлнинг юзида табассум йўқ эди.

– Тим, илтимос, гапимдан кўнглингиз ранжимасин, – дея оғиз жуфтлади у. – Қачон қарамай, биринчи синфлар билан доим гилам устида ўтириб, нималарнидир сўзлаётган бўласиз.

Унинг бу танбеҳи менга оғир ботди. Йўқ, у ноҳақ бўлгани учун эмас, балки аксинча. Токиянги материални тушунтириб бўлгунимча, биринчи синфларни ярим соатлаб гиламда жимгина ўтқизиб қўйиш одатим бу сафар уларнинг фойдасига хизмат қилмаётган эди. Машгулотдан сўнг ўқувчиларни мустақил дарс учун қўйиб юбораётганимда болакайларнинг кайфияти тушиб кетар, айримлари ҳатто ердан зўрға кўтарилаётганига гувоҳ бўлганман.

Шундан сўнг урфдан қолган эски бир секундомерни олиб, бу машгулотни 15 дақиқада уддалашга ўзимни мажбурлай бошладим. Натижалар мени илҳомлантириб юборди: бундай қисқа дарслардан сўнг болалар полдан парталарга ўтишгач, ўқув жараёнига тезроқ киришадиган ва самаралироқ ишлайдиган бўлишди. Тез орада мен яна худди шундай кўзга яққол ташланиб турган муаммони пайқадим, яъни ўқувчиларим ўқув вақтининг деярли 100 фоизини ўтирган ҳолда ўтказди. Ички бир туйғу билан буларнинг барчаси мени аллақандай муаммо сари етаклаб кетаётганини

ҳис қилар ва бу қандай муаммо эканини кейинроқ англадим.

Ҳаммасини ўйлаб кўргач, мамлакатнинг қайси бурчагига борган бўлсам, ушбу феноменни барча Америка мактабларида кузатганимни тушуниб етдим. АҚШда дарс чоғи ўқувчилар асосий вақтини ўтирган ҳолда ўтказишга мажбур. Қолаверса, бутун ўқув кунини давомида ҳам улар унчалик фаол бўлишмайди. Бу эса бир нарсадан дарак: бутун мамлакат миллионлаб болалар соғлиғи учун зарур бўлган фойдани олиш имкониятини қўлдан бой бермоқда. Жисмоний фаоллик семириб кетишнинг олдини олиши, юрак хасталиклари хавфини камайтириши, хотира ва диққат каби когнитив функцияларни яхшилаши ҳамда руҳий ҳолатга ижобий таъсир этиши кўплаб тадқиқотлар орқали исбот этилган.

Мактаблардаги узоқ давом этувчи ўқиш кунлари ва дам олиш учун чекланган имкониятларнинг оқибати бўлган жисмоний фаолликнинг етишмаслигини негадир фақат америкача муаммо деб хулоса қилган эканман. Финляндияда дарс бера бошлаган пайтларим Хельсинкининг Ressu номли давлат мактабида ҳам худди шу муаммони кузатдим. Аввалига буни тушуна олмадим, ахир Финляндияда 15 дақиқалик танаффуслари бўлган ўқув кунлари узун эмас-ку, деб ўйладим. Демак, танаффуслар ўқувчиларга синфда диққатларини яхшироқ жамлаш учун имкон бераётган бўлса-да, улар боланинг жисмоний фаоллигининг ортишига умуман кафолат бера олмас экан.

Ташқарида об-ҳаво қандай бўлишидан қатъий назар, кўплаб фин болаларининг танаффусни ўйин майдончасида умуман ҳаракатсиз ўтказётганига

кўзим тушди. Уларнинг бир қисми янги компьютер ўйинларига берилганча смартфонларидан ажралмас, бошқалари гуруҳ-гуруҳ бўлиб ўриндиқларда ўтирар ёки шунчаки бир жойда туриб гап сотишарди. Яна бир гуруҳ ҳовлида футбол ёки бекинмачоқ ўйнардди. Бироқ фаолларга қараганда, суст болалар кўпроқ эди. Мактаб йўлаклариди эса юқори синф ўқувчилари танаффусдан кейинги дарснинг бошланишини кутиб, жимгина деворга суяниб туришар, чўккалаб ўтиришар ёки полга ярим ёнбошлаб олишарди.

Финляндиялик тадқиқотчилар кузатишларим натижаси ҳақиқат эканини тасдиқлашди. 2014 йилдаги “Финляндияда болалар ва ўсмирларнинг жисмоний тарбия бўйича ўзлаштириш кўрсаткичлари миллий ҳисоботи”да жисмоний фаоллик даражаси учун “D” баҳоси⁵ турибди. 2013 йили ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра, сўровномада иштирок этган кичкина синф болаларининг ярми куннинг камида бир соатини “ўртадан интенсив даражагача” бўлган жисмоний машғулотларга қатнаш билан ўтказди. Ўрта синф ўқувчиларида эса бу кўрсаткич яна ҳам паст – бор-йўғи 17 фоизни ташкил этган.

Финляндия жисмоний тарбия бўйича “ёмон ўзлаштирувчи” ягона давлат эмаслиги ҳам маълум. 2014 йилдаги “АҚШда болалар ва ўсмирлар жисмоний тарбия бўйича ўзлаштиришининг миллий ҳисоботи”да жисмоний фаоллик даражаси учун ҳам “D” баҳоси турибди. Статистик маълумотларга кўра, олти ёшдан ўн беш ёшгача бўлган америкалик болаларнинг фақатгина 25 фоизи ҳафтанинг беш кунда камида бир соатдан жисмоний тарбия билан шуғулланишган.

---

⁵ Бу ўзбек мактабларидаги “З”баҳонинг муқобили – таржимон.

Гарчи бугун Финляндияда ҳам, АҚШда ҳам болалар гиподинамиядан азият чекаётган бўлса-да, уларнинг ўртасида битта асосий фарқ мавжуд: яқинда ушбу кичкинагина шимол мамлакатада янги эксперимент бошлаб юборилган, яъни болалар бутун ўқув куни давомида фаол турмуш тарзига риоя қилишлари учун “Финляндия мактаблари ҳаракатда” номли янги давлат дастури қабул қилинди. Мазкур тажриба бу муаммони давлат даражасида ҳал қилиш мумкинлигидан гувоҳлик беради.

Ушбу дастур 2010–2012 йиллари 45 та фин мактабида синовдан ўтказилган. Натижаларга умид боғласа бўлади. Агар чиндан ҳам бунга бор имконият сарфланадиган бўлса, ўқитувчилар болаларнинг жисмоний фаоллигини ошира оладилар. Тадқиқотларга кўра, кичик синфларнинг ярми ва ўрта синфларнинг учдан бир қисми анча фаол турмуш тарзига эга бўлишган.

Бу катта натижами? Мутлақо йўқ. Экспертларнинг ҳисоботида бу қуйидагича баён қилинган: “Кўрилган чора-тадбирлар кўзга ташланиши учун вақт керак, шу сабабли болаларнинг бутун ўқув куни давомида жисмоний фаоллигини ошириш учун узоқ муддатли ва тизимли меҳнат талаб қилинади”. Дастур қанчалар оддий бўлмасин, ҳар ҳолда у ишончли йўналиш томон бир қадам ташлаш имконини берди.

Мазкур экспериментларнинг натижалари ўрганилган LIKES фондининг тадқиқотлар бўйича директори Туйя Таммелин менга “Фин мактаблари ҳаракатда” дастури ўқув муассасалари томонидан қай даражада ўзлаштириб кетилганидан таъсирланганини айтиб берди. Бор-йўғи бир-икки йил ичида унда иштирок этувчи мактаблар сони 45 тадан 800 гага етди.

2014 йил кузида Хельсинкидаги бизнинг Ressu номли мактабимиз ҳам бунга қўшилди ва мен унинг қандай ишлашини кузатиш имконига эга бўлдим.

* * *

Бу воқеа декабрь ойининг ўрталарида содир бўлганди. Ўшанда навбатдаги 15 дақиқалик танаффус пайти ташқарига чиққандим. (Бу пайтга келиб камина

Хельсинкида аллақачон иккинчи йил ишлаётган ва ўз ўқувчиларим билан олтинчи синфга ўтиб бу йил ҳам уларнинг ўқитувчиси бўлиб қолгандим). Биз яқиндагина “Фин мактаблари ҳаракатда” дастурига қўшилгандик ва шундан сўнг ўқувчиларнинг юриш-туришида қандайдир ўзгаришни билиш мен учун қизиқ эди. Эҳтимол, танаффусни нофаол ҳолатда ўтказувчи болалар бирданига камайиб қолгандир?

Ўйин майдончасида ёрқин сариқ рангли камзулчалар кийиб олган икки нафар олтинчи синф ўқувчим Эмми ва Марианне бу ерда жуда кенг тарқалган қувлашмачоқ ўйинининг бир турини бошқаришаётган эди. Уларнинг атрофида кичикроқ ёшдаги ўн нафар бола югуриб юришарди. Эмми ва Марианне “танаффус ташкилотчилари” эди. Бу дегани улар махсус тайёргарликдан ўтган ва ўзларининг кичик ёшли ўртоқлари, асосан, биринчи ва иккинчи синф ўқувчилари билан ҳафтада бир марта ишлашлари керак эди. Мен келишимдан бир неча дақиқа олдин қизлар ушбу етти- саккиз ёшли болакайларни бугун нима ўйин ўйнашни келишиб олиш ниятида бир жойга тўплашган эди.

Атрофда болалар илонизи бўлиб югуриб юраркан, ўйиннинг ўртароғида Эммининг ёнига бориб, қизиқиб сўрадим:

– Нима дейсан, танаффусларда бундай ўйинларни ўйнагач, болалар янаям фаол бўлиб қолишдимикин?

Катталар кундай равшан нарсалар ҳақида сўраганда болалар қандай қарайдиган бўлса, Эмми ҳам менга шундай қаради ва қошини чимириб, ҳа дегандек қизғин бош ирғаб қўйди. Бу менинг югураётган болаларнинг йўлидан четга чиқишим кераклигига ишора қилувчи белги эди.

Ўша кунни Эмми ва Марианне билан кузатган манзарам мутлақо одатий ҳолат экани тезда аён бўлди. Ҳар кунни тушга яқин сунъий чим қопланган майдончада бир қанча “танаффус ташкилотчилари” ўзаро бўлиниб олишар ва болаларни фаол ўйинга жалб этиб, юқоридаги каби тадбирлар ўтказишарди.

Кейин мен Хельсинкидан 100 чақирим нарида жойлашган Сало шаҳридаги мактабга ташриф буюрдим. У ердаги олтинчи синфлар танаффусдаги машгулотларни бошқачароқ ташкил этишганини кўрдим. Дарс тугаши билан ўнлаб кичик синф ўқувчилари кўз ўнгимда вестибюл четига устки кийимлари ва этикларини қолдириб, бир қатор навбатга туриб олишди. Эҳтимол, улар олдинги дарс танаффусларида ташқарига чиқиб келишгандир, аммо ҳозир бино ичида қолиб, чиқиш йўлаги олдида навбатга туришарди. Ҳар бир бола қўлида ташриф қоғози катталигидаги биттадан қоғоз парчасини ушлаб олганди. Маълум бўлишича, бу уларга танаффус чоғида ўйнашга керак бўладиган спорт анжомини олиш ҳуқуқини берувчи “паспорт” экан.

Тез орада столга икки ёши каттароқ ўқувчи келиб ўтирди. Улар ўқитувчилар хонасидан олиб келинган калит билан стол остидаги яшиқни очиб, навбат бошида турган малла сочли ўғил болани чақирди.

– Хўш, сенга нима берайлик? – сўради каттароқ ёшли ўқувчи баланд овозда унинг “паспортини” оларкан.

Болакай баскетбол тўпини танлади ва уни олиши билан хурсанд бўлиб ташқарига югурди. Унинг ортидан думалоқ юзли, қора соч қизалоқ эса сакрайдиган арқонча сўради. Шу тариқа чуғурлаб турган болакайларнинг узун навбати тугаб кетгунигача жараён давом этди.

Бу ерда ҳам худди Хельсинкидаги мактабимизда бўлгани каби экспериментал давлат дастури самарали бўлган-бўлмаганини билгим келди. Шунинг учун стол олдига яқинлашиб, болалар танаффус чоғида анча фаоллашиб қолганини сездингизми, дея каттароқ ёшли ўқувчилардан сўрадим. Табиийки, улар ижобий жавоб қайтаришди.

Бироқ бу ҳам мени дастурнинг ҳамма жойда самарали кетаётганига ишонтира олмади. Тўғри, кичик синфларнинг ўқувчилари танаффусда кўпроқ ҳаракат қилаётганини ўзим ҳам кўрдим. Лекин ундан каттароқ болалар-чи? Ахир, ёш улғайган сари боланинг пассив турмуш тарзига бўлган мойиллиги ортиб боришини дастлабки синов ҳам кўрсатиб берди-ку! Бундан ташқари, анча кейин ўтказилган тадқиқотлар натижасига кўра, дастурда иштирок этишларига қарамай 7-9 синф ўқувчиларининг фақат учдан бир қисмигина кўпроқ фаоллашгани кузатилган эди.

Шундан сўнг ушбу дастурни мактабимизда мувофиқлаштириб келаётган жисмоний тарбия

ўқитувчисининг олдига бордим. Гарчи бу ўқитувчи хоним Эмми ва Марианне каби “ташкилотчилар”ининг ишидан мамнун бўлса-да, у ҳам катта ёшли ўқувчиларга қандайдир йўл билан таъсир кўрсатиш зарурлигини ўйлаётган экан.

Шу тариқа ўқувчилар учун қизиқроқ жисмоний фаоллик билан шуғулланишга имкон яратиш учун мактабда янги дарс жадвалини жорий этишга қарор қилинди. Қисқа танаффуслар ўрнига ҳар куни ҳеч бўлмаганда бир марта ярим соатлик дам олиш таклиф этилди. Бу сакраш ва қувлашмачоқ каби ўйинлар давридан ўтиб кетган 7–9 синфлар учун айти муддао, негаки улар ёшларига мос келадиган анча муқобил жисмоний машғулотларга муҳтож, дея тахмин қилинган эди.

Янги лойиҳа туфайли юқори синфдаги болалар кун давомида фаол бўлиш учун ўзларига мос машғулотларни топишди. Пилатес, флорбол (залдаги ҳоккей) ёки гимнастика каби ўйинлар шулар жумласидан. Энди болалар орзуси аста-секин ушала бошлади. Қизиқ, фин мактабларида бу машғулотларнинг барини ташкил этувчилар фақат ўқувчиларми ё атайин уларнинг бўйнига қўйилганмикан?

Бу мамлакатда болаларга ғояларини ифода этиш имкони берилади, ўзларига қизиқ туюлган амалларни бажаришларига алоҳида вақт ва жой ажратилади. Шу йўл билан жавобгарликни зиммаларига олишга ундашади.

Аммо ушбу модел ўқувчига танлов эркинлигини бериш нақадар муҳим эканига эътиборни қаратади. Шу билан бирга, у жисмоний фаоллик фақатгина танаффуслар ва жисмоний тарбия машғулотларидаги каби бўлмаслигини кўрсатиб беради.

Маълум бўлишича, бу синфдаги машғулотларда ҳам керак экан. Бизнинг Ressu “Фин мактаблари ҳаракатда” номли лойиҳага қўшилган пайти дастур координаторлари болаларнинг дарс пайтида фаоллигига имкон берувчи бир қатор стратегияларни таклиф қилишди: болалар бир вақтнинг ўзида ҳам ўқиб, ҳам жисмоний юклама олишлари учун “энержайзерлар”ни жорий этиш (бу кичикроқ танаффус бўлиб, унда болалар дарс давом этаётган чоғда бемалол ўринларидан туришлари ва оёқ-қўлларининг чигилини ёзиб олишлари мумкин), топшириқларни тик турган ҳолда бажариш ва стулларни фитболларга алмаштириш мумкин.

Ўша куздан бошлаб болаларнинг дарс пайтида фаоллигини ошириш учун янги усуллар қидира бошладим. Масалан, ҳали Америкадалик вақтимдаёқ ўйлаб топган ва ўзим “Галереяда сайр қилиш”, деб номлаган бир стратегияни тажрибадан ўтказдим. Ушбу метод туфайли болалар дарс пайтида жисмоний машқлар қилади, аммо бўшашмасдан эътибор ва диққатларини жамлаган ҳолда қоладилар.

Ушбу кашфиётнинг пайдо бўлишига менинг анъанавий методларни қабул қилишим ўта қийин экани сабаб бўлган. Қоидага кўра, ўқувчи ўз ишларини тақдим этиш давомида анчагина имиллайди: улар ўз кўргазмалари билан бутун синф қаршисида туриб ёдлаган материалларини ҳикоя қилиб беришади. Бу кўп вақтни олиши билан бирга унчалик унумли ҳам эмас. Ўқувчи вазифасини нечоғлик моҳирона кўрсатмасин, баъзан кўплаб маърузаларни эсноқ тутгунча шунчаки эшитиб ўтириш ҳатто ўқитувчи учун ҳам зерикарли бўлади.

Албатта, болаларга билимини намойиш этиши учун имкон бериш зарур, аммо шу жараённинг ўзини ҳам қизиқарлироқ қилиш мумкин. Хусусан, “Галереяда фаол сайр қилиш” методи қуйидаги кўринишга эга: ўқувчилар тақдим этаётган плакатларини худди бадий галереяда намойиш қилаётгандек синф ёки йўлак деворларига осиб чиқадилар. Ишлар рақамланган бўлиб, болалар бирин-кетин “экспонатлар”нинг ҳар бирини бир ёки дақиқа давомида батафсил ўрганиб чиқишади. Жараён янада тушунарли кечиши учун улар ҳар қайси иш ҳақидаги фикрларини албатта ёзма баён қилишлари керак бўлади. Дарс бошланишидан олдин мен уларга икки хил рангдаги елимқоғоз тарқатаман: уларнинг биттасига ўқувчилар муаллифга бериладиган саволларни, иккинчисига фикр-мулоҳазаларини ёзадилар.

Гарчи улар хушҳол бўлиб бир “экспонат”дан бошқасига ўтиб, фикрларини елимқоғоз (стикер) ларига ёзиб юришса-да, энг қизиғи кўздан кечириш жараёни тугагандан кейин бошланади. Болалар ўз ишларини деворлардан ечиб олишга югурадилар ва ўз жойларига қайтиб келадилар. Кейин ўтириб, синфдошларининг фикр-мулоҳазаларини диққат билан ўрганиб чиқадилар. Албатта, бунинг учун уларга вақт бераман. Энг қувонарлиси, муаллифлар бундан кейин менинг ёрдамимсиз ҳам тақдимотларини янаям бойитишга ҳаракат қиладилар.

Финляндиялик ўқувчиларим билан бўлган ана шундай “Галереяда фаол сайр қилиш” машғулотларининг бирида беихтиёр соатимга қараб, вақт қанчалар тез ўтиб кетганидан ҳайрон қолганман. Гўёки дарсни эндигина бошлаган эдику, лекин аллақачон 20 дақиқа ўтиб бўлганди.

– Ана холос!, – дея хитоб қилдим.

Шунда Эмми менга қаради ва нимага ҳайрон қолганимни сўради. Мен қизга соатимни кўрсатдим ва у мендан ҳам кўпроқ ҳайрон бўлди. Шунда ҳаммамиз ўқув соатлари идеал тарзда худди шундай ўтиши лозим, деган хулосага келдик.

Юкка исмли бошқа бир ўқувчи қиз “галереядаги сайрдан” сўнг олдимга келиб, кафтларини кафтимга уриб, машғулот учун миннатдорлик билдирди. Гўё бу дарсни Юкка ва унинг синфдошлари учун кутилмаган совғадек тухфа қилгандим. Назарида, бу миннатдорлик ўринсиз эди. Фаол ўқитиш ва қизиқарли дарс ўтиш педагогнинг бурчи ва бунга барча ўқувчилар лойиқдир.

“Фин мактаблари ҳаракатда” дастури Америка ва бутун дунёдаги мактаб ўқувчиларига ташаббус кўрсатишлари учун имкон бериш ғоясини илгари сурди. Ўқитувчиларнинг ижодий фикрлашини рағбатлантириш орқали болаларнинг жисмоний фаоллигини оширишлари ва ўқувчиларни дарс пайтида ҳам жисмоний ҳаракатларга ундовчи методларни излашим мумкинлигига ёрдам берди.

Худди шунга ўхшаш амалларни ҳар қандай ёшдаги мактаб ўқувчилари учун ҳам ташкил этиш мумкин.

Болалар жисмонан фаолроқ бўлиши, ўтирган ҳолда камроқ вақт ўтказишлари учун қуйида айрим ғояларим билан ўртоқлашмоқчиман (уларни қисман “Фин мактаблари ҳаракатда” давлат дастурининг сайтидан ўзлаштириб олдим).

- Қандай бўлмасин болалар дарс вақтида ҳаракат қилишлари учун сиз табиий усулларни қидиринг. Агар бошлангич мактаб ўқитувчиси сифатида китобни овоз чиқариб ўқиётган бўлсангиз, болаларни ўринларидан туриб матндаги образларни ролга бўлиниб ижро этишларини сўраб кўринг. Масалан, Хельсинкида иккинчи йил ишлаётган чоғим “Чарли ва шоколад фабрикаси”ни овоз чиқариб ўқиганман. Синфда умпа- лумпаларнинг кўшиғига рақсга тушганмиз. (Бу болаларга жуда ёққан, чунки ҳаммада ўрндан туриш ва оёғининг чигалини ёзиш имкони пайдо бўлган.) Каттароқ ёшли болалар учун “нотиклик бурчаги” ташкил этиш мумкин: стул ва столларни девор томонга суриб қўйиб, тик турган ҳолда айна чоғда ўрганаётган мавзунини қизиқарли қилиб муҳокама қилиш мумкин.

- Дарсни қанчалик қизиқарли қилишга уринсангиз ҳам баъзан ўқувчи узоқ вақт бир жойида ўтиргани учун барибир ланж бўлиб қолаётганини кўрасиз. Ана шундай ҳолларда жисмоний машқ албатта керак бўлади. Бундай вазиятда жисмоний тарбия учун танаффус эълон қилиш мумкин. Масалан, оёқларни ёзиб, йиғиб, қўлларни бошлар узра кўтариб, қарсак чалган ҳолда 20 марта сакраш ёки 20 дақиқа турган жойида югуриш кабилар болаларга ҳушёр тортишлари учун етарли бўлиши мумкин.

- Худди фин ўқувчиларим Эмми ва Марианне сингари бошлангич синф ўқитувчилари каттароқ синфлардан

“танаффусда фаоллаштирувчи” бўлиб, ўйин майдонида назоратчи бўлишларини илтимос қилишлари мумкин. Эҳтимол айримлар бунга ишончсизлик билан қарашар, аммо Хельсинкида ишлаётган йилларим ҳар куни болаларга қизиқарли ўйинларда иштирок этиш учун имкон яратиб бера олсангиз, уларда албатта серҳаракат бўлиш истаги шаклланишига, ўйин майдончасида фаоллашишига гувоҳ бўлдим.

Аммо аввалига фаоллаштирувчиларнинг ўзларини тайёрлаб олишни унутманг: унчалик катта бўлмаса-да, ташкил этиш лозим бўлган ўйинлар рўйхатини тузинг, ўқувчиларга ёши кичиклар билан қандай ишлашни ўргатинг.

Фаоллаштирувчилар янги ролларини ўзлаштиргунча уларни кузатиб, ҳар томонлама ёрдам беринг.

- Массачусетсда ишлаб юрган чоғларим тиним билмас бир болакай бўларди. У шунчаки бир жойда узоқ ўтира олмас, ҳар сафар мустақил топшириқ берсам, ўрнидан туриб олгиси келаверадиганга ўхшарди. Ниҳоят унга вазифаларни тик турган ҳолда бажаришига рухсат бердим. Лекин бундан унинг ўзлаштириши пасаймади. Одатда ўқувчиларда чиройли ҳуснихат ва тўғри қоматни шакллантириш муҳим. Аммо уларга синфда бемалол ҳаракат қилишлари, тик туриш ёки қимирлашларига рухсат бериш аҳамиятли. Ҳозир айрим мактабларнинг махсус парталар сотиб олаётганини эшитдим. Уларда тик турган ҳолда ҳам вазифа бажариш мумкин. Менимча, бу муаммонинг яхши ечими бўлиши мумкин. Аммо қиммат жиҳозларни сотиб олиш учун катта пул сарфлашнинг умуман кераги йўқ: масалан, ўқувчиларга ўрнидан турган ҳолда ўқишларига рухсат бериш ёки уларга хонанинг турли

бурчакларида турган ҳолда вазифа бажариш имконини берувчи планшет папкалар тарқатиш мумкин.

КУЧ-ҚУВВАТИНГИЗНИ ҚАЙТА ТИКЛАБ ОЛИНГ

Гарчи Хельсинкида тўлиқ ставкада ишлаган бўлсам-да, бу бор-йўғи 24 соатни ташкил этарди. Шундан 15 дақиқалик танаффусларни олиб ташлайдиган бўлсак, кўпи билан 18 соат ўқув юкламаси қоларди. Финляндияда бу меъёр ҳисобланади. Америкада эса ҳамкасблар билан бундан 50 % кўп вақт сарфлаймиз. Ҳисоб-китобларга кўра, америкалик ўқитувчиларда бу кўрсаткич ўртача 26,8 соатни ташкил этади ва улар OECD (Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти – ИХТТ)га аъзо мамлакатлар ичида энг юқори ўринни эгаллайдилар.

Аввалги хулосам: “Фин ўқитувчилари синфда камроқ вақт ўтказса, мактабдан кейин кўпроқ ишлашади, ўқувчиларнинг ота-оналари билан мулоқот қилишади ва турли режалар тузишади” эди. Бундай тасаввур пайдо бўлишига сабаб, мен АҚШда баъзан ярим ставкага (Финляндияда бу тўлиқ ставкага ўхшайди) ўтишни хоҳлаб қолар, дарсларга тайёрланишга кўпроқ бўш вақтим бўлишини истардим.

Аммо фин ҳамкасбларим мени ҳайрон қолдиришди. Илгари касалхона вазифасини ўтаган баҳайбат мактаб биноси кўпинча соат 16:00 ларда деярли бўм-бўш бўлиб қоларди.

Хельсинкида биринчи йил ишлаётган чоғим турмуш ўртоғим иккинчи фарзандимизга ҳомиладор эди. Бола туғилишига бир ҳафтача қолганида мактаб директори

олдимга келиб, кўзимга қараб очиқчасига: “Хўш, нима бўлди, уйда сизни кутишмаяптими?” деб сўраганди.

Бошқа сафар соат уч яримлар эди. Бўшаб қолган ўқитувчилар хонасида ишлаб ўтиргандим. Директор хоним олдимга келиб, қулоғимга пичирлаган: “Уйга кетиш вақти бўлди”.

Унинг бу ёндашуви Бостон яқинидаги мактабларнинг бирида раҳбарлик қилган америкалик директорникига нисбатан ғирт тескари эди. Унинг сўзларига кўра, ўқитувчиларни иккита категорияга бўлиш мумкин: кечгача ишлайдиганлар ва автотураргоҳдан мактаб автобусидан ҳам олдин учиб чиқиб кетадиганларга. Директорнинг фикрича, уларни иккинчи тоифасини профессионаллар, дейиш мушкул.

Финляндияда дарс бера туриб, бундай ёндашувнинг нақадар самарасиз эканини тушуниб етдим. Бу ерда дарс тугаши билан ҳамкасбларимнинг уйга югурганларини кўп кўрдим. Аммо тушундимки, қанчалар зарур бўлган куч-қувватингни қайта тиклаб олишинг учун иш соатларини чегаралай билиш эринчоқлик эмас, балки донолик белгиси экан.

Ҳеч бўлмаганда битта ўқув йили давомида мактабда ишлаб кўрган ҳар қандай одам дарс бериш бу спринтдан кўра кўпроқ марафонга ўхшаб кетишини яхши билади. Аммо тажрибамдан маълумки, АҚШда ўқитувчилар учун ҳатто организмнинг ўзи тезликни камайтиришни талаб этаётган бўлса ҳам иш ва дам олиш вақтларини ўзаро тўғри тақсимлай олиш жуда мушкул вазифадир.

Америка мактабида биринчи йили ишлаётиб спринтерча ёндашувни қўллашга ҳаракат қилганман. Кечаси бошим ёстиққа осилиб тушмагунча ишлардим.

Мактабга эртароқ етиб келиш учун камроқ ухлардим. Тушлик танаффус дарсларга тайёргарлик кўриш билан ўтарди. Тез орада мутлақо ҳолдан тойиб қолдим, ваҳима хуружидан азият чека бошладим ва шундан сўнг касбимни ўзгартиришни ўйлаб қолганим ҳайратланарли ҳолат эмасди.

Ўша биринчи ўқув йилида йўл қўйган энг катта хатоим – ўзимга қандай баҳо берганим эди.

Мен иш соатларимнинг миқдори қанча кўпроқ бўлса, ўқитувчи сифатида шунчалар омадли бўламан, деб ўйлардим. Тўғри, берилиб ишлардим, аммо ростини айтганда, унчалик ҳам ақл билан иш тутмасдим. Ўша биринчи йили синф хонасининг жиҳозларини ўзгартириш ёки дарснинг идеал режасини тузиш билан овора бўлиб, мактабда узоқ вақт қолиб кетардим. Лекин баридан тўлиқ воз кечиб, бир-икки соатга иш ҳақида бутунлай унутиш қанчалар фойдали эканини энди тушуняпман.

Бир куни Хельсинкига келган америкалик ўқитувчи билан танишиб қолдим. У Виржиниядаги давлат мактабларининг бирида қайсидир заводда бўлганидек электрон ўтиш йўлаги жорий қилинганини айтиб берди. Тўғри, округ таълим маъмурияти бунинг педагоглар аттестациясига таъсир қилмаслигини айтган, лекин барибир вақтни ҳисоблаш тизими ўз таъсирини кўрсатган. Бечора ўқитувчи ушбу янги қоидани ҳикоя қилиб бераркан, мен у ва унинг ҳамкасблари қандай босимни бошдан кечирганини тасаввур қилиб, қўрқиб кетдим, чунки улар энди электрон йўлақда қайддан ўтиш учун мактабга эртароқ келишар ва ҳатто умуман зарурат бўлмаган тақдирда ҳам ишхонада узоқроқ қолишга уринишарди. Бу ўқув муассасасида

таълим сифатига эмас, миқдорига урғу беришга қарор қилишганди.

Агар мактабларда қувонч туйғусини юқори даражага кўтармоқчи бўлсак, инсон қанчалик кўп ишласа, шунчалик қимматли мутахассис бўлади, деган зарарли кўрсатмалардан воз кечишимиз лозим. Америкалик ўқитувчилар мактабларда бутун дунёдаги ҳамкасбларига нисбатан анча кўп вақт ўтказадилар. Менимча, шундоқ ҳам унчалик кўп бўлмаган бўш вақтимизнинг бир қисмини куч-қувватимизни тиклаб олишга сарфлашимиз керак.

Шахсан мен ҳар куни кучни қайта тиклаб олиш одатини эгоизмнинг бир кўриниши, деб ҳисобламайман. Қанчалик ғайриоддий туюлмасин, эгоизм бу – стрессга тушгунимизча ишлашни давом эттиришимизнинг акси ҳисобланади, у ўзининг салбий таъсирини охиروқибат ўқувчиларда акс эттиради. Болалар биздан барқарорликни қидирадилар ва агар мажбурий таътилга чиқиб кетадиган бўлсак (ёки касбимиздан кўнглимиз совиб кетса), у ҳолда зарур пайти болалар ёнида бўла олмаймиз. Тадқиқотчиларнинг аниқлашича, 46 % америкалик ўқитувчи ҳар куни катта босимни бошдан кечиради ва бу кўрсаткич бўйича (тиббийёт ходимлари билан бир қаторда) бошқа барча касблардан кўра энг юқори ўринни эгаллайдилар.

Қандай қилиб кучингизни яхшироқ тиклашингиз мумкин? Барчасига индивидуал тарзда ечим топиш мумкин. Кимнидир енгилгина югуриш тетиклаштиради, яна кимдир кичкина болалари билан темир йўл ўйинини ўйнаганда дам олади.

Кўпчилик шунчаки ярим соатгина нимадир ўқишни ҳуш кўради. Бундай вазиятда энг муҳими, меҳнат ва

дам олиш орасидаги вақтни тўғри тақсимлай олиш, улар ўртасида қатъий мувозанатни сақлай билишдир. Ҳар бир ўқитувчи ўзининг иш ҳажми қандай эканини ва мажбурий тарзда нималар қилиши лозимлигини яхши билади. Мен сизни ўз мажбуриятларингиздан қочишига ундаётганим йўқ, нотўғри тушунманг. Устувор нарсаларни шунчаки тўғри аниқлаб олишингизни тавсия қиламан. Кўп йиллар аввал бир америкалик ўқитувчи аёл билан гаплашганим эсимда. Дарсдан сўнг у ўзининг мактаб ёшидаги болалари билан имкони борича кўпроқ вақт ўтказишга ҳаракат қилишини ва улар ухлашга ётганидан кейингина дарсларга тайёрланиши, электрон почтадан келган хатларга жавоб ёзишини сўзлаб берганди.

Унга ана шундай кун тартиби мос келган. Менда эса бирмунча бошқачароқ ёндашув, яъни ҳамма ишимни мактаб остонасида қолдираман ва шу йўл билан дарс беришдан бутун кеч давомида дам оламан. Хельсинкида одатда, дарсдан сўнг икки соатча ушланиб қолар, бу вақт давомида асосий ишларимнинг барчасини қилишга улгурардим, яъни журналларга баҳоларни қўйиб, эртанги дарсларга тайёрланар ва почталаримни кўриб чиқардим.

Акс ҳолда мен тўлақонли дам олиш имконига эга бўла олмаслигимни тушуниб етдим. Яъни уйда болаларим билан ўйнай туриб ҳам миямда бугун қайси бир ишим бажарилмасдан қолиб кетди экан, деган фикр тинимсиз айланаверади. Шунингдек, ўзинг учун қатъий муддат белгилаб олиш ҳам ўта муҳимдир: мен роппа-роса икки соатдан сўнг уйга кетишимни билар ва бўшашмасдан ишни энг муҳимидан бошлар эдим. Бундай ёндашув натижасида эртанги кунга нисбатан соғлом ишонч

туйғуси шаклланди ва бу менга кечқурунлари ишдан чалғиб, дам олишимда ёрдам берарди.

Ўқув йили давомида қизиқарли (аммо унчалик муҳим бўлмаган) ҳашамларда иштирок этиш васвасалари ҳам пайдо бўлиб қолиши мумкин: ижтимоий тармоқлар, турли волонтерлик лойиҳалари, китобсеварлар клуби ва шу кабиларни назарда тутяпман. Албатта, булар барчаси анчагина хурсандчилик олиб келишга қодир, аммо улар сизни энг муҳим бўлган ўқитувчилик фаолиятингиздан чалғитади. Натижада қувватингизни тиклаб олиш имконини берувчи чекланган бўш вақтингиз янада қисқаради. (Маслаҳатим, юқорида қайд этилган ишлар билан яхшиси, ёзда шуғулланинг. Бу ўқитувчилар учун энг мақбул давр, чунки бу пайтда фикру зикрингиз эртанги ўқув куни билан банд бўлмайди).

Биз ақл доирасидаги чегаралар ўрнатиб, уларга амал қилган тақдиримизда ҳам шундай пайтлар бўладики, унда барибир кўп соатлар давомида узлуксиз ишлашимизга тўғри келади. Масалан, Финляндиядаги мактабимизда йилида икки маротаба семестр (ярим йиллик) якунида табель тўлдирилар, кўп ҳолларда ҳамкасбларим шу иш билан алламаҳалгача шуғулланишар эди. Ёки ҳар йили бўладиган ота-оналар кечасига тайёргарликни олайлик. Баъзи кунлари ўқитувчиларнинг ишдан сўнг қувватини тиклаб олиши учун шунчаки имкониятнинг ўзи бўлмайди. Аммо бизда деярли ҳар куни ўзимизни тиклаб олиш одати бўлса, ҳар қандай тасодифий вазиятларга тайёр бўла оламиз.

Ушбу муаммонинг яна бир жиҳати бор: нафақат ўқитувчиларга, балки бизнинг ўқувчиларга ҳам мунтазам равишда “ўз батареяларини қувватлантириб олиш” керак бўлади (бу америкалик болалар учун айниқса муҳим. АҚШда ўқув куни ҳаддан зиёд давомий бўлиб, бу ҳолат шусиз ҳам эҳтимолий бўш вақтни қисқартириб қўяди).

Ўқитувчи ўқувчиларининг мактабдан кейин қандай машғулот билан банд бўлишларига таъсир этиши жуда қийин. Аммо бир нарса туфайли биз болаларнинг ҳар куни ўзларини тиклаб олишларига ёрдам беришимиз мумкин, яъни уй вазифаларининг ҳажми билан.

Мен кўпинча Финляндияда ўқувчиларга умуман уйга дарс берилмайди, деган гапларни эшитаман ва бу ҳақда интернетда ҳам ўқиганман. Аммо умидингизни пучга чиқарганимдан афсусдаман, чунки бу шунчаки оммабоп уйдирма холос. Шу билан бирга, финляндиялик ўқитувчиларнинг бу масалага ўта рационал ёндашишини кўрдим. Қанчалик ҳайрон қоларли бўлмасин, (бу ерда болаларнинг синфдаги ўқув юкмаси бошқа ривожланган мамлакатлардаги кўплаб тенгдошлариникига нисбатан анча кам) финляндиялик педагоглар уй вазифаси ўта мураккаб бўлмаслиги керак деб ҳисоблашади.

Қизиқ томони, Финляндияда уй ишига оид бирор-бир меъёрий ҳужжат ёки стандартлар мавжуд эмас. Бу ерда ўқувчилар уйда нимани ва қанча ҳажмда бажаришини ўқитувчиларнинг ўзлари ҳал қилишини билганимда лол қолганман. Бундан ташқари, бу ерда барча топшириқлар оддий ва тушунарли бўлади.

Бу ўқувчиларга, катта ёшлиларнинг ёрдамсиз ҳам, ўзлари мустақил равишда уларни уддалай олишларига имкон беради.

Менимча, биз ҳам АҚШдаги ўқувчилар яхшироқ дам олишлари ва мактабдан кейин ўзларини тиклаб олишлари учун уй вазифаларининг ҳажмини зарурий минимумгача камайтириш ва уларни анча соддароқ қилиш ҳақида ўйлаб кўришимиз лозим.

СИНФХОНАНИ ТУРЛИ НАРСАЛАРГА ТЎЛДИРИБ ТАШЛАМАНГ

Бир сафар америкалик меҳмонлар учун ўзимизнинг Хелсинкидаги мактабда экскурсия ўтказдим. Шунда улардан бири ҳайрон бўлиб менга юзланди.

– Деворларда деярли ҳеч қандай қоғоз, плакат йўқлигини пайқадим, – деди у ва нима учун бундайлиги билан қизиқди.

Жавоб жуда оддий эди: мактаб ёзги таътилга ёпилган ва кўпгина ўқувчилар, шу жумладан, менинг ўқувчиларим ҳам ўз ишларини уйга олиб кетишган эди. Аммо бу ҳали ҳаммаси эмасди. Агар сиз мактабимизга шу йилнинг май ойида келсангиз ҳам худди шу манзарани кўрган бўлардингиз. Шунда ҳам болаларнинг географиядан сўнгги мавзуларни ўргана туриб тайёрлаган плакатлари ёки тасвирий санъат дарсларида чизган расмларинигина кўрган бўлардингиз, холос. Бошқа фин мактабларига борган чоғимда ҳам худди шундай манзаранинг гувоҳи бўлганман. Бу ерда ўқитувчилар синф деворлари ва йўлакларга иложи борича камроқ материалларни осишга ҳаракат қилишларини пайқадим. Финляндияда бу одат тусига кирган.

Ушбу мамлакат амал қиладиган қоидалардан бири – “қанча кам бўлса, шунча яхши”. Бунинг минимализм қоидаларини афзал кўрадиган маҳаллий дизайнда ҳам сезиш мумкин. Финларнинг хонадонига борсангиз у ерда ашқол-дашқоллардан ҳоли, ИКЕА услубидаги маконга кўзингиз тушади. Агар уй эгаларини мақтамоқчи бўлсангиз, бунинг энг яхши йўли уларнинг уйидаги *uppelma* (муҳит)ни мақтанг. Бу ерда ўтказган йилларим давомида финляндияликлар тасаввурдаги шинам уй деганда, яшаш жойининг максимал даражада оддий жиҳозлангани тасаввур қилинишини тушундим.

Фикримча, айнан ана шу тамойил синфларни жиҳозлашда ҳам асос бўлиб хизмат қилади. Фин мактабларини келиб кўрган хорижликлар бу ерда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ниҳоятда хотиржам эканини қайд этади. Албатта, ушбу феномен ортида турли омиллар ётади, аммо, назаримда, улардан бири хоналарни оддий жиҳозлаш ҳисобланади.

2014 йили Карнеги Меллон университети олимлари синфлардаги жиҳозлар қай даражада ўқувчиларни ўқув жараёнидан чалғитиши мумкинлигини аниқлашга қарор қилишган. Улар боғча болаларини лабораторияларга олиб келиб, шу ерда табиий фанлардан бир нечта кириш дарслар ўтишган.

Шу билан бирга, тадқиқотчилар хоналарнинг беагани ўзгартириб туришган, яъни бир дарсда деворлар турли кўргазмали қуроллар билан безатилган бўлса, бошқа бир дарсда улар мутлақо топ-тоза бўлган. Маълум бўлишича, биринчи ҳолатда болакайлар “нигоҳни ўзига тортувчи воситаларга қаттиқ чалғишган ва бегона предметларни кўздан кечириш

учун кўп вақт сарфлашган ҳамда ўқув материални ёмон ўзлаштиришган”.

Айниқса, кичик ёшли болалар ўқийдиган кабинетларда эътиборни тортувчи воситаларни камайтириш жуда муҳим, чунки йиллар ўтган сайин диққатни жамлаш қобилияти ортиб боради. Муаллифларнинг қайд этишича, мактаб ёшидагиларга қараганда, олтинчи синфлар учун муҳим бўлмаган нарсаларга эътибор қаратмаслик анча осонроқ кечади.

Экспериментга раҳбарлик қилган Анна Фишер The New York Times'га берган интервьюсида ўқув жараёнининг натижаларига ўта хилма-хил омиллар таъсир қилади ва уларнинг кўпчилигини ўқитувчи шунчаки назорат қила олмайди, аммо бино ичидаги жиҳозларни ўзгартириш айнан уларнинг қўлида эканини айтади.

Баҳслашмайман, чунки болаларнинг синф деворларига осилган ва муваффақиятли чиққан ишлари кўз билан қалбни қувонтиради. Ўқувчию ўқитувчининг бубилан фахрланишга ҳаққи бор. Аммо бу ерда меъеридан ошириб юбормаслик жуда муҳим.

Менимча, биз ўқитувчилар кўп ҳолларда ўқув жараёнининг ташқаридан қандай кўринишига алоҳида эътибор қаратамиз. Баъзан муҳимроқ бўлган ишлар билан машғул бўлиш ўрнига, ўқувчиларнинг ишларини деворларга осиб учун ортиқча уриниб, жудаям кўп вақтимизни сарфлаймиз. АҚШда ишлаган дастлабки йилимда биринчи синф ўқувчилари тўғри ечган мисоллар варақларини эълонлар доскасига қистириб чиққан пайтларимни эсласам, ҳозир уяламан. Ҳамма нарса меъери билан яхши. Лекин синфларнинг жиҳозларини соддалаштириш масаласи кўпчилик учун

анча мураккаб вазифа эканини ҳам жуда яхши тушуниб турибман.

Кўп йиллар аввал Массачусетсдаги давлат мактабининг ўқитувчилари билан танишган эдим. Гарчи ўқув йили эндигина бошланган бўлса-да, кабинетларда ўқувчиларнинг ишлари етарли даражада намойиш этилмагани учун уларни ўта қаттиқ танқид остига олишганди. Текширувчилар ўшанда негадир деворларнинг (шартли равишда айтганда) “яланғоч”лиги болаларда билимнинг етарли эмаслигидан гувоҳлик беради, дея қарор қилишганди. Хўш, энди ўша бахтиқаро ўқитувчилар нимани устувор деб ҳисоблашади?

Девордаги қоғозлар миқдорини ўқиш сифати, натижаси билан боғлаш ғояси менга мантиқсиз туюлади, чунки ўқитувчи нимани қаерга ошиш кераклигини ўқувчиларга тушунтириш учун ҳам бир олам вақт йўқотади. Бундай ўқув хонаси зўр таассурот қолдирадигандек кўринса-да, моҳиятан ўқув йили давомида болалар амалда у ердан муҳим билимларни ўзлаштира олмаслиги ва бу унчалик ҳам қувонарли ҳолат эмаслиги маълум бўлади.

Аmmo бундай вазиятда синфнинг оддий жиҳозини сақлаб қолиш ва текширувчиларнинг таънадашиномларидан қутулиш учун ўртадаги мувозанатни қандай ушлаш мумкин? Аввалига биз болаларнинг ишларини аслида нима учун кўзкўзлашимизни бир ўйлаб кўрайлик. Эҳтимол, бу хўжакўрсингадир, яъни билими бор экан деган тасавурни шакллантириш йўлидаги шуҳратпарастлигимиз учун ягона воситасидир?

Агар шундай бўлса, Америкада орттирган иш тажрибамдан келиб чиқиб айтай: бу ўқитувчига

ортиқча юк ва уни энг муҳим нарсалардан чалғитади.

Йўқ, мен педагогларга синф деворларини умуман бўшашишни таклиф қилмаяпман. Деворларни жиҳозлашга мақсадли ва мантиқан ёндашилса, бу албатта, қувонч манбаига айланади. Аммо маълум чегаралар ўрнатишга тўғри келади. Тўғри, Массачусетсдаги сингари деворларни охиригача тўлдиришга бўлган ҳаракат таҳдиди текширувчилар томонидан ҳам бўлиши мумкин. Аммо кўпроқ босим, деворларга кўпдан-кўп қоғозларни осиб ташлашни ҳуш кўрувчи қўшни хонадаги ҳамкасблар ёки ота-оналар томонидан ҳам бўлиши мумкин. Одатда ота-оналар ҳам ўқувчиларнинг ишлари қанча кўп намойиш этилса, ўқув жараёни шунчалик яхши ўтади деган фикрда бўладилар. Бироқ ўқувчиларнинг деворларга катта ҳажмда осилган тасвирий ишлари ва кўргазмали қуроллар билимларни керакли тарзда ўзлаштирилганидан гувоҳлик бермаслигини барчамиз яхши тушунамиз. Таълимнинг энг муҳим жиҳатларидан бири, бу фикрлаш жараёни, уни эса оддий кўз билан кўриб бўлмайди. Бошқача айтганда, биз болаларга ўргатган ҳамма нарсани деворга осиб бўлмайди ва уларни барчага намойиш қилиш ҳам мураккаб масала.

Калифорниялик боғча тарбиячиси Ингрид Бойдстон The New York Times мухбирига бир вақтлар у ҳам гуруҳ хонасининг деворларини кўргазмали қуроллар билан тўлдириб чиққани, аммо энди бўш жойларнинг ўзини қолдирмоқчи эканини айтган. Энди у бошқача йўл тутмоқда. Масалан, француз рассоми Клод Монега бағишланган машгулотни ўтказиш учун тарбиячи вазиятга мос келадиган кенг блуза ва соябонли шляпа кийиб, ўзига хос европача талаффузда гапира бошлаган.

27 тарбияланувчининг барчаси унинг ҳикоясини алоҳида қизиқиш билан тинглаган.

Тушунтиришни тугатгач, Бойдстон хоним болалардан қандай калит сўзларни эслаб қолишгани сўраган ва уларни доскага ёзиб қўйган. Кейин болакайлар расм чизиш учун ажратилган алоҳида жойга ўтишган ва латта қаламчалар билан ишлай бошлашган. Ниҳоят бўш турган деворларни безатиш вақти келган. Бойдстон хоним уларни расмлар билан тўлдирган, аммо бу расмлар энди Клоднинг суратлари эмас, балки унинг болалар томонидан чизилган асарлари эди.

Биз ўқитувчилар, агар стандартлар бўйича кутилган талабларга тўғри келмайдиган бирорта ишни (масалан, нима учун синф деворларига ҳеч нарса осмаганимизни) қиладиган бўлсак, нега стандартни бажармаганимизни тушунтириб беришга тайёр туришимиз керак.

Ахир биздан ҳамкасбларимиз, ота-оналар ёки ўқувчиларимиз нима сабабдан хонанинг деворлари (нисбатан) бўш турибди, деб сўрашлари мумкин. Бундай ҳолларда хижолат тортманг ёки ўзингизни оқлаб ўтирманг, яхшиси, ҳаммасини хотиржам ва батафсил тушунтириб беринг. Мана, менинг шахсий далилларим:

- Агар деворга камроқ иш осилса, у ерга илинган ҳар қандай иш, шубҳасиз, алоҳида аҳамият касб этади ва бу жуда яхши. Истардимки, хона деворлари болаларда ўзига хос ҳурмат ҳиссини уйғотсин, яъни мен ўқувчиларимга, “Топшириқларни деворга осиб қиламан”, дейдиган бўлсам, бу гапларим алоҳида аҳамият касб этсин. Ахир бажарган ишининг деворда намоийиш этилиши ўқувчи учун катта бир эътироф

ҳисобланади ва буни бола тушуниши лозим. Агар нимани илаётганингга аҳамият бермасанг ва шоша-пиша бажарилган барча уй вазифаларини илиб ташласанг, бу тескари натижа беради. Болалар бунга шунчаки эътибор бермай қўйишади.

- Вақт – бу ўқитувчининг энг қимматбаҳо бойлиги ва у чекланган. Шунинг учун хона деворларини безатиш учун камроқ вақт сарфлашга қарор қилдим. Йўқ, буни муҳим деб ҳисобламайман, шунчаки менинг ундан-да кўпроқ эътибор талаб қилувчи яна бошқа бир дунё ишларим бор. Шахсан дарсдан сўнг қолиб болаларнинг ишларини деворга осиб чиқишим шарт эмас, деб ўйлайман. Деворларни жиҳозлаш жараёнини тезлаштириш учун унга бемалол ўқувчиларни жалб этиш мумкин. Кузатишларимга кўра, бажарилган ишларининг синфда намоёиш этилиши, ҳатто биринчи синфларга ҳам жуда ёқиб тушади. Ўқув кунини давомида бунга болаларнинг ўзини жалб қилиш керак. Ўрганилган билимларнинг натижалари учун улардаги масъулиятни ошириш ва сиз учун қимматли бўлган вақтни ҳам тежаш мумкин.

- Деворлар қанчалик тоза бўлса, бундай синф хонасида нигоҳни чалгитувчи нарсалар шунчалик кам бўлади, бу эса ўқувчи диққатини яхшироқ жамлашга ёрдам беради.

Шахсий тажрибамга кўра, синфни тўлдириб ташла-маслик, вақтни тежашга, иш сифатини оширишга ва ўқув жараёнида фикрни чалғитмасликка кўмаклашади. Фикримча, синф хонангиз оддий жиҳозланган бўлса, хона ўртасида турганча уни кузатар экансиз, ивирсиб кетган деворларни кўриб сиқилмайсиз ва уларнинг озода эканидан уялмайсиз ҳам. Сиз ҳам, ўқувчиларингиз ҳам қувонч ҳиссини туясизлар.

ТОЗА ҲАВОДАН НАФАС ОЛИНГ

Куопио шаҳридаги Kalevala ўрта мактабидаги олтинчи синфлар ўқитувчиси Минна Райхянинг дарсига ташриф буюрганимда бир жиҳат эътиборимни тортди. Хельсинкида икки йил ишламасам, буни билишим даргумон эди. Биз танаффус чоғ суҳбатлашиб тургандик, кутилмаганда ушбу тажрибали муаллима гапимнинг қоқ ўртасидан мени тўхтатди:

– Кечирасиз, деразани очишим керак, – деди ва у хонага тоза ҳаво киритишга шошилди.

Мен табассум қилдим: таниш манзара.

Фин ўқувчиларим мендан рухсат сўрамай ҳам тез-тез деразани очишар эди.

Баъзан “Жуда димиқиб кетдим” каби сўзлар қулоғимга чалинар ва билардимки, ҳозир кимдир дераза томонга йўл олади. Мана, айна дамда ортга қарарканман, илгари тиш докторининг хонаси бўлган синф хонамизга 25 киши аранг сиғишини ва нафас олиш қийин бўлганини энди тушуняпман.

Финляндиялик ўқувчиларимга нисбатан ўзим шунчаки дим ҳавога бардошлироқ эдим, холос. АҚШдаги бир неча йиллик ўқитувчилик давримда ўқув хонасини шамоллатиш кераклиги хаёлимга ҳам келмаган экан. Аслида синф хонасида деразани очиб қўйиш арзимас ишдек туюлади, аммо фин ўқувчилари (ва ўқитувчилари ҳам, масалан, Минна) менга бу нарсанинг қанчалар муҳим эканини исботлашди.

Бинонинг ичи ва ташқарисида тоза ҳаво билан нафас олиш мия фаолияти учун фойдали эканини илмий тадқиқотлар ҳам тасдиқлаб турибди. Финляндияда эса бу мавзуда ким билан (болалар ҳам, катталар ҳам)

суҳбатлашган бўлсам, уларнинг бари, шубҳасиз, тоза ҳавода сайр қилишнинг фойдаси ҳақида гапиришарди. Бундай ёндашув кўплаб маҳаллий мактабларда қабул қилинган меъёрларда яна ҳам ёрқинроқ кўзга ташланади: агар ҳаво ҳарорати -15 даражадан юқори бўлса, бошланғич синф ўқувчилари ташқарига чиқишлари лозим.

Бу дегани, ҳавонинг ёмонлиги танаффус чоғида хонада ўтириш учун баҳона бўла олмайди. Хельсинкида дарс берган дастлабки йилимнинг кузида деразадан ташқарига қараб, ёмғир остидаги ўйин майдончаси бўйлаб югуриб юрган ўнлаб болаларни кўрганим ва бундан ниҳоятда ҳайрон қолганим ҳамон эсимда. Фин қайнотам ҳам “ҳечқиси йўқ, эриб кетмаймиз, ахир биз қанд бўлаклари эмасмиз-ку”, дея ҳазиллашишни хуш кўради.

Минна ишлайдиган Kalevala ўрта мактабида ўқитувчи ва ўқувчилар деразаларни очиб ёпиш орқали синф хонасини табиий йўл билан тозалаб туришади.

– Финляндияда майдони, кенлиги ва баландлигини ҳисобга олган ҳолда у ёки бу хонада қанча болани жойлаштириш мумкинлиги ҳақида қатъий меъёрлар бор, – деди менга Минна. – Чунки болаларга нафас оладиган муҳит бўлиши керак.

Финларнинг тоза ҳавога бўлган муҳаббати биргина мактабларда кўзга ташланмайди. Хельсинкида ота-оналарнинг ёш гўдақларини, ҳарорат нолдан паст бўлган шароитда ҳам балконларда, болалар аравачаларида ухлаётган ҳолатда қолдирганларини кўрдим. Ҳайратимни яширолмай берган саволларимга улар болалар ташқарида яхши ухлашади, дея жавоб беришди (Финляндияга кўчиб келганимиздан сўнг биз

ҳам Йоханна билан бирга болаларимизда бу нарсани синаб кўра бошладик. Аммо Америкада бундай қилишларини тасаввур ҳам қила олмайман).

Тоza ҳавонинг фойдаси ҳақидаги ҳамма гаплардан кейин ўйланиб қолдим. Эҳтимол, узоқ йиллар давомида яхши кайфиятга ва юқори натижаларга эришиш учун ёрдам берувчи оддий стратегияни шунчаки эътибордан четда қолдиргандирман? Буни Минна билан муҳокама қилмоқчи бўлдим ва у менга шундоққина ўқитувчилар хонасининг ўзида кичкинагина биология дарсини ўтиб берди.

– Нафас олган чоғимизда, – дея тушунтирди у, – кислородни ютамиз ва карбонат ангидридни чиқарамиз. Агар синф хонасидаги ҳавонинг карбонат ангидрид гази билан тўйиниши ўта юқори бўлса, ҳеч қандай ўқиш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас, чунки мия шунчаки ишлашдан тўхтаб қолади!

Миннанинг бундай даъволари идора ходимлари иштирок этган тадқиқотларнинг натижалари билан ҳам қисман тасдиқланади. Йигирма чоғли малакали мутахассис навбати билан икки ҳафтадан икки бинода ишлашган. У ердаги ҳавонинг сифатини масофадан туриб, стандарт офислар, “яшил офислар” ва “ҳаво алмашиши яхшиланган яшил офислар” режимларига ўтказган ҳолда бошқариб туриш имкони бўлган. Ҳар куни тушлиқдан сўнг барча эксперимент иштирокчиларнинг когнитив функциялари (англаш қобилияти) компьютерларда текшириб турилган. Маълум бўлишича, ҳаво сифати қанчалик юқори бўлса, натижалар ҳам шунчалик баланд бўлган.

Кимки “яшил офис” шароитида ишлаган бўлса, у ўз вазифаларини стандарт офисдагиларга қараганда

61% яхшироқ, “ҳаво алмашиши яхшиланган яшил офис”дагилардан эса 101% яхшироқ уддалаган. Эксперимент фақат офис биноларининг ички шароитлари яратилган жойларда ўтказилган эди. Аммо шундан сўнг тадқиқотчилар қўйидаги қарорга келишган: “когнитив функция ва қарор қабул қилиш қобилиятининг ёмонлашуви меҳнат унумдорлиги, ўқув жараёнлари ва умумий хавфсизлик масалаларига сезиларли таъсир ўтказиши мумкин бўлган бошқа биноларда, яъни турар жой бинолари, мактаблар ва самолёт салонлари кабиларда ҳам ушбу текширувни амалга ошириш зарур”.

Бу тажриба хусусида Миннага айтиб берганимда, у деярли ҳайрон қолмади ва:

– Умуман олганда шароитнинг кўп жиҳатлари ўқишга таъсир қилади, – деб жавоб берди.

Қўлингиздаги китобимга материал тўплай туриб, атроф-муҳитнинг билим олиш самарадорлигига таъсир этувчи бошқа омилларини ҳам билиб олдим. Уларга хоналарнинг жиҳозланиши, ичкаридаги шовқин даражаси, ёритиш ва иситиш сифати кабилар киради.

2014 йили Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences журналида эълон қилинган илмий шарҳ муаллифларининг фикрича, “ўқув жараёни ва ўқувчиларнинг муваффақиятлари атрофдаги шарт-шароитлар билан чамбарчас боғлиқ эканини кўплаб илмий манбалар тасдиқламоқда”.

Айтайлик, ўқитувчи ўзи дарс бераётган мактабнинг жойлашуви каби масалаларга таъсир кўрсата олмаслиги мумкин. Аммо қайсидир бир нарсаларни яхшилашга барибир қўрбимиз етади. Қўйида тадқиқотчиларнинг Sage Publications академик нашрининг пресс- релизида

эълон қилинган бир нечта фойдали тавсияларини келтириб ўтмоқчиман.

- Агар ўқувчилар табиий ёруғликда кўпроқ вақт ўтказадиган бўлишса, уларнинг натижалари сезиларли равишда яхшиланади. Шунинг учун ёдда тутиб, синф хонасидаги сунъий ёруғликни бутунлай камайтиришга ҳаракат қилинг.

- Ўқув жараёни учун ҳавонинг энг қулай ҳарорати +20 дан +23 даражагачадир. Шунинг учун қиш вақтида хонани шамоллатишга ортиқча берилиб кетиш ярамайди: тоза ҳаво ҳам ўз меъёрида бўлгани яхши.

- Агар синфда анъанавий тарзда устувор аҳамият касб этмаган ижтимоий гуруҳларнинг илмий муваффақиятларини намойиш қилувчи объектлар (масалан, олима аёлларнинг суратлари акс этган плакатлар) бўлса, бу ушбу гуруҳ вакилларининг натижаларини юқори кўтаришга ҳисса қўшиши мумкин.

- Синфларни жиҳозлашда қайсидир бир этник озчиликнинг рамзларини атайлаб намойиш этиш (масалан, АҚШда ҳиндуларнинг туморлари), аксинча, ушбу гуруҳ вакилларининг ўзига бўлган баҳосини пасайтиради.

Юқорида қайд этилган тадқиқотларнинг натижаларини эътиборга олган ҳолда Вашингтон университети информатика ва машинасозлик факультетида аудиториялар (шу жумладан, лабораториялар ва компьютер синфларини ҳам) дизайнини ўзгартиришган.

Талабалар ҳам бунга ижобий фикрлар билдиришган. Улар ўқув жараёни анча ҳаммабоп ва муваффақиятга йўналтирилган хусусият касб этганини айтишган.

Болалар билан (мактаб ёшидан тортиб юқори синфларгача) ишловчи педагогларнинг барчаси

синфхоналаридаги шароитни ўзгартириб, шунга ўхшаш ижобий натижаларга эришишларига ишончим комил.

ТАБИАТ ҚЎЙНИГА ЧИҚИНГ

Финляндиядаги уйимиз орқасида катта ҳовуз бор. Баҳор кунларининг бирида итим билан ўша ерда сайр қилиб юриб, тахминан тўртинчи синфлардаги бир нечта ўғил болаларнинг ўзлари мустақил балиқ овлаётганига кўзим тушди. Об-ҳаво қанчалик қуёшли бўлиб боргани сайин ташқарида шунча кўп ота-онасининг кузатувисиз болалар пайдо бўла бошлади: улар велосипедларда сайр қилишар, ҳовузларда сузишар ва қармоқлари билан атрофда айланиб юришарди. Аммо уларни табиат қўйнига чиқишга илиқ ҳавогина илҳомлантирмаган, балки шунга ўхшаш манзарани энг совуқ кунларда ҳам кузатиш мумкин эди.

Қиш тонгларида кўпинча ўша ҳовуз атрофида югураман. Бир куни эллик нафарча биринчи ва иккинчи синф ўқувчилари устозлари бошчилигида ўша ҳовузнинг музлаб қолган юзасини чанғиларда кесиб ўтишаётганини кўриб, роса ҳайрон қолганман. Бошқа сафар эса бир гуруҳ ўсмирлар ўқитувчилари билан бирга ўша жойда муз остидан балиқ тутишаётганини кўрганман. Бундан ташқари, ҳовуздан унча узоқ бўлмаган тепалиқда кичик синфларнинг дарс вақтида ўқитувчилари назорати остида чана учаётганига гувоҳ бўлганман (педагоглар бунга қарши бўлишмаган, балки кўзқулоқ бўлиб туришганди). Ана шу тепалиқдан икки юз метрча нарида болалар боғчаси жойлашган. Боғча тарбиячилари билан ҳам суҳбатлашишга

мушарраф бўлдим ва улар менга табиат қўйнида тез-тез машғулотлар ўтказиб туришларини, жумладан, математика ҳамда табиий фанларнинг асосларини болаларга тушунтиришларини ҳикоя қилиб беришди.

Финляндияда болалар билан ўтказиладиган энг севимли тадбирлардан бири (ҳар ҳолда ўз ўқувчиларимдан шундай хулоса қилдим), бу мактаб лагери ҳисобланади. Бу тадбир доирасида бешинчи ва олтинчи синф ўқувчилари ўқитувчилари билан биргаликда бир неча кунни табиат қўйнида ўтказишади. Масалан, ўзим ҳам ўқувчиларим билан Хельсинкидан автобусда бир ярим соатлик масофада жойлашган спортчилар лагерида яшаганман ва у ерда вақтимизни жуда қизиқарли, аммо анча қийин жисмоний машғулотларга сарфлаганмиз. Ўтган йили Минна Райхя мактаб лагери доирасида ўзининг олтинчи синфларини бир неча марта экскурсияларга олиб борди. Кузатишларимга қараганда, фин ўқитувчилари болаларни бажонидил мактаб деворларидан ташқарига етаклайдилар.

Ричард Лоув “Ўрмондаги сўнгги болакай”⁶ китобида ушбу шимол миллати вакилларининг ўз болаларини табиий шароитларда ўқитишларига қойил қолади. У Финляндияда “табиат қўйнида ўқитиш рағбатлантирилиши ва кўплаб машғулотлар синфдан очиқ ҳавога олиб чиқилганини қайд этади”. Лоув “табиат билан мулоқотнинг етишмаслиги синдроми”, деган атамани фанга олиб киргани билан машҳур. У ўз китобида виртуал табиатни эмас, балки замонавий болалар ва ҳақиқий дунё ўртасида юзага келган жимжимадор бўшлиқни енгиб ўтишга даъват қилади.

---

6 Лоув Р. Последний ребенок в лесу. – М.: Добрая книга, 2007.

Лоув фин педагогларидан намуна олиб, улардан табиий шароитларда ўқитиш методларини ўрганишни тавсия қилади.

Аввал бошида китобимга “Табиат қўйнига чиқинг” номли стратегияни қўймоқчи эмасдим, чунки у менга ўта ўзига хос ва фақат Финляндияга мос келадиганга ўхшаб кўринганди. Ушбу шимол мамлакатада табиатдан лаззатланиш ва уни ўрганиш нисбатан осон кечади. Маҳаллий манзараларнинг суратларига қаранг, улар тўлиқ ўрмонлар ва кўллардан ташкил топган. Шунда савол туғилганди: бутун дунёдаги ўқитувчилар, айниқса, шаҳар шароитида ишлаётганлар ушбу стратегиядан фойдалана олишармикин? Аммо кейинчалик барча шубҳаларимдан халос бўлдим, ахир табиат билан алоқа қилиш ҳар бир инсон учун ҳаётий зарурат ҳисобланади-ку. Бир сафар Хельсинкидаги ўрмонли болалар боғчасини бориб кўрдим. У ерда тўрт-беш яшар болалар гуруҳи ҳар куни тўрт соатча вақтини тоза ҳавода ўтказаркан.

Сўнгра Лоувга электрон почта орқали хат ёздим ва бундай метод ҳақида мутахассислар қандай фикрда эканини айтиб беришини илтимос қилдим. У тарбияга нисбатан бундай ёндашувнинг кўплаб афзалликлари борлигини маълум қилди.

Лоувнинг жавобига кўра, ушбу тадқиқотлар боланинг мунтазам равишда табиат қўйнида вақт ўтказиши, унда ўзига бўлган ишончининг ортиши, эътибор етишмаслиги ва гиперфаоллик синдромининг пасайишига ёрдам бериши ҳақидаги жиддий тахминларга асос бўлади. У боланинг асаб тизимини мустаҳкамлаб, диққатини янада яхшироқ жамлашига ҳисса қўшади. Шунингдек, табиат қўйнидаги

ўйинлар синфдошларга нисбатан бағритошлик билан муносабатда бўлиш ҳолатларини камайтириши ҳақида ҳам илмий далиллар мавжуд. Бундан ташқари, ортиқча вазн ва танада ёғ тўпланишига тўсқинлик қилади. Бу эса руҳий ва жисмоний соғломликни таъминлаш бўйича бир қатор афзалликларга эга.

Лоувнинг кўшимча қилишича, анча йиллардан буён боладаги когнитив функциянинг яхшиланиши табиий шароитларда таълим олиш билан боғлиқ дея баҳолаб келинади. У кўйидаги мисолни келтиради: яқиндагина Массачусетсдаги бошланғич мактабларнинг 900 нафар ўқувчиси иштирок этган ва 6 йил давом этган тадқиқот якунига етган. Олимларнинг аниқлашича, мактабнинг кўкаламзорлашгани ва болалар кўрсатаётган натижалар ўртасида ўзаро боғлиқлик мавжуд (ушбу штатда кўпчилик ўқувчилар инглиз тили ва математикадан давлат тест синовларини топширишган).

Лоувнинг фикрича, ўрмон боғчалари сингари муассасалар барча муаммоларга ечим бўла олмайди, ammo “вазиятни назорат қила олмасликлари оқибатида стрессни бошдан кечирувчи болакайлар учун” бундай ўқув масканлари ниҳоятда фойдали бўлиши мумкин. Лоувнинг “Ўрмондаги сўнги болакай” китобида табиат кўйида ўқитиш ғояси, умуман олганда, янги эмас, бунга аллақачон 100 йилдан ошган дейилади. Жон Дьюи 1899 йили ёзган “Мактаб ва жамият” (The School and Society) номли асарида ҳам ушбу ёндашувни ёқлаб чиққан. “Мактаб чегарасидан ташқарида олинган таассуротлар, – дея ёзган эди у, – ўзининг географик, адабий-бадий, илмий ва тарихий хусусиятларига эга. Барча тадқиқотлар заминдан бошланади, зеро ҳаётнинг ўзи унда истиқомат қилади”. Лоув заковатнинг турли

хиллари ҳақидаги назарияни таклиф этаётган Ҳарвард университети ўқитувчиси ва тадқиқотчи Говард Гарднер ҳам ўзининг рўйхатига янги бир турни, яъни “натуралистик заковат”ни (табиатни идрок этишни) қўшиб қўйган деб ҳисоблайди.

Кўпгина ўқитувчилар, айниқса, шаҳар мактабларида ишловчилар ўқувчилари билан чанғида сайр қилиш ёки муз остидаги балиқ овига бора олмаслиги мумкин. Хўш, у ҳолда улар нимадан бошлари керак? Қулай бўлиши учун болаларнинг ёввойи табиат билан алоқа қилишида уларни жалб этишнинг (нисбатан) пастдан юқорига қараб бир нечта даражасини таклиф этмоқчиман.

Биринчи даража – табиатни синфга олиб келиш. Бу ерда уни ўқув режасига мослаштириш учун деярли чексиз имкониятлар очилади. Масалан, АҚШдаги бошланғич мактабда дарс берган йилларим ўтаётган мавзуимиздан келиб чиқиб картошка ўстирганмиз, қурбақа болаларининг туғилишини кузатганмиз ва ёнимиздаги ҳовузнинг сувини микроскоп остида ўрганганмиз.

Иккинчи даражада сиз дарсингизни тўлиқ ёки қисман ўтиш учун ташқарига чиқасиз. Бу билан тўлақонли экскурсия ўтказишингиз шарт эмас. Баҳслашмайман, тоғга чиқиш ёки ботаника боғига бориш – ажойиб иш, аммо ўқитувчи буни батафсил режалаштириши керак. Кўп вақт сарфламасдан ва олдиндан режалаштирмасдан туриб, мактаб ҳовлисидан табиий муҳит сифатида фойдаланиш ўқувчиларни табиат билан доимий алоқа қилишга ундашнинг энг мақбул усулларида биридир.

Масалан, Массачусетсдаги бошланғич мактабда ишлаган кезларим болалар билан биргалашиб кузатув кундаликларини юритар, мактаб ҳовлисида топилган турли хил табиат жисмлари (тошлар, қарағай ғуддалари, қуш патлари)ни ўрганардик; мактаб ҳудуди атрофидаги флора ва фаунани рақамли камера ёрдамида суратга олиб, расмларни интернетдаги жамоавий саҳифамизга жойлардик; балиқчаларимиз яшайдиган аквариумга турли тошлар ва барглар терардик. Мактабингизнинг шундоққина яқинида яна қандай табиий ҳудудлар жойлашгани ҳақида яхшилаб ўйлаб кўришингизни тавсия қиламан.

Бостон атрофидаги мен ишлаган бошланғич мактабдан бир чақирим нарида сунъий кўл бор эди ва ўқувчилар билан кўл қирғоғидаги ўсимликларнинг ўсишини кузатар, атрофини суратга олар, сўнгра уларнинг электрон маълумотномасини тузардик. Шу билан бирга, кўлнинг суви, сув ўсимликлари, чиғаноқларини ҳам ўрганиб, у ерга елим ўрдакчалар ташлаб қўярдик.

Учинчи даража махсус лойиҳалар ёрдамида мактаб ҳудудини кўкаламзорлаштиришни назарда тутуди. Лоувнинг ёзишича, “бу ишни капалаклар учун боғча яратиш, қушлар учун донлаш ва чўмилиш жойларини ясашдан бошлаш мумкин. Каттароқ лойиҳаларга ўтиладиган бўлса, сунъий кўлларни режалаштириш, табиат қўйнидаги маршрутларни шакллантириш ёки ирмоқ ва дарёчаларни қайта тиклаш мумкин”.

Кўп йиллар аввал Массачусетс штатидаги шаҳар мактабида ишлаган эдим. Ўша ерда иккинчи синф муаллимаси болалар билан бирга ўқув муассасаси ҳудудида катта бир сабзавотлар боғини яратганди.

Бу тадбир ўзига, ўқувчиларига ҳақли равишда фахрланадиган хурсандчилик манбаига айланган. Бошқа бир мактабда ҳамкасабам синф деразаси ташқарисида қушлар учун донлаш жойини қурдирган ва ўқувчилар бутун ўқув йили давомида қушларнинг турларини аниқлаб, ҳеч бир муаммосиз уларни кузатардилар. Ўқувчилар ушбу қанотли мавжудотларни зўр иштиёқ билан ўрганишар эди.

Ўқитувчи олдида табиий шароитдаги таълимнинг бор фойдасига бирдан эришиш вазифасини қўймаслиги лозим. Биз ўқувчиларимиз ва табиат олами ўртасида алоқаларни ўрнатишдан қувонган ҳолда кичик қадамлар билан ҳам одимлашимиз мумкин.

ХОТИРЖАМ ВАЗИЯТНИ САҚЛАБ ҚОЛИНГ

Финляндия шарқидаги Наараниemi мактабига ишга ўтганимда унинг директори Юсси Куккола дарс пайтида менга бир-иккита синфларни кўрсатиш учун кичик бир экскурсия уюштирган эди.

Ҳамма жойда хотиржамлик муҳити ҳукмрон эди: ўқитувчилар ҳам, ўқувчилар ҳам ҳаддан ташқари бежавотир ва ҳеч қаерга шошилмаётганга ўхшарди, уларнинг оёқларида пойабзали йўқлиги чандон диққатимни тортарди (финлар анъанага риоя этиб, уйда ва мактабда оёқ кийимларини ечиб қўядилар). Директор менга 2016 йил кузидан бошлаб, умумдавлат ўқув режасига мувофиқ ўқувчиларнинг хавфсизлиги биринчи ўринга чиқиб, мактабда янги қоида жорий этилишини маълум қилди.

– Янги қоидаларнинг мазмуни қандай? – қизиқиб сўрадим.

– Тўлиқ хотиржамлик муҳитини яратиш, – тушунтирди Куккола.

Бундан лол қолдим. Мана бу фин мактаби. Шусиз ҳам бу ерда ўқитувчилар ва ўқувчилар учун осойишта муҳитни яратиш бўйича қанча муваффақиятларга эришилган, лекин бу нарса яна аввалгидай устувор бўлиб қолишига директорнинг ишончи комил.

Америкада мен астойдил ишлашни, янги ўқув лойиҳаларини жорий қилишни ёки янада юқори натижаларга эришишни хоҳлаётган мактаблар ҳақида кўп эшитганман. Аммо хотиржамликни ўта муҳим деб ҳисоблаш нимаси?! Бу мен учун аллақандай бошқача янгилик эди.

Финляндиядаги бошқа мактабларни бориб кўрар эканман, ҳамма ёқда шунга ўхшаш тинч муҳитни кузатдим ва мен бу нарса эътиборини тортган ягона инсон эмасдим. Хельсинкидаги мактабимизни кўришга хориждан тез-тез меҳмонлар келиб туришади. Бу борада уларнинг чин эътирофларини кўп эшитганман: Финляндияда ўқув жараёнлари ниҳоятда хотиржам ўтади, ўқитувчи ҳам, ўқувчи ҳам, стрессни бошдан кечираётганга ўхшамайди.

Менимча, айнан шу ўқувчиларнинг материалларни яхши ўзлаштириши ва PISA тестлари сингари синовларда ажойиб натижаларни намойиш этишига асосий сабаб бўлса керак. Таълим бўйича Финляндия миллий кенгашининг сўнгги кўрсатмасида қуйидагилар айтиб ўтилган: “Муваффақиятли таълимга хайрихоҳлик муҳити, шунингдек, хотиржам ва тинчликсевар кайфият ёрдам бериши лозим”.

Финларнинг хотиржамликка бўлган бу ҳурмати уларнинг тилида ҳам ифодасини топган. Рождество

тинчлиги («joulugauha»)⁷ атамасига муқобил тарзда ҳаётдаги хотиржамлик, осойишталик, можаро ва ҳовлиқишининг йўқлиги каби ҳолатларни ифодалаш учун ушбу шимол халқининг тилида бир қатор сўзлар мавжуд, масалан, “saunagauha” (“ҳаммомдаги тинчлик”, ёки “саунадаги осойишталик”), “guokagauha” (“тановул осойишталиги”, ёки “овқатланиш чоғидаги хотиржамлик”). Яна Финляндияда Мустақиллик куни ҳам ўта ибратли тарзда нишонланади. 4 июлда гумбурлаган мушакбозликни кўргани чиққан одамлар тўдаси билан тўлган АҚШдан фарқли ўлароқ, финлар ўз байрамини уйда шамлар ёқиб, ҳалок бўлган аскарларни хотирлаб, осойишталикда нишонлашади.

Ҳозирги пайтда Америка мактабларида ўқитувчи камроқ гапириши, болалар эса жараёнга имкон қадар фаолроқ жалб этилишига ҳаракат қилинаётганини пайқадим. Масалан, “Юзма-юз” номли энг кенг тарқалган метод қоидаларига кўра ўқувчилар ўртоқлари билан юзма-юз суҳбат қуришади ва фикрларини бир-бирига овоз чиқариб гапириб беришади. Эҳтимол, биз ана шундай анъаналар боис ўта муҳим омил ҳисобланган хотиржамликни унутиб қўяётгандирмиз. Аммо нимагадир хотиржам шароитда бажарилган мустақил иш фаол иштирок ҳисобланмайди. Менимча, бу масалада финлар оқилона ёндашадилар. Мамлакатда болалар топшириқни хотиржам ўтириб, мустақил бажаришлари учун ҳар доим етарлича узоқ вақт

⁷ Бу ерда ўрта асрларда Швеция (Финляндия унинг бир қисми бўлган), Дания, Норвегия ва Германияда оддий халқ Рождество байрамини хотиржам нишонлаши учун 24 декабрда қиролнинг махсус буйруғи билан ҳар қандай уруш ҳаракатлари тўхтатилган ва 20 кунга Рождество тинчлиги эълон қилинган. Бугун ҳам, мазкур анъанага ҳурмат бажо келтирилган ҳолда фин шаҳарларининг майдонларида ушбу буйруқнинг матни ўқиб эшиттирилади.

берилади. ҳолда фин шаҳарларининг майдонларида ушбу буйруқнинг матни ўқиб эшиттирилади.

Яқинда ушбу амалиётнинг муҳимлигини тасдиқ-ловчи бир тадқиқот натижаларини ўқиб чиқдим. Бир неча ўн йиллар Орегона университети олимлари бола яшаётган уйдаги шовқин даражаси ва боланинг иккита ўхшаш сўзни ажрата олиш ҳамда ўқиш қобилятлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик борлигини аниқлашган. Ўтказилган тажриба агар хонадонда шовқин даражаси қанча юқори бўлса, у ҳолда натижалар шунчалик ёмон бўлишини кўрсатиб берган. Кейинроқ Висконсин университети тадқиқотчилари мактабда ҳам худди шунга ўхшаш ҳолат юз беришини аниқлашди: атрофда шовқинли муҳит бўлса, бошланғич синф ўқувчилари янги сўзларни қийинчилик билан ёдда сақлаб қолишар экан. Atlantic журнали шарҳловчиси Ольга Хазан “Шовқинли муҳит ўқишга қандай халал беради?” (How Noise Pollution Impairs Learning?) номли мақоласида 106 нафар мактабгача ёшдаги болалар қатнашган тадқиқот натижасини ишончли тарзда тасвирлаб берган: “Атрофи шовқинли муҳитда икки ёшли болалар гуруҳига иккита янги сўз ўргатилган. Шовқин даражаси ўқитувчининг товушидан аввалига 10, кейин эса 5 децибелга пастроқ бўлган. Токи шовқин баландламагунча болалар сўзларини муваффақият билан ўзлаштириб олишган, аммо у кучайгани сари улар вазифани уддалай олишмаган”.

Хазаннинг қайд этишича, хийла каттароқ ёшдаги болакайлар иштирок этган иккинчи тест ҳам айнан шундай натижа берган. Учинчи тест эса агар кичик ёшли болалар янги сўзларни илк бор тинч вазиятда

эшитишган бўлса, кейинчалик уларнинг талқинини ҳатто баланд шовқин остида тушунтирсангиз ҳам эслаб қолишар экан.

Шовқиннинг ўқув жараёнида қандай акс этишини (айниқса катгароқ ёшдаги ўқувчилар учун) аниқлаш борасида ҳали кўплаб тадқиқотлар зарур бўлса-да, айтиш кундаги мавжуд натижалар синфдаги шовқинли фон билимларни ўзлаштиришга таъсир этишини кўрсатмоқда. Бу ҳолат мен учун ўқитувчи сифатида ўз синф хонами имкон даражасида тинчроқ жойга айлантиришга ундайди. Ушбу бўлимда ҳикоя қилган стратегия шовқинли фон (муҳит) ва стрессни истисно қилиш орқали ўқувчиларнинг яхши кайфиятига ҳисса қўшишга, ўқиш учун хотиржам шароит яратиб беришга йўналтирилган. Қуйида ушбу мақсадларга эришиш йўлида ёрдам берувчи бир нечта тавсиялар келтириб ўтилган.

ТАЯНЧ ЖАДВАЛИНИ ТУЗИНГ

Бу ишни ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорликда тузилган қоидаларидан бошлаган маъқул. Биз уларни Америкада ҳам, Финляндияда ҳам, болалар билан бирга алоҳида методикага таянган ҳолда ўйлаб топганмиз. Ҳаммаси жуда осон: ўқув йилининг биринчи ёки иккинчи ҳафтасида болалардан бир-бирларига нисбатан ўзини қандай тутиш ҳақидаги ғояларини айтишларини илтимос қиламан, кейинроқ уларга тузилган рўйхатни (одатда, бу анча узун бўлади) қисқартиришга ёрдам бераман ва уларнинг ичидан бир нечта энг муҳим кўрсатмаларни сақлаб қоламан.

Бизнинг қоидалар инкор қилиб бўлмайдиган учта асосий ғоя атрофида тўпланди: ўзини, бошқаларни

ва атроф-муҳитни ҳурмат қилиш. Шу билан бирга, қайси ёшда бўлишидан қатъий назар, таянч жадвали деб номланувчи қоидаларни биргалашиб яратиш фойда бераётганини кўп бора кузатганман. Чунки бу туфайли қоидалар анча тушунарлироқ чиқади. Бунда жадвалнинг мақсади – болалардан кутилаётган хулқ-атворни ўта аниқ ва тушунарли қилиб тасвирлаб бериш ҳамда у ёки бу мақсадга эришиш учун зарур бўлган ҳар бир ҳаракатларни аниқ санаб ўтишдан иборат. Масалан, бир-бирини ва ўқитувчини диққат, дўстона ҳурмат билан эшита олиши синфдаги тинч муҳитни ушлаб туриш бўйича амалга ошириладиган стратегиянинг таркибий қисми ҳисобланади.

Бундай таянч жадвалини ўқувчилар билан биргаликда тузишингиз учун сизга бир варақ қоғоз ва фломастер керак бўлади. Бутун жараён 10-15 дақиқача вақтни олади. Жадвалнинг кўриниши ҳам оддий: юқорида мақсад кўрсатилади, пастда муҳокамани керакли оқимга томон бошқариш учун бир нечта саволлар санаб ўтилади. Ўқитувчи иш жараёнида ўқувчилар томонидан айтилаётган ғояларни ёзиб боради. Бу вазиятда мақсад – ўқув жараёни учун зарур саналган хотиржам шароитнинг қандай бўлишини болаларнинг ўзлари аниқлаб олишларига эришишдир. Натижада шундай таянч жадвали юзага келадики, унга йил бўйи мурожаат қилиш мумкин. Мана бир мисол.

ШОВҚИН ЎЛЧАГИЧ ЯСАНГ

Синф хонасидаги тинч вазият бўйича кутилаётган умумий натижани (қоидалар ва таянч жадвали ёрдамида) аниқлаш ўта муҳим вазифа. Аммо гап

атрофдаги шовқинли муҳит ҳақида кетадиган бўлса, уни ўлчаш учун доимий мезон воситаси керак бўлади. Шунинг учун “шовқин ўлчагич” ясашингизни тавсия қиламан ва у доска олдида, кўзга ташланадиган жойда тургани маъқул. Ўқитувчи ва ўқувчи доимий тарзда ушбу асбоб кўрсатаётган маълумотларга қараб вазиятни баҳолаб турсин. Фикримча, бу ишни ўқувчиларнинг ўзига топширганингиз яхши. Бундай вазиятда болалар ўзини ўзи назорат қилишни ҳам ўрганеди.

МУВОЗАНАТНИ ТОПИНГ

Финляндиядаги дарсларда кўп кузатганим, ўқувчи мустақил иши устида бемалол ишлайдиган сукунат муҳити ўзимга ҳам маъқул бўлса-да, жамоавий баҳслар ва мунтазам мулоқотга бўлган эҳтиёжни ҳам назардан четда қолдирмаслик лозим. Ана шундай вазиятда қандай қилиб мувозанат нуқтасини топиш мумкинлигини ўйлаб кўринг. Масалан, болаларнинг аксари ўз партасида мустақил ишласин, аммо қайсидир ғояни муҳокама қилмоқчи бўлган, ўз саволига жавоб олгиси келган ёки ўртоқларини ҳамкорликка чорлашни истаётган бошқа ўқувчилар бундай вазиятда ҳеч кимга халақит қилмаслик учун хонанинг улар учун ажратилган алоҳида бурчагига ўтишсин.

* * *

Бугунги кунда дунёдаги барча мактабларда долзарб аҳамият касб этаётган анъаналардан бири – бу онглилик. Тан олишим керак, биринчи марта эшитганимда, бунга шубҳа билан қараганман (Ростини айтсам, бошида бу

менга ғирт сафсатага ўхшаб кўринган).

Аммо ўқув вақтидан оз-моз сарфлаш талаб этиладиган ушбу методнинг афзаллик томонлари ҳақида қанчалик кўп ўқиганим сари, шунчалик уни ўз синфимда жорий этишни истаб қолдим. Тадқиқотчи Аманда Морено хонимнинг маълумотларига қараганда, онглилик машқлари болаларга нафақат дарсларда диққатни жамлашга, яна улар шовқин қилишса ва дарслардан чалғий бошласа, тезроқ тинчланишга ҳам имкон беради, шунингдек, бир вазифадан бошқасига осон ўтилади. Бошланғич синф ўқувчилари мунтазам равишда онглилик техникасини амалда қўллашларини кузатиш учун махсус эксперимент ҳам ўтказилган. Олимлар томонидан қуйидаги ўзгаришлар қайд этилган:

а) болалар стрессни яхшироқ енгиган, уларда ҳаётга муҳаббат ортиб, когнитив (онгли) назорат ўнгилган;

б) хайрихоҳлик ва жисмларга кенг маънода қараш қобилияти ортиб, ўз-ўзига баҳо бериш даражаси ва ҳиссиётини назорат қилиш кўникмаси яхшиланган;

в) ўқувчилар депрессия белгиларидан камдан-кам ҳолларда нолий бошлашган ва синфдошларига нисбатан агрессивлик ҳам камайган;

г) болалар жамоат манфаатлари ҳақида кўпроқ ўйлайдиган бўлишган;

д) бундай болаларнинг социометрик (ижтимоий ўлчамдаги) мақоми ортган (ўртоқлари орасида анча обрў орттиришган).

“Онглилик” атамасини биолог Жон Кабат-Зинн 1970 йиллари фанга олиб кирган. Лорен Кассани Дэвиснинг Atlantic журналида ёзишича, ушбу атама “ақлнинг

ҳолатини, яъни мақсадга йўналтирилган диққат”нинг айна бир дақиқага қаратилган ҳолатини англатади. Киши ушбу дақиқага нисбатан холис муносабатда бўлади. Аммо онглилик бу дунёвий фалсафа ва усул бўлиб, у буддавий медитация аънаналари асосида ишлаб чиқилган ва бир неча минг йиллик тарихга эга...”.

Синфда онглиликка оид турли машқларни қўллаш мумкин, улар бор-йўғи бир неча дақиқа, ҳатто, бир неча сония ҳам давом этади. Нью-Йоркда инглиз тили ва адабиётдан дарс берадиган Аргос Гонселос ҳар бир машғулотида бундай машқларни бажариш учун алоҳида беш дақиқа ажратади. Бу вақтда унинг ўқувчилари ҳис-туйғуларини англаб етишлари ёки маълум бир ритмда нафас олишлари мумкин.

Патриция Женнингс “Ўқитувчилар учун онглилик” (Mindfulness for Teachers) номли китобида турли ёшдаги ўқувчиларга тўғри келадиган бир нечта усуллар ҳақида ёзади. Улар “инсонни ўз-ўзига қулоқ солишига ёрдам беради, когнитив, эмоционал ва ахлоқий жиҳатлардан ўзини бошқара олишга ҳисса қўшиб, стресс даражасини пасайтиради”.

* * *

Женнингснинг сўзларига кўра, онглиликни ривожлантиришга ёрдам берувчи энг кенг тарқалган амалиётлардан бири бу – “онгли эшитиш”дир. Буни бажариш учун сизга энг оддий ёки хитой қўнғироқчасининг ўзи етарли бўлади. Ушбу машқ айниқса ўтиш даврлари учун фойдали, масалан, ўқувчилар тушлиқдан қайтгач ёки машғулотларни тугатишдан олдин бажарса бўлади. Китоб муаллифи

ўқитувчининг болаларга айтиши учун тахминан қуйидагиларни тавсия қилади: “Ҳозир биз онгли эшитиш бўйича машқ бажарамиз ва у бизга ўзимизни бўш қўйишимизга, диққатимизни жамлашга ёрдам беради. Келинг, ҳаммамиз тўғрига қараб ўтирамыз ва қўлларимизни тиззаларимиз (ёки парталар) устига қўямиз.

Бир неча дақиқадан кейин мен қўнғироқчани чаламан ва то овози тингунича ҳаммамиз қулоқ солиб турамыз. Масалан, мен кўзларимни юмсам яхшироқ эшитиляпти, лекин кимгадир бу ноқулай бўлса, шунчаки пастга қараб, қўлларингизга термилиб ўтиринг”.

Ҳамма тайёрланиб бўлгач, ўқитувчи қўнғироқчани чала бошлайди ва овоз тиниши билан дарсни бошлаш мумкин бўлади.

Яна бир самарали машқ – “онгли пиёда юриш”. Буни юриш учун майдон бор жойда кўрсатинг. Масалан, спорт зали жуда мос келади. Женнингс ўқитувчига қуйидагиларни тавсия этади:

“Болаларга айтинг: ‘Бугун қандай юришимизга эътибор беришни ўрганамиз. Ҳозир мен сизларга буни қандай бажаришни кўрсатиб бераман’. Оҳиста қадамлар билан уларнинг олдидан ўтинг, бутун диққатингиз ҳаракатга қаратилган бўлсин ва оғирлигингиз қандай қилиб товонингиздан оёғингиз кафтига, ундан кейин оёқ учига кўчиб ўтаётганини тасвирлаб беринг.

Болалардан сизга қараб сафланишларини илтимос қилинг ва айлана бўйлаб секин юришни бошланг. Бир неча дақиқадан сўнг тўхтанг ва ўқувчилардан нимани ҳис қилаётганини сўранг. Эҳтимол, улар секин юриш

унчалик ҳам осон эмаслигини тушуниб етишлари мумкин”.

Онглилик билан ўзаро боғлиқ бўлган ушбу одатлар ўзлаштириб бўлингач, Женнингс “уларни кун тартибингизга киритишингизни ва барча иштирокчилар тинчланиши учун кун давомида мунтазам равишда бу машқларга вақт ажратишингиз керак”лигини маслаҳат беради.

ДАХЛДОРЛИК

Олимларнинг фикрича, бахтнинг асосий таркибий қисмларидан бири – бу дахлдорлик туйғусидир. Унга эришиш учун ўқитувчи синфда ҳар хил стратегияларни қўллаши мумкин.

Қўллаб-қувватловчи жамоадан фойдаланинг

Бошидаёқ аниқлик киритай, дахлдорлик ҳақида гап кетганда мен нафақат ўқувчиларни назарда тутяпман, балки мактаб доирасида ва ундан ташқаридаги катта ёшлиларни ҳам эътиборга олиш лозим. Ўқитувчи уларнинг барчаси билан алоқа ўрнатиши лозим. Муаллим ва ўқувчи ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлашга ёрдам берувчи стратегияларга ўтишдан олдин сиз ёрдамига таянувчи катта ёшлилар уюшмасининг роли қанчалар аҳамиятли эканини алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Буни мен АҚШда ўтказган йилим, яъни касбимдан кўнглим совишига озгина қолган маҳалда тажрибамдан яхши англаганман. Педагогик фаолиятим бошида яхши ўқитувчига айланиш учун эртадан кечгача ҳаракат қилар, бу эса атрофдагилар – ҳамкасблар, дўстларим ва ҳатто оилам билан бўлган алоқаларимни заифлаштириб қўйганди. Оддийроқ айтганда, одамлар билан бўладиган муносабат мен учун устувор аҳамиятга эга эмасди. Мен

уларни ушлаб туришга уринмадим, натижада касбим сабаб яккаланиб қолиш туйғуси пайдо бўлди.

Ўша ачинарли ва иложсиз таътилдан сўнг ўзимни ҳадеб четга тортавериб, қанчадан-қанча нарсани бой берганимни тушуниб етдим. Инсонлар билан муносабатларимга кўпроқ эътибор қаратишим билан қалбимга яна дахлдорлик туйғуси қайта бошлаганини пайқадим.

Фин мактабига келганимда мен таниган-билган кўплаб Америка ўқув муассасаларидан фарқли равишда бу ердаги ўқитувчилар ҳамкасблари билан бўладиган мулоқотларга жуда катта аҳамият беришларини дарҳол пайқадим. Эҳтимол, бу қисман дарс жадвалига ҳам боғлиқдир, чунки бу мамлакатда иш кунни қисқароқ, танаффуслар эса анча кўп, фин педагогларининг бўш вақти ҳам сероб. Аммо бунда кўп нарса муносабатларга ҳам боғлиқ, ахир Финляндияда ўқитувчиликка бошқалар билан доимий ҳамкорликни назарда тутувчи жараён сифатида қаралади (бу ҳақда 5 бобда батафсилроқ ҳикоя қилинади).

Америкалик педагоглар вақтларининг асосий қисмини ўқувчилар билан ўтказиб, ҳамкасблари билан кам мулоқот қилганлари учун одатда ўзларини ёлғиз деб ҳисоблашади. Аммо фин мактабларининг кўпида мутлақо бўлак манзарани кузатиш мумкин. Бу мамлакатда педагоглар илғор тажриба алмашишга, муаммоларни биргаликда ҳал қилишга ва шунчаки оддий дўстона муносабатларга кўп вақт ажратишларини амалда кўриб, ишонч ҳосил қилдим.

Агар ҳар кунни мактабдан сўнг қайта куч тўплашни мақсад қилиб, дахлдорлик ҳисси таълим сифатига ижобий таъсир этишини ва бизни янада бахтлироқ

қилишини тан олсангиз, у ҳолда бўш вақтингизнинг бир қисмини мунтазам равишда бошқа ёши катта инсонлар билан ўтказганингиз маъқул. Шу қондани тушуниб етгач, доимий тарзда ҳамкасбларим билан тушлик қилишни (авваллари тушлик пайти дарсга тайёрланиш учун синфхонамда қаққайиб ўтирардим), танишларим билан телефонда янгиликларни муҳокама қилишни, кечқурунлари болаларни ухлатгач, аёлим билан бирга чой ичиб ўтиришни одатга айлантира бошлаганман.

Бундан ташқари, ўқитувчиларга анчайин самарали методни, яъни “ўқувчиларни қўллаб-қувватловчи жамоа” билан мунтазам равишда учрашиб туришни тавсия қиламан. Бу Финляндия бўйлаб барча жойларда, шу жумладан, Хельсинкидаги мактабимизда ҳам қўлланади. Маҳаллий таълим тизимининг яна бир ўзига хослиги ҳам шунда. Ўқитувчилар зарурат туғилишига қараб мактабда (директор, ҳамшира, ижтимоий соҳа вакили, психолог, дефектолог лавозимларида) ишлайдиган бошқа соҳа профессионаллари билан бирга йиғилиб, болаларнинг индивидуал эҳтиёжларини муҳокама қилишади. Ана шундай жамоа билан бўладиган учрашувдан бир кун олдин фин ҳамкасбим ушбу ажойиб методнинг ижобий самараси ҳақида ҳикоя қилиб берди ва шу кундан бошлаб, болаларнинг бахти учун ёлғиз ўзим жавоб бермаслигимни ҳис қила олишимга ишонтирди.

Учрашувдан олдин ўқувчиларимнинг ўзлаштириши ва ижтимоий эҳтиёжлари ҳақидаги саволлардан иборат қисқа сўровномани тўлдирдим. Ҳамкасбларим жимгина жавобларимни ўрганишар экан, мактаб

директори мендан сўради: “Хўш, синфингизда аҳвол қандай?”

Директор хоним авваллари ҳам менга бу оддий саволни берар, аммо бу сафар у алоҳида аҳамиятга эгадек бўлиб туюлди. Ўқув йили эндигина бошланганди (воқеа октябрь ойида бўлган), лекин мен ўзимни аллақачон мактабда ишлайдиган бошқа турли касб эгалари даврасида турганимни англадим. Уларнинг ҳаммаси мени тинглашга ва маслаҳатлари билан ёрдам беришга тайёр эдилар. Учрашув якунида ҳаммамиз аниқ ҳаракатлар режасини ишлаб чиқдик. Ҳамкасабам мени алдамаган экан: энди ёлғиз эмаслигимни сездим ва дахлдорлик туйғуси билан уйга кетдим.

Ўша куни электрон почтамни очсам, бошқа синф ўқитувчисининг хатини кўрдим. Унда менинг бир неча ўқувчим иштирокида юз берган нохуш ҳодиса ҳақида ёзилган эди. Тўғри, бу кўнгилсиз ҳолат, бироқ мен энди бундай вазиятларда нима қилиш кераклигини яхши билардим. Эртаси куни ижтимоий соҳа вакилининг хонасига бордим ва ундан маслаҳат сўрадим. Ўқувчиларга жавобгарлик масъулияти борасида ҳамкасблардан кўпроқ маслаҳат сўраш кераклигига ишонавердим.

Хельсинкидаги синфимга ана шундай нуқтаи назар билан қарай бошладим (яъни, энди бу нафақат менинг синфим, балки бизнинг синфимиз эди) ва бу менга жуда кўп ёрдам берди. Тахминимча, кўплаб америкалик ўқитувчилар учун ёлғизликни ҳис қилиш бу бошқа мутахассислар билан яқинроқ алоқа ўрнатиш кераклигининг бир белгиси ҳисобланади. Фин мактабларида “ўқувчиларни қўллаб-қувватлаш гуруҳи” мунтазам равишда тўпланиб туради. Фикримча,

америкалик педагоглар ҳам ушбу тажрибани қўллашса фойдали бўлар эди.

АҚШдаги ўқитувчилар ҳеч бир қийинчиликсиз унча катта бўлмаган пухта профессионаллар гуруҳини тўплашлари ва уларни ўқувчиларнинг ўқишдаги, ижтимоий ва руҳий (маънавий) ҳаётдаги эҳтиёжларини муҳокама қилиш учун бир йилда икки-уч марта қисқагина учрашувларга таклиф этишлари мумкин. Бошқача айтганда, мунтазам равишда ўзига хос диспансеризация ўтказиб туриш лозим. Ўқув йилининг бошида синфдаги вазиятга нисбатан ташқаридан берилган холис назар ўта фойдали бўлишини амалиётда синадим.

Балки сиз мактаб ташқарисидан ҳам профессионаллар гуруҳини таклиф қилишни истаб қоларсиз: ўйлашимча, бу яхши натижа беради. Аммо бундай вазиятда болаларни аноним тарзда, яъни исмларини яширган ҳолда муҳокама қилишни маслаҳат бераман, чунки шахсий ҳаёт дахлсизлигини сақлаб қолиш ўта муҳим аҳамиятга эга.

Шу тариқа дарс бериш сизга қувонч келтиришини истасангиз, доимий равишда дахлдорлик туйғусини ўзингизга сингдириб боринг. Аниқ биламан, бошқа мутахассислар билан алоқада бўлиб турган ўқитувчилар учун дахлдорлик туйғусини мустаҳкамлашга ёрдам берувчи навбатдаги олтита стратегияни қўллаш осон кечади: ҳар бир болани яхши билиб олинг, ўқувчилар билан бирга ўйланг, натижаларни тан олинг, жамоавий орзуга интилинг, ўқувчиларни таъқиб этишларига йўл қўйманг, оталиққа олиш тизимини қўлланг.

ҲАР БИР БОЛАНИ ЯХШИ БИЛИБ ОЛИНГ

Хельсинкидаги бешинчи синф ўқувчиларим билан илгари, яъни биринчидан тўртинчи синфгача бир муаллиманинг ўзи ишлаган эди (Финляндияда таълим шундай жорий этилган). Ўқув йили бошида барча ўқувчиларнинг илк устозга жуда ўрганиб қолишганини пайқадим. Биринчи кунданоқ бешинчи синфларим тамаддихонада муаллималарининг кучоғига отилишганини ва у билан нималарнидир қизғин муҳокама қилишаётганини, хурсанд бўлиб биргаликда кулишаётганини кўрдим.

АҚШдан фарқли ўлароқ, Финляндияда бошланғич синф ўқитувчилари ҳар йили ўзгариб турмайди. Хельсинкида ишлаш давомида бу ёндашувнинг оқилона эканига ишончим комил бўлди. Ўзим ҳам ўқувчиларим билан икки йилни бирга ўтказдим. Бешинчи синфларим олтинчига ўтиб, ёзги таътилдан сўнг мактабга қайтгач, одатий иш тартибига ҳаммамиз нечоғлик тез қайтолганимизга ҳайрон қолганман.

Бундан ташқари, ҳар бир болани яхши билганим ва унда ўзига хос ноёб бир шахсни кўра олганим учун бу ҳолат менга ва ўқувчиларимга иккинчи йилги ўқиш чоғида кўпроқ қувонч келтирди, ўқув жараёнининг сифатига ижобий таъсир кўрсатди.

Ўқувчилар билан танишиб олиш учун маълум бир вақт кераклигини ҳар бир ўқитувчи жуда яхши билади. Лекин бутун дунёда кўплаб ўқитувчилар ўқув йилининг охирига келиб, яъни айнан ўқувчилар билан ўзаро ишончли муносабатлар ўрнатилиб бўлингач хайрлашишга мажбур бўладилар. Гарчи АҚШда камдан-кам ўқитувчи худди фин ҳамкасбларидек

Ўқувчилари билан кейинги босқичга ўта олса-да, ўқувчиларни яхшироқ билиб олиш учун бир нечта соддароқ усуллар мавжуд.

Мана, жуда осон ва тушунарли усуллардан бири (мен буни илк бор Финляндияда қўллай бошлаганман): эрталаб эшик олдида туриб олиб, кимки синфга кираётган бўлса, у билан саломлашардим. Бир-биримизга муштаримизни теккизиб, қўлларимизни қисар ёки “беш ташлардик”. Баъзан ўқувчилар ўйинга олишиб, ҳеч нарсани гумон ҳам қилмай, ёнимдан айланиб ўтишга ҳаракат қилишарди. Бу бизнинг ўзаро ички ҳазилимиз эди. Бундай таомил ўқитувчига ҳар бир ўқувчи учун эътибор кўрсатишга имкон беради: ўқувчиларга синфимизни шунчаки оддий болалар гуруҳи эмас, балки ҳар бирини алоҳида шахс сифатида қабул қилишимизни кўрсатишга ҳаракат қилардик. Эшик олдида туриб уларни мақтаб қўйишга ҳам улгурардим: кимнидир янги соч турмагини мақтардим ёки кечаги спорт тадбири қандай ўтганини сўрардим. Арзимас нарсалар дейсизми? Бироқ шундай усул билан ўқитувчи ўқувчига ишора беради, яъни “Мен сени кўриб турибман” деб. Ўқув кунини яқунлашда ҳам шунга ўхшаш таомилни яна бажаришга ҳаракат қилардим: кўпинча остонада туриб болалар билан самимий хайрлашар эдим.

АҚШда кўпгина бошланғич синф ўқитувчилари “эрталабки давра” учун алоҳида вақт ажратадилар. Бунда синфдошлар бир-бирлари билан ҳар хил саломлашадилар: масалан, ёнидагиларнинг қўлини сиқиб кўришадилар ё бирорта илиқ гап айтадилар. Мен ҳам ич-ичимдан бу амалиётни қўллаб-қувватлайман ва ўқитувчилик фаолиятимнинг бошиданоқ ундан

фойдаланиб келаман, аммо ўқувчи билан ҳар куни бўладиган шахсий алоқани эътибордан қочирмаслик керак. “Эрталабки давра” синфда ажойиб жамоавий муҳитни яратишда самара беришини пайқаганман, аммо бу метод ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида шахсий муносабатларни мустаҳкамлашга ёрдам бермайди.

Финляндияда қўллаганим ва менга болалар билан алоқа ўрнатишга ёрдам берган яна бир оддий усул бор. Бу бирга тушлик қилиш анъанаси. Хельсинкидаги мактабимизда тушлик чоғи ўқитувчилар синфига кўз-қулоқ бўлиб туришлари лозим, шу боис бу анъанани жорий этиш менга унча қийинчилик туғдирмаган. Лекин шу ерда ҳам нималарнидир олдиндан режалаштиришга тўғри келган. Одатда катта танаффус чоғи ўқитувчилар стол атрофида ўзаро ёки бир неча ўқувчи билан бақамти ўтирадилар. Мен бўлсам бу вариантларни галма-гал алмаштириб турар, чунки нафақат ҳамкасблар билан мулоқотга, балки болаларга ҳам вақт ажратиш муҳим эканини англаганман. Гарчи тушлик 20 дақиқа давом этса-да, шу вақтнинг ўзи улар билан эркин суҳбатлашиб олишга бемалол етарди. Биз болалар билан тез-тез ҳазиллашиб, қизиқишларимиз ҳамда севимли машгулотларимизни муҳокама қилардик. Баъзан улар менга Америкадаги ҳаёт ҳақида саволлар беришарди.

Битта стол атрофида 25 бола ўрин ололмагани учун кун давомида бошқа ўқувчиларнинг ҳам олдига боришга ҳаракат қилардим. Одатда кимдир мени тушликни баҳам кўришга таклиф этар, агар ўша куни у билан бирга овқатланолмасам, кейинги сафар албатта бирга ўтиришга ваъда берардим. Тушлик чоғи ҳар қандай мавзуни эркин муҳокама қила оладиган

дақиқалар кейинчалик шахсий муносабатларнинг жипслашишига беҳад ҳисса қўшганди.

Ўқувчилар диққат-эътиборни қачон бир жойга тўлиқ жамлаш кераклигини билишлари учун ўқитувчи дарсга жиддий эътибор беришини уларга кўрсатиши муҳим экан. Аммо уларга ҳам, ўзинга ҳам нафас ростлаб олиш учун биров вақт бериш муҳим.

Эҳтимол, мактаб қоидаларидаги фарқлар сабаб АҚШга қараганда Финляндияда болалар билан тушлик қилиш анъанасини жорий этиш осонроқ кечар. Лекин бундай амалиётни синфида қўллайдиган америкалик ҳамкасбларимни ҳам биламан. Ўта содда усул дуруст алоқа ўрнатишдан ташқари болаларга яхши феъл-атворини кўрсатишга, дўстлари билан ҳурмат-одобни сақлаб суҳбат қуришга ҳам ёрдам беради. Ишонинг, буларнинг бари ўқувчи учун фойдали. Лекин жараёнга ҳаддан зиёд киришиб кетманг.

Ҳар куни болалар билан тушлик қилишга имконингиз етса-да, бундан тезда толиқиш ҳеч гапмас. Гоҳи ҳамкасблар билан суҳбатлашиш ёки бир бурчақда тинчгина тамадди қилиш, ташвишларинг ҳақида ўйлаб олиш ҳам керак экан. Ўртадаги мувозанатни сақлаш зарур.

Агар ўқувчилар билан бирга тушлик қилиш гоёси сизга маъқул бўлса, бунинг энг кичик қадамдан бошлашни тавсия қиламан. Ҳафтасига битта катта танаффусни бир неча бола билан бирга овқатланишга ажратиш мумкин. Ҳар бир ўқувчи эътиборда бўлиши учун ўзингизга кичикроқ жадвал тузиб олсангиз ёмон бўлмайди. Тизимлилик ҳар доим керак.

Саломлашиш, биргалашиб тушлик қилиш қатори болалар билан муносабатингизни сезиларли даражада

яхшилайдиган яна бир самарали метод мавжуд. Бу уларнинг уйига ташриф буюриш. Хельсинкида ишлаган биринчи йилим бу имкониятдан фойдалана олмаганман, чунки мен бешинчи синфларим билан ўқув йили бошлангунга қадар таниша олмаган эдим. Шундай бўлса-да, ушбу метод дунёнинг ҳар қандай мамлакатада яхши натижалар беради, деб ўйлайман.

Америкада дарс берган пайтларим ёзги таътил пайтлари айрим ўқувчиларимнинг уйига бориб келганман. Гарчи бунга шахсий вақтимни сарфлашимга тўғри келган бўлса-да, шунга арзирди. Тушунишимча, энг қийини, ташриф ҳақида олдиндан келишиб олиш, чунки таътил вақтида одамлар бир жойда ўтиришмайди. Лекин учрашув белгилангач, деярли қўшимча тайёргарлик керак бўлмайди. Мен учун блокнот ва ручканинг ўзи етарли бўлган: унга америкалик устозимнинг маслаҳати билан муҳокама қилинадиган саволларимни ёзиб олардим. Саволлар ҳар хил эди, масалан, “Болангиз нимага қизиқади?” ёки “Қизингиз ёки ўғлингиз янги ўқув йилидан нималарни кутмоқда?”. Ташрифнинг ўзи икки қисмдан иборат эди. Аввалига ўқувчилар билан ҳеч қандай расмиятчиликларсиз гаплашиб кўрганман, биз шунчаки суҳбатлашганмиз, хоҳишига қараб улар менга уйлари кўрсатишган ва нимани муҳим деб билишса, ўша ҳақида гапириб беришган. Кейин уларнинг оналари ёки боқувчилари билан суҳбатлашганман: улар фарзандлари ҳақида нима дегилари келса, барини диққат билан тинглаганман ва болаларнинг янги ўқув йилидаги хоҳиш-истакларини аниқлаганман.

Бундай ташрифлар жуда фойдали, чунки ўқитувчи шу йўл билан ўқувчи ва унинг яқинларига уларнинг ҳар

бирини яқиндан билмоқчи эканини намоёиш этади. Фикримча, бу битта гуруҳ билан бор-йўғи бир йилгина ишлайдиган ўқитувчиларга жуда мос келади, чунки (кўпчилик фин ўқитувчиларидан фарқли равишда) уларда ўқувчи ва унинг ота-онаси билан яхшилаб танишиш учун имконият камроқ бўлади. Аслида бунга бир неча йил керак бўлади-да.

Болаларни ҳар доим саломлашиб кутиб олиш, биргаликда тушлик қилиш, уларникига ташриф буюриш каби усуллар ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги алоқаларнинг мустаҳкамланишига ёрдам беради. Мен бу ерда бор-йўғи бир нечта усулларни санаб ўтдим, аммо ишончим комилки, ўз ўқувчиларини яхши билишни истаган педагоглар, албатта, яна бир қанча самарали методларни топадилар ва бу нарса охиросида уларнинг ўзларига ҳам, ўқувчиларига ҳам мактабни яхшироқ ўрганишга ёрдам беради. Кейин бари ўқишнинг янада қизиқ машғулотга айланишига ҳисса қўшади.

БОЛАЛАР БИЛАН ЎЙНАНГ

Бошида фин мактабида ишлаб кетишимга кўзим ҳам етмаганди. Чунки атрофда шунча яхши тайёрланган ўқитувчи ва беҳад юқори натижаларни қайд этолган ўқувчилар турарди. Аммо кейинчалик Америкада ҳам нимадир қилишни, яъни ўқув йилини тўғри бошлашни ўрганганимни эслаб, бироз хотиржам тортдим. 2013 йили Хельсинкига кўчиб ўтиш учун юкларимни тайёрлай туриб, ўзим билан педагогик олий таълим муассасаларига мўлжалланган ва қатор синовлардан ўтган “Мактабнинг илк кунлари” (The First Days of

School) номли дарсликни олишни унутмагандим. АҚШда мумтоз дарсликлар қаторида бўлган ушбу асар муаллифлари Гарри ва Розмари Вонглар қуйидагича ёзадилар: “Бутун ўқув йили давомида эришадиган ютуқларингиз мактабдаги дастлабки кунларни қандай ўтказишингизга боғлиқ”. Китобдаги шу парчанинг атрофини қалам билан чизиб қўйдим ва илҳомланганимдан “Ҳа!”, деган сўзни ёзиб қўйдим.

“Ўқув йили бошлангунгача барини ташкил қилиш ва астойдил тайёрлаш керак”, дея тавсия қилади дарслик муаллифлари. Менга таниш кўпгина америкалик ўқитувчилар қатори бу маслаҳатни юрагимга шунчалар яқин олгандимки, Массачусетсда иш бошлашим билан дастлабки кунлари дарсларнинг дақиқаларигача батафсил режалар тузишни одат қилгандим. Бу режалар асосан биринчи синф болакайларини эски, аммо ўта муҳим амалларга ўргатишга мўлжалланган эди: дафтарлар қаерда туради, ҳожатга қандай сўраш керак ва ҳоказо. Финляндияда ҳам ўта муҳим ҳисобланган мактабнинг биринчи кунини учун “барчасини ташкил қилиш ва астойдил тайёрлаш”га уриниб ўзимнинг америкача тажрибамни яна бир бор такрорладим: ёз кунларини кундаликларни тўлдириш ва кабинетимни жиҳозлаш билан ўтказдим.

Ўқув йили бошланганида эса ғалати бир ҳолатни пайқадим. Кўпчилик фин ҳамкасбларим бутун ёз давомида умуман мактабга келишмаган эди. Машғулотлар бошланишидан бир кун олдин ёш муаллимани учратганимда у илк ҳафтада болаларни нима билан машғул қилиши ҳақида ҳали ўйлаб кўрмаганини тан олди. Бундан роса ҳайрон қолдим. Мендек бир америкалик учун шунча мақтовларга

сазovor бўлган фин педагоглари ўқув йилининг бошланишига дурустроқ тайёрланмагандек бўлиб кўринди. Шу билан бирга, улар содда ва беташвиш кўринишар, мен эса дарсларим намунали ва ибратли чиқишини ўйлаб, ҳаддан зиёд асабийлашаётган эдим.

Эсимда қолгани, ана шундай астойдил тайёрланган дарсларнинг бирида бешинчи синфларга йўлақда бир-биримизнинг ортимиздан тинчгина юришни ўрганамиз, деб айтдим, жавобига эса пишқириш ва инграшларни эшитдим. Маълум бўлишича, ўқувчиларим бу нарсани биринчи синфданоқ яхши билишар экан. Мен хижолат тортиб бу топшириқдан воз кечдим ва навбатдаги вазифага ўтдим.

Агар вақтни астойдил назорат қилсам ва иш муҳитини тўғри ташкил этолсам, синфимда ҳаммаси яхши бўлади деган ишонч билан ўқув йилини бошлагандим. Аммо фин ҳамкасбларим ва ўқувчилар бу қондани гумон остида қолдиришди. Назаримда, улар хотиржам, бемалол ва ҳатто, бўшашган вазиятда ўқишга киришишни истаётгандек эди. Ушбу ёндашувни яхшироқ тушуниш мақсадида ҳеч қачон ўқув йилини “тўғри” бошлашга ўқитилмаган фин педагоглари билан гаплашиб кўрдим ва бу ҳақда уларнинг фикрини билдим.

– Менимча, болалар мактабдаги тартибга ўрганишлари учун оз-оздан бошлаш жуда муҳим, – деб ҳисоблайди Куопио шаҳридаги Martti Ahtisaari номли бошланғич мактаб муаллимаси Йоханна Хопиа. Одатда Хопиа ўз синфида ўқув йилининг биринчи кунларини ёзги таътилни муҳокама қилишга, ўйинлар ва жисмоний машқларга бағишлар экан. Бу пайтда у болаларга дарсликлар ҳам тарқатмайди ва ҳеч қандай вазифа ҳам бермайди.

Хельсинкидаги Maunula номли ўрта мактабнинг тарих фани ўқитувчиси Ере Линнанен ҳам ўқувчиларни ўқишга қайтиш жараёни табиий кечишини афзал билади.

– Ўқув йилининг бошланиши мен учун ҳам, болалар учун ҳам, ҳеч қачон стрессга айланмаслиги керак, – дейди бу ўқитувчи. Кейин у ўтган йили август ойида болалар рақс тушишлари, футбол, баскетбол ва покемон каби ўйинлар ўйнашлари учун ҳамкасблари билан бирга тўртта тўққизинчи синфни шу яқиндаги паркка олиб боришганини эслайди. Линнанен мактабнинг дастлабки кунларини “tyhmäyttämienen” сўзи билан тасвирлади. Бу сўзма-сўз таржима қилинганда “гуруҳ тузиш” деган маънони англатади, аммо инглизча “тимбилдинг” атамасига яқин.

Бизнинг Хельсинкидаги мактаб ўқитувчилари ҳам тахминан худди шундай тамойилга риоя қилишади: бошида юкламалар арзимас бўлиб, одатий ўқув жадвали иккинчи ҳафтадан кучга киради.

Финляндияда ҳатто катта синфларда ҳам янги ўқув йилининг биринчи кунда одатий дарслардан воз кечиш амалиёти кенг тарқалган. Вантаа шаҳридаги Martinlaakso номли катта ёшлилар мактабининг чет тили муаллимаси Тару Похтоланинг айтишича, уларнинг мактабида янги шароитларга мослашиб олиш учун болаларга қўшимча ўқув куни берилар экан:

– Биз болаларнинг ҳақиқий иш бошланишидан олдин яхшироқ мослашишини хоҳлаймиз.

Финляндияда биринчи дарс бераётган кунларим катта танаффусда болалар билан гуруҳ ўйинларини ўйнаш ниятида бешинчи синфларимни олиб мактабимизнинг спорт залларидан бирига борганман.

Яъни мен шуни танладим ва ўқувчилар менинг қоидамга амал қилиб, ортимдан эргашиши лозим эди. Бироқ бу тартиб тез орада болаларни зериктириб қўйди, чунки мендаги болаларга ўргатишим мумкин бўлган қизиқарли ўйинлар заҳираси тугаб қолди. Бахтимизга бир малласоч болакай “12 таёқча”ни ўйнашни таклиф қилди. Буни уларга тўртинчи синфда ўқитувчиси ўргатган экан. Рози бўлдим. Болалар зумда доска топиб келишди ва биз унга таёқчаларни териб чиқдик.

Келаси ҳафталар ҳам кунига камида бир мартадан синфим билан “12 таёқча”ни ўйнадим. Болакайлар бошқа ўйиндан қатъий бош тортиб, мен бошловчи бўлишимни талаб қилиб туриб олишди. Ҳар томонга учиб кетган таёқчаларни йиғиб келгунимча болалар яширинишар, мен эса уларни қидириб топишга ҳаракат қилардим.

Агар мен ҳаммани топсам, ўйинда ютган бўламан. Афсуски, ҳеч қачон бундай бўлмас, чунки болалардан кимдир сездирмай келиб қолар ва тантанали ҳайқириқ билан тахтачани босар, мен тўплаган таёқчалар эса, яна ҳар тарафга учиб кетар ва барча асирларим ўз-ўзидан озод бўлишарди.

“12 таёқча”га қизиқиб кетган пайтларим бир ҳақиқатни англадим: ўқув йилининг илк кунлари қилишим зарур бўлган ягона иш – бу фин ҳамкасбларим каби ўқувчилар билан бемалол мулоқот қилишдан роҳатланишим экан. Бу вақтга келиб ўртадаги муносабатларни мустаҳкамлаш нечоғлик муҳимлигини ич-ичимдан тушуниб етгандим. Аммо олдимда бир тўсиқ турарди: мен ҳамма нарсани бошиданоқ тўғри қилишим зарурлигини чин дилдан ҳис қилиб турардим. Қўплаб фин педагоглари билан суҳбатлашдим ва улар

синф ишларини ташкил этиш маълум бир қоидалар ва кетма-кетликларга асосланиши кераклигини, кейинчалик уларга амал қилиш лозимлигини инкор этишмади. Лекин уларнинг барчаси биринчи навбатда синфда самимий муҳитни шакллантириш ва тушқунлик даражасини минимумга тушириш зарурлигини таъкидлашди. Гарчи Америка мактабларида ўқишни юмшоқ усуллар билан бошлаш амалиёти бўлмаса-да, болалар билан муносабатимизни аста-секин мустақкамлаб, хотиржам муҳитни шакллантириш эвазига самарали ўқув йили учун асос яратишимиз мумкин.

Чинданам, нима учун мактабнинг биринчи кунда болалар билан шунчаки ўйнаб кўрмаймиз? Бу сизни тинчлантиради, ўқув йили бошидаги асабийликни камайтиради ҳамда дўстона муҳит шаклланишига ҳисса қўшади.

Сизга ўзимнинг “одам лотереяси” деб номланган ўйинимни маслаҳат беришим мумкин. Бу муносабатларни мустақкамлашнинг қизиқарли, фаол ва мутлақо эркин усули бўлиб, ҳар қандай ёшдаги болага мос келади. “Одам лотереяси”нинг қоидаси турлича бўлади, лекин сизга педагогика журналларининг бирида ўқиган энг оддий вариантни сўзлаб қилиб бераман.

Ўйиннинг ҳар бир иштирокчиси лотереяга ўхшаш карточкаларни олади. Аммо рақам тўлдириладиган катакларда қисқа жумлалар ёзилган бўлади. Масалан, “Мен Европа бўйлаб саёҳат қилганман” ёки “Мен отда сайр қилганман” каби. Кейин 10 ёки 15 дақиқа вақтга қўйилади, болалар эса ажратилган вақт давомида синф бўйлаб айланиб юриб, жумланинг мазмунига мос келадиган синфдошини топишга ҳаракат қилишади.

Ўйнаётганлар карточкада баён қилинган мазмунга мос келадиган одамни қидириш чоғи ўқувчилар ўзига хос ижтимоий сўров ўтказадилар (сўров ўтказувчи карточкада ёзилган жумланинг айнан ўзини эмас, балки ундаги талабни аниқлашга ёрдам берувчи бошқачароқ саволлардан фойдаланади) Масалан, “Сен ҳеч Европада бўлганмисан?” ёки “Отда юришни биласанми?”. Талабга мос келадиган одам топилиши билан у маълум бир катакчага имзо қўйиши керак. Бу ерда иккита ҳолат чекланган: биринчидан, сўровчининг ўзи ушбу талабларга тўла мос келганда ҳам ўзи имзо чекмаслиги керак. Иккинчидан, битта ўйинчидан битта имзо олинishi керак.

Тадбир охирига келиб, ўйин қандай ўтди, деган мазмунда хулоса қилиш лозим. Бундай вазиятда мен энг аввал фаол иштирокни эътироф этиб, бир нечта саволлар бераман, масалан, “Кимгадир биттадан ортиқ одам мос келдими? Иккитадан ортиқ-чи?”. Шу тариқа болалар қўлларини кўтармай қўйгунларича давом этавераман. Агар вақт етса, ўқувчилардан бир-бирлари ҳақида қандай янгиликларни билиб олганларини яхшилаб таҳлил қилишларини сўрайман ва: “Билганларингиздан нимадир сизни ҳайрон қолдирдими?”, дея савол бераман.

Ҳар бир ўқитувчи бошиданоқ, яъни дастлабки машгулотларининг биридаёқ болаларда яхши таассурот уйғотишни истайди. Шунинг учун Google’да юқорида қайд этилган ўйинга мос тайёр карточкаларни осонгина топиш мумкин эса-да, уларни ўқувчиларимнинг эҳтиёжларига тўлиқ мослаштириш учун ўзим мустақил равишда тузиб чиқишни афзал, деб биламан. Финляндияда “Мен Европа бўйлаб саёҳат қилганман”,

деган жумланинг ўрнига “Мен Америкада бўлганман”, дейиш мантиққа мос келиши мумкин.

Ўқишни эндигина ўрганаётганлар (мактабгача ёшдагилар ва биринчи синфлар) учун жумлалар ўрнига катакчаларга расмчалар жойлаштирилса ҳам бўлади ва уларнинг мазмунини ўйин бошида тезда тушунтириш мумкин. Гарчи ҳар бир педагог захирасида “Одам лотереяси” сингари ўйинлардан бир нечтаси мавжуд бўлса-да, менимча, ўқувчиларнинг ўзига худди бешинчи синфларимдек ўқитувчи билан бирга ўйнаса бўладиган бирортасини танлашларига имкон бериш лозим. Илк кунданоқ ўйин майдончасида ўқувчиларга қўшилиб ўйнашни тавсия қиламан. Фикримча, уларга раҳбарлик қилишга ҳожат йўқ, шунчаки ўйинга қўшилиш самаралироқ. Агар сиз ўрта ва катта ёшдаги болалар мактабида дарс берсангиз, ўқув йилининг биринчи ҳафтасида худди Ере Линнанен ўзининг тўққизинчи синфлари билан бажаргани каби қизиқроқ тадбир ташкил этинг ва уни эркинроқ шароитда ўтказиб кўринг.

НАТИЖАЛАРНИ ТАН ОЛИНГ

Финляндияда икки йил дарс бериш асноси кўпгина янги ва қизиқарли нарсаларни билиб олдим. Хусусан, маҳаллий мактаб дастурларида мен илгари АҚШда ҳеч қачон учратмаган ўқув фанлари мавжуд, масалан, рўзғор тутиш (болалар ошпазликка ва бичиш-тикишга ўргатилади) ёки дурадгорлик. Бўш вақтларимда жараёнларни ичкаридан кузатиш мақсадида бир неча марта ҳамкасбларимнинг дарсларига қатнашдим.

Бир куни рўзгор юритиш машгулотида бўлдим. Бу дарс бир нечта ўчоқ-плиталар, идиш-товоқ ювадиган ускуналар ва иш столлари турган катта бир хонада ўтказилаётган эди. Бу ерда тўққизинчи синфлар нафақат овқат пиширишни ўрганишар, балки ўз меҳнатлари меваларидан лаззатланишаётган эдилар. Педагоглар ҳар бир дарсда болалар ўз натижаларидан олган қувончларини бўлишиб олишлари учун алоҳида вақт ҳам ажратадилар.

Ҳаммаси жуда оддий кўринарди, аммо менимча, бу болаларнинг тиришқоқлигини тақдирлаш учун энг маъқул методга ўхшаб кўринди. Болалар ўзлари тайёрлаган нарсаларни еб бўлишлари учун муаллима дарс охирида атайлаб 15 дақиқа вақт ажратади. Кейинчалик ҳам икки марта рўзгор юритиш машгулотларини бориб кўрдим ва ҳар сафар болаларнинг ўзлари ижод қилган егуликлардан баҳраманд бўлишлари учун вақт ажратилганига гувоҳ бўлдим.

Ўйлашимча, ушбу оддий усул болаларни қизиқтириб қўйди ва таълим натижасига ижобий таъсир қилди. Шу билан бирга, дахлдорлик туйғуси ҳам мустаҳкамланади: ўқитувчи ва ўқувчилар ҳамжиҳатликда осон бўлмаган мақсад сари интилишади ва охирида яна биргаликда тугатилган ишларининг эътирофини кўришади.

Таомланишга ўтиришларидан олдин улар чекланган вақт оралиғида кўп ишларни бажаришлари керак эди: овқат тайёрлаш, иш столларини йиғиштириш, идиш ювадиган машинани тўлдириш, кир ювиш машинасини ишга тушириш, ликопчалар, финжонлар ва турли овқатланиш анжомларини столга териб, дастурхон безатиш шулар жумласидан. Мен беихтиёр ўсмирлик

давримни эсладим. Ўшанда ошпазлик дарсига жиддий эътибор беришни хаёлимга ҳам келтирмаган эканман. Лекин ҳозир атрофни кузата туриб, қизлар ҳам, ўғил болалар ҳам бор кучи билан ширин таом тайёрлашга энг шимарганини ва барча вазифаларни ажойиб тарзда уддалай олишаётганини кўрдим.

Шунда тушуниб етдим: тиришқоқ ўқувчилар ички мотивацияси туфайли рўзгор тутиш дарсларида уста ошпазларга айланишар экан. Лекин менга улар бу ишларни ўқитувчини қувонтириш ёки юқорироқ балл олиш учун қилаётганга ўхшаб туюлмади. Жараён уларга ёқиб тушгани учун болалар яхши овқат пиширишди (қолаверса, бу ерда бахтнинг ўша учта таркибий қисми кўзга ташланади, яъни дахлдорлик, мустақиллик ва моҳирлик). Бундан ташқари, дарс охирида таом еб маза қилиш истаги ҳам уларни завқлантириб юборганди.

Менимча, ана шу байрамни кутиш кайфияти ҳам уларни тўла самарадорлик билан ишлашга ундаган эди.

Ўзим ҳам китоблар ва мақолаларим матнлари устида ишлай туриб, худди шунга ўхшаш феноменга дуч келганман. Уларнинг нашр қилинганини кўрганимда эса узоқ соатлар давомида сабот билан қилинган меҳнат зое кетмаганини тушунганман ва энди бир нафас ростлаб, эришилган натижалардан роҳатланиш имкони борлигидан чексиз мамнуният ҳиссини туйганман. Тўғриси айтганда, бу одамни жуда илҳомлантиради ва куч беради. Яна тан олай, ўқитувчилик ишимдан чин маънода фахр ҳиссини, афсуски, жуда кам ҳис этаман. Хўш, нега шундай бўлади?

Бунинг сабабларини таҳлил қилаётиб, ўйлашиб қолдим: эҳтимол, ҳамма гап ўтмишимдадир, мен ўз ўқувчиларимнинг ютуқларини камдан-кам ҳолларда

тан олганимдадир? Бу масалада ёлғиз бўлмасам керак, деб кўрқаман.

Вазиятни зудлик билан тўғрилаш лозим. Бу йўналишдаги биринчи қадам қуйидагиларни талаб этади: педагоглар бундан бу ёғига болалар эришган ютуқларни текин илова, кераксиз қўшимча иш сифатида қабул қилишмасин, балки буларни болалар меҳнатининг мазмуни, уларнинг янада самаралироқ ўқиши учун мотивация берувчи ва ўқувчилар жамоасига ижобий ҳисса қўшувчи омиллар сифатида талқин этишлари лозим. Вақти келса, Финляндиядаги рўзгор ишлари машғулотларидек 15-20 дақиқани қурбон қилиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади. Эътибор беринг-а, бу ишга (нисбатан) унчалик катта бўлмаган вақтни сарфлашнинг ўзи қандай натижа беришга қодир!

Фин мактабларида ишларканман, синфимда “Китоблар ҳақида ҳикоялар” номли тадбирни мунтазам равишда ўтказишни қоида қилиб олдим. Бу жуда оддий: болалар билан биргалашиб уларнинг даражасига мос келадиган битта китоб танлаб олардим, шундан сўнг ўқувчиларим навбати билан мўъжаз маърузалар тайёрлашар ва уларни тақдим этиш баробарида ўқиганларини синфдошларига ҳикоя қилиб беришарди. Авваллари бундай тадбирларни ўқишнинг натижаларидан мароқланиш, дея қабул қилмасдим, аммо тез орада, айнан, шу нарсага эришдим.

Бир неча олтинчи синф ўқувчилари уларнинг ўзларига ҳам ҳам янги китоблар ҳақида ҳикоя қилиб бериш ва бошқа ўртоқларни ҳам тинглаш жуда қизиқарли эканини тан олишган. Тақдимот чоғи болалар муҳокама қилинаётган асарлар уларни

қизиқтириб қўйгани ва энди уларда ҳам асар матни билан бевосита танишиш истаги туғилгани ҳақида гапиришарди. Бир сафар маърузачи эндигина ўқиб чиққан китобини синфдошига қарзга бераётганини ҳам кўрганман. Ўқувчилар ўз ҳикоялари билан бир-бирини илҳомлантиришар ва ўртоқларини янги билимларни эгаллашга қизиқтириб қўйишарди, бу эса менга катта қувонч олиб келарди.

Болалар ўқиганларининг натижасини омма олдига олиб чиқишаркан, бу уларга қўшимча рағбат беради, кейинчалик китобни диққат билан ўқишга ҳамда кишини ўйлантирадиган маърузалар тайёрлашга ундайди. Кўпчилик “Китоблар ҳақида ҳикоялар” тадбирини синфдошларига бирор бир китобни тавсия этиш ёки маълум асар эътиборга лойиқ эмаслиги ҳақида уларни огоҳлантирувчи имконият сифатида қабул қилди. Аммо энг муҳими, билим олиш жараёнида ўқувчилар ўзаро янада яқинлашдилар. Улар бир-бирларини ўрганишди ва бир вақтнинг ўзида бир-бирларига ўргатишди. Назаримда, меҳнатдан бундай қувониш ҳисси уларда дахлдорлик туйғусини янада мустаҳкамлай олди.

Қуйида ўқиш натижаларини тан олишнинг яна бир нечта усулларини келтираман:

- Сўз санъати дарсининг охирида бир неча дақиқани ўқувчиларнинг ўзлари ёзган шеър ва ҳикояларни ўқишга бағишлаш мумкин. Бостонда ишлаган охирги йилим бу амалиётни ўзимизнинг “адабий устахонам”да қўллаганман. Бу биринчи ва иккинчи синф ўқувчиларимга жуда ёқиб тушганди. Уларни жипслаштириб, дарс пайти яхшироқ ёзишларига ундаган эдим.

- Синфингиз ўқувчилари бутун мактаб учун ижодий кеча ташкил этиши ва унда ўз ютуқларини намойиш қилиши мумкин. Айрим мактабларда катта кўргазмалар, ҳақиқий ижод байрамларини кузатганман. Бу тадбирлар ўқитувчидан албатта узоқ тайёргарликни талаб этади. Аммо мўъжаз тадбирчалар ҳам ажойиб самара бериши мумкин.

Америкалик муаллима Дебби Миллер “Англаб ўқиш” (Reading With Meaning) китобида “Шеърӣ қаҳвахона” номли кечани тасвирлаган. Бунӣ у биринчи синф болалари ва уларнинг ота-оналари билан бирга ташкил этган.

“Орқадан трубада Майлс Дейвис мусиқаси янграмоқда, унинг товуши синф хонасини тўлдириб одамлар овози устида муаллақ учмоқда. Ота-оналар кенгаши томонидан топиб келтирилган қадимий қаҳва қайнатгичда шоколад қайнаяпти, унинг ёнидаги каттакон идишда зефир шарчалари уюм-уюм бўлиб кўринади. Ярим ойчалар билан безатилган узун ва тўқ- мовий қоғоз тасмалар деразаларни тўсиб, хонани нимқоронги қилган. Уни фақат тик турган фонуслар ва шифтдан осилиб тушган митти оқ маржон чироқчалар ёритиб турибди.

Шинам муҳит яратиш мақсадида ялтиратиб ювилган столларнинг ҳар иккитаси битта қилиб териб чиқилган. Миттигина сопол тувакчаларда қўлда ясалган қоғоз гуллар, шеър тўпламлари, бурама кулчалар тўла ликопчалар, ёзув анжомлари учун мўлжалланган кичик идишчалардаги япалоқ бўрчалар, қайчилар, ёпишқоқ қоғозлар, қалам ва елимлар ўрнини эса бугун шеър тўқиш учун сўзлар битилган магнитли тахтачалар тўплами эгаллаган. Болалар ва ота-оналар

бирга ўтиришибди, бурама кулчалардан чайнаб, уйларида олиб келган идишларида парланиб турган шоколадлардан симиришмоқда ва Элоиз Гринфилд, Майи Энжелю, Эйлин Фишер, Жейн Йолен, Валери Уорт, Жоржи Херд каби ҳурмат-эътиборга сазовор шоирларнинг шеърларидан ўқишмоқда. Қани топингчи, даврадагиларга қайси шеър ҳаммасидан кўпроқ ёқади?

Табийки, уларга ўзлари ёзган, машинкада терилган ва ҳаммага етадиган ҳажмда китобча қилинган шеърлари ёқади”.

- Ўқувчиларнинг ютуқларини рағбатлантириш мақсадида синфнинг электрон саҳифасини (блогини) яратиш мумкин. Гарчи бу гоё ҳар қандай ёш гуруҳи учун мос келса-да, каттароқ ёшдаги болалар учун бу алоҳида аҳамият касб этади ва улар ўқитувчи раҳбарлиги остида барча ишларни ўзлари амалга оширишлари мумкин.

Соддароқ айтганда, педагоглар натижаларни эътироф этишда ҳар қайси ўқувчига яхши бажарилган иши учун ҳамжиҳатликда миннатдорлик билдириши керак.

ЖАМОА ОРЗУСИ САРИ ИНТИЛИНГ

Финляндияда ўқиш “мактаб лагери” номли тадбир билан якунланади: бу кенг миқёсда нишонланадиган чинакам байрамдир. Болалар бу воқеани йиллар давомида кутишади ва кўпчилик синфларда пул йиғиш олдиндан бошланади. Қуйидаги иккита сабаб туфайли ушбу фин анъанасини қадрлайман.

Аввало сафар харажатларига жавобгарлик ўқувчилар зиммасига юкланиши мени қойил қолдиради.

Барча болалар мактаб лагерига бориш имконига эга бўлишлари учун каттагина сумма талаб қилинади (одатда, бу бир неча минг евро ни ташкил этади), шунинг учун тайёргарликни олдиндан бошлаш керак бўлади. Ўқувчиларнинг ўзлари турли хил тадбирлар ташкил этишади, масалан, “ширинликлар ярмаркалари” ёки мактаб дискстекаларини ўтказадилар.

Иккинчидан, агар болаларнинг жамоавий орзуси пайдо бўлса ва улар буни рўёбга чиқариш учун биргаликда ҳаракат қилишса, бу уларни бирлаштиради. Мен билан параллел бўлган олтинчи синф ўқитувчиси мактаб лагерига биздан олдинроқ борди. Улар қайтиб келишганида эса унинг ўқувчилар билан бўлган муносабатларидаги ижобий ўзгаришлар кўзга яққол ташланиб турарди.

Кейинчалик шунга ўхшаш феноменни синфимда ҳам кузатдим. Мактаб лагеридан сўнг ўқувчиларим энди 24 боладан иборат ногиронлар гуруҳига эмас, аҳил жамоага кўпроқ ўхшарди. Сафар ўта кучли бирлаштирувчи омил бўлиб хизмат қилганди. Бунинг олдинроқ юз бермаганидан афсусландим, ахир улар билан нақ икки йилни бирга ўтказгандим-да!

Нима бўлганда ҳам, Финляндиядаги тажрибам, мактаб лагерига ўхшаш тадбирлар синфни жипслаштириш учун қанчалар муҳим эканини кўрсатиб берди. Дахлдорлик бахтнинг таркибий қисми ҳисобланаркан (мактабдаги қувончининг манбаи ҳам), ўқитувчиларга қандайдир жамоавий орзунини рўёбга чиқариш мумкинлигини ўйлаб кўрсинлар дейман. Финча усулдаги мактаб лагери беҳад ажойиб гоё, ammo бундай турдаги тадбирлар анчагина вақт ва маблағ талаб қилади, қолаверса, ҳаммага ҳам тўғри

келавермаслиги мумкин. Яхшиямки орзулар ўта хилма-хил. Масалан, ўқувчиларнинг ўзлари тўқиган ва қуйлаган кўшиқлар альбомини ёзиш фикрига нима дейсиз? Ёки ўқув жараёнида фойдаланиш учун бирорта электрон илова- чи? Ёки ҳамма биргаллашиб тоғга чиқса-чи? Имкониятлар чексиз.

Хўш, жамоавий орзуни қай тариқа рўёбга чиқариш мумкин? Аввалига ўқувчилар билан бамаслаҳат бир қарорга келиш лозим. Бу ерда кўпчилик ўқитувчи болалар учун қарор чиқариб қўйишга сабабчи бўлиши мумкин. Финляндиядаги биринчи йилим ўзим ҳам худди шундай хатони қилганман: синфим учун орзуни ўқувчилар билан келишмасдан туриб танлаганман. Бу ҳам етмагандек, ўқув йили бошлангунгача бутун бошли концепция ишлаб чиққанман. Кўзимга қизиқ ва фойдалироқ кўринган битта фанлараро лойиҳани ҳам ўйлаб топгандим, негаки ўша лойиҳа бошқаларга кўмак беришга ва хайрли ишлар қилишга йўналтирилган эди. Биз эзгу ишга маблағ жамғарамиз (фин паралимпиячиларини моддий жиҳатдан қўллаб қувватлаш учун) ва бир вақтнинг ўзида имконияти чекланган спортчилар мурожаат қилиши мумкин бўлган жамғармаларнинг (нисбатан) камлиги ҳақида маълумот ҳам тарқатамиз деб тусмоллагандим. Ўқувчиларим паралимпиячилардан бир нечта интервью олишади ва бу ҳақда ўз блогларида ёзишади, эҳтимол, бу муаммони бутун Финляндия бўйлаб муҳокама қилиш ташаббускорига айланармиз, деб ўйлаган эдим! Ҳали Хельсинкидаги мактабда ишга тушмасидан фин паралимпиячилари билан келишиб ҳам олдим, чунки мен ҳали танимайдиган бешинчи синфларим

бу ташаббусимни қўллаб-қувватлашларига ишончим комил эди.

Мана энди тушуниб етяпманки, қарорим аввал бошиданоқ муваффақиятсизликка маҳқум экан, чунки қарорни ўқувчилар билан биргалашиб қабул қилиш лозим эди, ахир орзу жамоаники-ку!

Ўқув йилининг биринчи кунлари бешинчи синфларимни лойиҳанинг айрим жиҳатлари илҳомлантирганга ўхшаганди, айниқса, спортчилар билан учрашувлар. Аммо улар менинг айнан нимани хоҳлаётганимни тушуна олишмагандек эди. Мен кўпроқ пул йиғиш муҳим, деб ўйлардим, ўқувчиларим эса анча тушунарли бўлган гумонларини баён қилишди. Мактаб лагери учун кўпроқ пул тўплаш уларнинг режаларига зид эди.

Кун ўтган сайин бу ишнинг омадли яқун топмаслиги аён бўла бошлади, ахир орзу жамоавий эмасди. Яна моҳиятан қараганда ҳам уни бажариб бўлмасди. Ҳафсалам ўлди. Лекин мен омадсизликни тан олиш ва шунчаки олдинга интилишни тўғри йўл деб билдим. “Ойнинг ўн беши ёруғ – ўн беши қоронғи”, деганларидек, режалаштириш жараёнига ўқувчиларни қўшиш ва олдимга аниқ мақсадлар қўйиш қанчалар муҳим эканини тушуниб етдим. Бахтимга, бу хатоимни, кейинчалик тўғрилаш имкони туғилди ва мактаб лагерини умумий мақсадимиз сифатида танлаб олдик ҳамда янги жамоавий орзумизни амалга оширишдан мамнун бўлдик.

Хуллас, болалар билан баҳамжиҳат бутун синф учун ҳақиқатдан бажарса бўладиган орзуни танладик. Энди ўз ролингизни муҳокама қилиш ва мажбуриятларни тақсимлаш зарур. Масалан, мактаб лагерига тайёр-

гарлик чоғида ўқувчиларим асосан маблаг тўплашга жавобгар бўлишди, мен эса уларни қўллаб-қувватлаб турдим ва умумий назоратни унутмадим. Ўқувчиларга ишларини режалаштириш учун танаффус пайти синфда қолишларига рухсат бердим ва “ширинликлар ярмаркаси”, мактаб дискотекаси каби тадбирлар чоғида доим уларнинг ёнида бўлдим.

Лекин тадбирларда ўзим фаол иштирок этмадим, чунки бу ўқувчиларнинг вазифаси саналади. Айни ҳолат ҳеч кимни ҳайрон қолдиргани йўқ, чунки Финляндияда ўқитувчилар ҳам, ота-онаю ўқувчи ҳам бундай ёндашувни тўғри деб билишади.

Ёш ўқувчиларимга мураккаб туюлган томонларни синчков назорат қилдим, масалан, сафаримизга хайрия тўлови ўтказган бир ўқувчининг отаси билан ҳамкорлик қилдим.

У мактаб лагери учун банкда алоҳида ҳисоб рақами очди ва биз унга йиғилган пулларимизни қўйдик. Ҳар бир тадбирдан сўнг ўқувчилар жамоа бўлиб, кўпинча математика дарсида тўпланган пулларни санашарди. Кейин мен нақд пулларни ота-оналар кенгашидан вакил келиб, олиб кетгунига қадар ишончли жойга яшириб қўярдим. Ҳисобимизда етарли сумма тўпланганидан сўнг ўша боланинг отаси банк орқали тўловни амалга оширди. Тайёргарлик жараёнида биз у билан ҳам ва бошқа барча ота-оналар билан ҳам мулоқот қилдик. Вазифаларимдан бири, бу саёҳат учун зарур бўлган нарсаларни буюртма қилиш эди. Бизга овқат, турар жой ва автобус керак эди. Ҳамкасбларимдан уларнинг сафарида ҳаммаси яхши ўтганини эшитгач, мен ҳам саёҳатни ўша жойга режалаштира бошладим. Чунки ўқувчиларим ўз тенгдошлари сафар қилган

жойга боришдан хурсанд бўлишади, деган қарорга келгандим. Аммо бу хато бўлиб чиқди: умумий мажлис чоғида кўпчилик болалар бошқа жой ҳақида фикр билдиришди, ҳатто аллақачон ҳаммасини буюртма қилиб қўйганим ҳам уларни тўхтата олмади.

Кайфиятим сал бузилди, аммо бундай вазиятда масалани овозга қўйиш оқилона иш бўлади, деган қарорга келдим. Олтинчи синфларнинг кўпчилиги иккинчи вариантни танлашди. Болаларнинг хоҳишига рози бўлишимга тўғри келди. Албатта, мен учун қўшимча қийинчиликлар пайдо бўлди, аммо бу ўзгариш охирига келиб болаларни қанчалар қувонтирганини кўрганимда ўзим ҳам фахрланиб кетдим. Сафардан бир кун олдин биз яна овоз бериш йўли орқали мактаб лагерида нима билан машғул бўлишимизни ҳал қилдик.

Жамоавий орзуни муҳокама қилиш чоғи ўқитувчи ҳам, ўқувчи ҳам бир-бирига ён беришига тўғри келиши эҳтимолдан ҳоли эмас, яхши томони, ушбу демократик жараён синфни ўзаро бирлаштиради.

Мактаб лагерида бир неча кун яшадик. Бу вақт ичида олам-олам қизиқарли тадбирларни ўйлаб топдик: флагбол (Америка футболининг бир тури) ўйнадик, камондан отдик, суздик, фрисби бўйича жамоалар турнирини ўтказдик ва ҳатто кичик олимпиада ҳам ташкил этдик.

Бир куни кичикроқ кўл бўйидаги саунани ижарага олдик. У ердаги сув шунчалар совуқ эдики, унга шўнғиётганлар бор овозлари билан чинқириб юборишарди. Бошқа сафар дарё бўйида махсус жиҳозланган майдончага бордик ва маршмеллоу пластинкаларини гулханда пиширдик ҳамда қуёш ботаётган уфқдан завқланганча қулупнай мурабболи

қуймоқлар едик. Ўша кеч болаларга қуймоқларни сувда суздиришни ўргатдим, аммо буни кўрсатаётган пайтимда оёғим тойиб кўлга тушиб кетдим ва яхшигина шалаббо ҳам бўлдим. Ўтган воқеанинг устидан кейинчалик ҳам анча вақтгача кулишиб юрдик.

Хельсинкига қайтгач, бутун бошли дарсни сафар муҳокамасига бағишладим ва шундай қисқа вақт оралиғида қанчалик кўп умумий хотираларга эга бўлганимизни кўриб, жуда таъсирландим. Мактаб лагери улар билан бирга ўтказилган икки йилнинг энг ажойиб якунига ўхшаб туюлди менга. Балки бундай тадбирлар ҳаммамиз учун билимлар уммони бўйлаб амалга оширган икки йиллик саёҳатимизнинг энг ажойиб дебочаси ҳам бўлгандир.

Саёҳатнинг камчилиги деб синфимизнинг ҳамма ўқувчилари тўлиқ иштирок эта олмаганини айтиш мумкин. Бир нечта болалар шахсий сабабларга кўра, мактаб лагерига бормасликка қарор қилишди ва ўша кунлари улар параллел синфга қўшилиб машғулотларда иштирок этишди. Уларнинг танловига ҳурмат билан қарадим, аммо улар ҳам бу тажрибани бошқалар билан баҳам кўришларини хоҳлардим. Қайтганимиздан сўнг боролмаганлар ўзларини бироз яққалангандек ҳис қилишди, чунки бошқа барча синфдошлар бир-бирлари билан мактаб лагери ҳақида завқланиб сўзлашишарди.

Синфи билан жамоавий орзуни амалга оширмоқчи бўлган ўқитувчилар яна бир нарсани эсда тутишлари лозим. Бундай лойиҳани амалга оширишда иштирок этмаган ўқувчи уларнинг лойиҳада қатнашган ўртоқларида пайдо бўлган кучли дахлдорлик ҳиссидан маҳрум бўлади. Шунинг учун бундай тадбирга имкони борича барча ўқувчини тўлиқ жалб этган маъқул.

Хельсинки мактабида жамоавий орзуни рўёбга чиқариш бўйича тўплаган шахсий тажрибам муваффақиятли чиқди, аммо ҳамкасбларим, ўқувчилар ва ота-оналарнинг кўмагисиз мустақил равишда ҳеч қачон бунга эришолмаган бўлардим. Шунинг учун ҳам сизга ёрдам берувчи ва лойиҳангизга келиб қўшилувчи бошқа бир педагог топишни чин дилдан тавсия қиламан.

Эҳтимол, сиз ҳам ҳамкасбингизга худди шундай ёрдам кўрсата олишингиз мумкин.

Мактаб лагеридаги уч кун давомида бизга ҳамроҳлик қилиб, бирга юрган тажрибали фин муаллимасидан чексиз миннатдорман. Бу ажойиб аёл жўнашимиздан олдин мен учун қутилмаган воқеа бўлган бир неча ишларни бажаришимизни талаб қилиб туриб олди: у телефон орқали олдиндан берган буюртмаимизни тасдиқлатиб берди, очиқ ҳавода пишириладиган маҳсулотларни сотиб олди, мен билан учрашиб, барча муҳим масалалар бўйича яна бир бор гаплашиб олди. (Сафар чоғи ҳатто икки ўқувчимиз билан қуймоқ учун ҳамир ҳам тайёрлади). Қисқасини айтганда, ҳамкасабам бизга олижаноблик кўрсатди ва у туфайлигина ҳаммаси рисоладагидек ўтди. У асабларимни асрашимга ва чексиз қувонч ҳиссини туйишимга ёрдам берди: ахир бошқа педагогнинг ёрдами туфайлигина бор эътиборимни вазиятни назорат қилишга эмас, балки хурсандчилик қилишга ҳам муваффақ бўлдим.

Мавзу бўйича фикрларимни тугатарканман, алоҳида таъкидлашим зарур: орзуингиз қанча буюк бўлмасин, уни ўқувчи ва ўқитувчи эътиборига ҳавола қилинг. Энг муҳими, бу орзулар чиндан ҳам жамоавий ва уларни бажариш имкони бўлсин.

ЎҚУВЧИЛАРНИ ТАЪҚИБ ҚИЛИШЛАРИГА ЙЎЛ ҚЎЙМАНГ

Мактабдаги таъқибларни нафақат тўхтатиш, балки уларни ўз вақтида бартараф этиш учун ҳам биз жуда кўп иш қилишимиз мумкин. Қўлингиздаги китобда мен қайд этган стратегиялар (ҳаракатлар), яъни ҳар бир болани билиш, ўқувчилар билан бирга ўйнаш, натижаларни эътироф этиш, жамоавий орзулар сари интилиш – ҳаммаси шу мақсадга ҳисса қўшади. Айтганларимнинг бари синфда кечаётган жараёнларга дахлдорлик ҳиссини мустаҳкамлаб, таъқибларнинг олдини олишга хизмат қилади. Бироқ баъзан ўқувчилар ўртасида шафқатсиз муносабатлар учраб туради. Бундай вазиятда педагоглар дарҳол вазиятга аниқлик киритишлари лозим.

АҚШ Миллий фанлар академияси ҳисоботига кўра, америкалик болалар ва ўсмирларнинг 18–31 фоизи таъқибларга дуч келади. Таъқиб деганда нима тушуниш керак? Буни турфа талқин қилиш мумкин. Журналист Роксана Хамсининг қайд этишича, “ушбу вазиятда энг кенг тарқалган таъриф – бу хафа қилувчи кимсанинг такрорланувчи, атайин ва тажовузкор ҳаракати бўлиб, бу ҳолат кучларнинг нотенглиги реал ёки нореал бўлишидан қатъий назар юзага келаверади”.

АҚШдалигимда учта мактабда ишлаганман (иккитаси давлатники, биттаси хусусий) ва ҳамма жойда педагоглар таъқибни бартараф этишнинг ўта оқилона усулларини қўллаганига гувоҳ бўлганман. Буларга “эрталабки давра”, мунтазам равишда ўтказиладиган умуммактаб мажлислари, таъқибга қарши кураш бўйича маҳорат дарслари, ушбу ҳолатга қарши курашишни

зиммасига олган ўқувчиларнинг имзоси туширилган катга-катга плакатлар киради. Профилактика олий даражада эдию, аммо ҳеч бир мактабда таъқибни таг-томири билан йўқ қила олишмасди.

Финляндияда эса, мана, 10 йилдирки, бу муаммони давлат даражасида ҳал қилишга уринишади. Хельсинкида дарс бераётиб ана шу мақсадда ишлаб чиқилган ва 90 % мактабнинг барчасида фойдаланиб келинаётган бир дастур билан танишдим. У KiVa деб номланади. Ушбу аббревиатура “*kiusaamista vastaan*” сўзларидан олинган бўлиб, фин тилидан “таъқибга қарши” дея таржима қилинади. Бундан ташқари бу ерда сўз ўйини ҳам бўлиб, “*kiva*” сифати “жонажон, ёқимли” каби маъноларга ҳам эга.

Ушбу давлат дастурининг дастлабки натижалари кишида умид уйғотмоқда. 7000 фин мактаби иштирок этган тадқиқотларда KiVa жуда кўп таъқибга учраган болаларнинг руҳий соғлиғини анча яхшилашга ёрдам бергани қайд этилган.

KiVa стратегияси моҳиятан профилактик тадбирларни ўз ичига олади: ўқувчилар компьютер дастури ёрдамида салбий вазиятни моделлаштиришади; бундан ташқари, синфларда ролли ўйинлар ўтказилади. KiVанинг энг катта ижобий томони шундаки, кимки мактабда таъқибга учраган бўлса, у бажариши лозим бўлган ҳаракатлар батафсил баён қилинади. (Шу соҳада махсус тайёргарликдан ўтган Хельсинкидаги собиқ ҳамкасабам Паула Хаву бу ҳақда батафсил айтиб берганди.)

Мана, амалда у қандай ишлайди. Фараз қилайлик, бир неча ўқувчиларда можаро юзага келди.

Болалардан кимдир синфдошларини таъқибга ўхшаш хулқда айблайди, масалан, болалар у билан

ўйин майдончасида бирга ўйнашдан мунтазам равишда воз кечишади. Бундай ўқувчилар синф раҳбари билан гаплашиб кўришлари ва ундан KiVa дастури бўйича учрашув ташкил этишни илтимос қилишлари мумкин. (Бу жараёнда содир этилган воқеаларнинг гувоҳларини, яъни педагоглар ва синфдошларни ҳам жалб этиш мумкин.) Учрашувда синф раҳбари ўқувчилар билан бирга сўровнома тўлдиради ва унда кўнгилсизлик қисқача баён қилинади ва шундан сўнг навбатдаги музокараларнинг вақти ва жойи тайинланади. Кейин анкеталар махсус папкага жойлаштирилади ва бу папкани доимий равишда KiVa учун масъул бўлган педагоглар кўздан кечириб турадилар. Ушбу ўқитувчилар юзага келган вазият ҳақида махсус ўқув курсларини ўтаган ёши катта ўқувчиларга ҳам сўзлаб берадилар ва бу болалар конфликтолог ролида можаронинг ечимида иштирок этадилар. Шу билан бирга, бундай болалар ўқитувчилар билан бир қаторда музокараларда иштирок этишади ва уларни ўтказишда ёрдам беришади.

Музокаралар одатда танаффус чоғида ва бирорта бўш хонада ўтказилади. Томонларнинг ҳар бири ўз тахминини илгари суради, биринчи босқичда энг муҳим вазифа – бу бир-бирини тинглашдир. Кейин ўртадаги воситачилар жанжал қатнашчиларидан можаро пайтида ўзларини қандай тутганини баҳолаб кўришни илтимос қиладилар, ушбу ҳолатда бошқача йўл тутиш мумкинмиди ва айнан нима қилиш керак эди кабилар. Бу келаси сафар ҳам шундай вазият юзага келса, ўқувчилар олдиндан чора кўришлари ва жанжалнинг эҳтимолий ечимини топишлари учун зарур бўлади. Ҳар иккала томон бундан кейин ўйлаб топилган ва

можаронинг олдини олувчи чорани қўллашга ваъда берадилар, воситачилар уни ёзиб олишади ва шу билан музокаралар тугайди.

KiVa қоидаларига биноан агар одам кечирим сўрашни истамаса, ҳеч ким ундан бунга талаб қилиб ўтирмайди, дейди Паула Хаву. Чунки сендан босим остида кечирим сўрашингни талаб этишадиган бўлса, у ҳолда кўпинча бундай узрлар чин дилдан чиқмаган бўлади. Бунинг ўрнига биз болалардан муаммонинг моҳиятига, улар ўзларини қандай тутишига ва юзага келган вазиятда қандай ечим топиш мумкинлигига эътибор қаратишни сўраймиз.

Орадан икки ҳафта ўтиб, одатда ҳар икки томон вакиллари назорат учрашувига таклиф этилади. Агар муаммо аввалгидек қолаётган бўлса, баённома тузилади ва бу ҳақда ота-оналарга хабар берилади.

Фин мактабларида тазйиқ қилиш қатъиян ман этилган, аммо KiVa стратегиясида анча-мунча салбий хусусиятга эга воқеликни бартараф этиш учун оддий ҳаракатлар таклиф этилгани самаралидир. “Бу шунчаки жуда ажойиб дастур”, – дейди Паула ишонч билан.

АҚШда ҳам педагоглар KiVa дастурининг муҳим элементларини амалда қўллаб, улардан анча фойда олишлари мумкин, деб ўйлайман. Ҳозир ортга назар ташларканман, синфдошларига тазйиқ ўтказишга ўхшаш хулқ-атвор мен ишлаган Америка мактабларида ҳам учраб турганини англаб етяпман, аммо бундай вазиятда қандай чора кўришни билмаганман. Менимча, барча ўқитувчиларнинг мунтазам равишда ўқувчилар билан бошқаларга шафқатсизлик қилиш ва бунга қарши қандай курашиш ҳақида муҳокамалар ўтказиш оқилона ечимдир.

Бундан ташқари, бизда ҳам ўқувчилар шикоятларига жавоб қайтариш мумкин бўлган тизимни яратиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлайман. Одатда мен жанжаллар назорат чизиғидан чиққанидан кейингина уларга аралашаман. Эҳтимол, ўқувчилар ўзаро муносабатлар чоғида юзага келувчи қийинчиликлар ҳақида ўқитувчига ўз вақтида айтиб бериши учун ҳар бир синфда KiVa папкаларига ўхшаш махсус қутилар жорий этиш яхши ғоядир.

Бундай вазиятларда менинг хатоим кечирим сўрашга урғу беришим экан. Аслида конфликт ечимини қидириш асосий калитлигини энди тушуниб етяпман. Одатда болаларни кечирим сўрашга ва ушбу ёқимсиз вазиятни эсдан чиқаришга ундардим. Лекин уларнинг мақтагулик ижобий амални қўллашлари мумкинлиги ҳақида ўйлаб кўрмабманам. Финляндияда бу масалада узоқни ўйлаб, жуда оқилона йўл тутишади, яъни томонларнинг таклифларини ёзиб олишади ва кейин назорат учрашуви ҳам белгиланади.

Мактабларда ўтказилаётган тазйиқлар ўқишдаги қувончдан маҳрум қилиши ойдек равшан. Хайриятки, KiVa дастури турли усулларни таклиф қилади. Унинг ёрдамида педагоглар синфдаги ижобий кайфиятни сақлаб турадилар ва мазкур салбий воқелик билан курашиш учун болаларга ташаббусни намоён қилишига ёрдам берадилар.

ОТАЛИҚҚА ОЛИШ ТИЗИМИНИ ҚЎЛЛАНГ

Хельсинкидаги мактабимизда жуда ажойиб оталиққа олиш тизими мавжуд. Унга кўра олтинчи

синфлар биргалашиб машғулот ўтиш учун биринчи
синфлар билан бирлашадилар. Бошида бу амалиётни
ташқаридан кузатиб, завқланган эдим. Кейинчалик
бешинчи синфларим олтига ўтгач, менга ҳам гал келди.
Ўша йили кузда ўқувчиларим биринчи синфларни
оталиққа олдилар.

Илк учрашувдаёқ ҳаммамиз “Хазина қидириш”
билан шуғулланганимиз ҳамон эсимда. Ушбу саргузашт
ўйинни васийлигимиздаги синф муаллимаси тайёрлаб
қўйганди. Фикримча, оталиққа олиш тизими биринчи
синфларнинг мактабга кўникишлари учун жуда катта
ёрдам берди.

Танаффус вақtlари ўйин майдончасида болакайлар
ўқувчиларимнинг ёнига келаётганини ва уларни меҳр
билан кучоқлаб олаётганини жуда кўп кузатганман.
(Айрим болакайлар ўзларининг катталарга
боғланиб қолганини шунчалар эҳтирос билан изҳор
қилишардики, оқибатда вазиятга ўзим аралашишимга
тўғри келарди, яъни олтинчи синфларим буни
миннатдорлик рамзи сифатида қабул қилишлари учун
уларни болакайларнинг жўшқин ҳиссиётларидан асраб
қолардим).

Ўша ўқув йили ҳамжиҳатликда кўп ишлар қилдик.
Биргаликда ўтадиган дарсларимиз энг камида
(ҳафтасига) иккита бўларди ва бу пайтда катта ёшлилар
кичикларнинг вазифаларини бажаришда ёрдам
беришарди. Бундан ташқари шаҳарга ҳам бирга бориб
келардик. Одатда, ҳеч қандай ғайриоддий нарсани
режалаштирмасдик, шунинг сабаб тадбирларимизни
тайёрлаш осон кечар, вақт ва куч сарфи ҳам унча
сезилмасди. Умуман олганда, оталиққа олиш жуда
фойдали бўлди, деб ўйлайман: бу кичкинтойларга

мактабни ўзлаштириш учун ёрдам берди, менинг ўқувчиларим эса анча меҳрибон ва жонқуяр бўлиб қолишди.

Оталиққа олиш тизими фин мактабларида мажбурий эмас ва мамлакатда унчалик ҳам кенг тарқалмаган. Аммо Хельсинкидаги мактабимда танишиш насиб этган анъана менга жуда ёққанди. Чунки у дахлдорлик туйғусини туйишга ёрдам беради. Собиқ ҳамкасабам Паула Хаву (у биринчи синфларга дарс берар, мен эса ундан тажриба ўрганиш учун тез-тез дарсларига кириб турардим) бу соҳадаги тажрибасини батафсил сўзлаб берарди.

– Гарчи синфимда эҳтиёжманд болаларни ҳам қўшганда 28 ўқувчи бўлса-да, оталиққа олиш тизимининг ёрдами туфайли биз турли жойларга бора олардик. Олтинчи синф ва уларнинг ўқитувчисидан мунтазам равишда ёрдам келарди. Ҳа, албатта, олтинчи синф боласи ҳали гўдак бўлади, аммо унга ваколат бериб, ишонч билдирсангиз, ўзининг кичкина вассалчалари пайдо бўлса, ўспиринлар ўзгаради. Энди уларга энг зўр бўлишнинг кераги йўқ, ўзларини ҳаммадан кучли қилиб кўрсатишларига ҳожат ҳам йўқ. Шунчаки кичкина ўртоғига ёрдам бериши ва унинг ўзига тақлид қилиши учун намуна бўлиш керак, холос.

Нима сабабдан оталиққа олиш тизими бундай яхши ишлашини тушунтириш учун Пауланинг қизиқ назарияси бор:

– Баъзан синфда қандайдир муносабатлар юзага келади ва ўқувчилар ўз зиммаларига маълум бир ролни оладилар. Агар турли синфдаги болаларни аралаштириб ташласангиз, ҳаммаси ўзгаради. Масалан, жанжалкаш

ва безори бола учун энди ўзининг “зўр бола” деган обрўйини ушлаб туришнинг кераги йўқ, чунки унинг шундайлигини синфдошлари билади ва энди у бошқа бир гуруҳга бориб қўшилиши керак.

Паула билан телефонда сўзлаша туриб, унга АҚШда аксар ўқитувчининг ҳамкасблари билан мулоқот қилишга вақти йўқ, кўпи ўта банд ва доимий тарзда стрессни бошдан кечириши ҳақида айтиб бердим.

– Ана шу стресс пайдо бўлишига сабаб ҳамма ишни ўзинг бажаришинг кераклигида. Агар ўша ишни ким биландир баҳам кўришни бошлашингиз билан бирдан энгил тортасиз, – дея эътироз билдирди у.

Хельсинкидаги мактабимизда олтинчи синфларнинг биринчи синфларни оталиққа олиши яхши натижа берди. Ўйлашимча, худди шу тадбир каби бошқа вариантларнинг ҳам имкони бор. Нима учун саккизинчи ва олтинчи синфларни бирлаштирмаймиз? Ёки иккинчи синфлар болалар боғчасидаги гуруҳларни оталиққа олишса-чи? Ҳатто ёшларида унчалик катта фарқ бўлмаган болалар ҳам бир-бирлари билан мулоқот қилишдан фойда олишади.

Аввал айтганимдек, оталиққа олиш тизимини қўллаш учун махсус тайёргарлик талаб этилмайди. Энг муҳими, ўқувчилар (ўқитувчилар ҳам) бутун ўқув йили давомида кучли бир дахлдорлик туйғусидан мароқланиб юришлари учун мактабнинг дастлабки кунлариданоқ ўз синфингиз ва бошқа бир синф ўртасидаги яхши алоқани йўлга қўйиш лозим.

МУСТАҚИЛЛИК

Финляндияда ишлаган дастлабки йилимда ўқув йили бошланишидан бир кун олдин педагогик кенгаш бўлиб ўтди. Уйга кетишдан аввал директор хоним ўқитувчиларнинг унга саволи бор-йўқлиги билан қизиқди. Шахсан менда бундай саволлар кам эмасди, аммо улардан бири ҳаловатимни ўғирлаганди: машгулотдан сўнг бешинчи синфларни қаерга олиб бориш керак?

Америкада мен ишлаган барча мактабларда ҳар куни, дарсдан сўнг ўқитувчи ўқувчиларни мактаб дарвозаси олдига олиб боришига тўғри келади. Кейин улар ё автобусга ўтиришади, ё ота-оналари ҳамроҳлигида кетишади (жуда камдан-кам вазиятларда болакайлар ёлғиз уйга қайтадилар). Хельсинкида ҳам вазият тахминан шундай бўлса керак деб ўйлагандим. Бироқ бу саволимдан ҳамкасбларим ҳайрон қолишганди.

Мана, ҳозир ортга назар ташларканман, уларни нима лол қолдирганини тушуниб турибман. Фин ўқитувчилари дарслардан кейин болаларни кузатиб қўйишмас экан. Бу ерда ўқувчилар шунчаки синфдан чиқиб, ўзлари эркин равишда уйларига отланишаркан. Ҳамма, ҳатто биринчи синфлар ҳам.

Мен ҳам ўқув йилининг биринчи куни фин ҳамкасбларимнинг бу одатига амал қилдим. Сўнгги дарс тугаши билан бешинчи синфимни ортиқча

кузатувсиз эшикка томон қўйиб юбордим ва уларнинг қай тариқа гардеробдан кийим олишларини қизиқиб кузатавердим. Бир нечаси телефонини чиқариб, ота-онасига телефон қилди. Кўз ўнгимдагилардан ҳайратим ошаверди. Айримларнинг уйга ўзи мустақил кетаётганини ота-онасига билдираётганини эшитиб лол қолдим.

Эртаси куни гап орасида ким уйига ёлғиз ўзи кетишини сўрадим. Синфнинг тўртдан уч қисми қўлини кўтарди. Маълум бўлишича, айрим болалар метрода, кимдир трамвайда, қолганлари пиёда ёки велосипедда кетаркан.

Ўша ўқув йили иккинчи синфда ўқийдиган қизалоқ билан танишдим. У уйга бир ўзи қатнашини айтди (йўл Хельсинкининг маркази орқали ўтар ва бир километрча масофани ташкил этарди). Бу ҳам етмагандек, қизалоқ ота-онасининг фақат кечга яқин уйга қайтишини айтди. Лекин у бўш ўтирмас, мустақил равишда дарсларини қилар ва ўзига оддийроқ егулик ҳам тайёрлар (севимли егулиги қовурилган тухум экан) эди. Ўша қизча ҳақида бир жуфт бешинчи синфга айтганимда улар буни мутлақо бефарқ қабул қилишди: “Ҳа, бу одатий ҳол”, дея қўл силташди. Бир бола боғчадалиқ пайтиданоқ уйига ўзи қатнаганини айтиб берди. Ўшанда: “Қайси сайёрадаман?”, дея ўйга толганим эсимда.

Фин болалари америкалик тенгдошларига нисбатан анча эркинга ўхшайди, бироқ бу ҳолат генетика билан мутлақо боғлиқ эмас.

Кузатувларимга қараганда, ушбу феноменнинг сабаблари қуйидагича бўлиши мумкин, яъни уйда ҳам, мактабда ҳам уларга катта ёшлиларнинг кузатувсиз кўп ишни бажариш учун имкониятлар берилади. Шу

сабаб ҳам улар ўқишда сезиларли даражада эркинликка эришадилар.

АҚШда ишлаб юрган кезларим ҳар доим болалардаги эркинликни ривожлантиришга ҳаракат қилар, айниқса, ўқув йилининг бошида бунга астойдил киришардим. Аммо Финляндияда бу ёндашувимни ўзгартиришимга тўғри келди. Негаки бешинчи синфларимда мен хоҳлаган сифат шундоқ ҳам керагидан ортиқ экан. Ўзим ҳам мустақиллик томон интила бошладим. Олимларнинг аниқлашларича, мустақилликни ҳис қилиш бахтнинг энг муҳим компоненти дурва Хелсинкида ишлаган икки йиллик тажрибам орқали бунга чуқур ишонч ҳосил қилдим: агар ўқувчиларимга ихтиёрий нимадир ишониб топширсам, улар яйраб кетишарди.

Куопио шаҳридаги Niirala номли тайёрлов мактабининг бир гуруҳ тарбиячилари билан суҳбатлаша туриб, уларнинг машғулотларидаги қувончли муҳитга гувоҳ бўлдим. Ушбу муҳитда ниманинг ҳиссаси кўплиги ҳақидаги фикрларига қизиқдим. Тарбиячилар иккинчи ўринга (ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги яхши муносабатдан кейин, яъни дахлдорлик туйғусидан сўнг) болаларнинг ўқув жараёнига таъсир эта олишини қўйишди. Чунки бусиз қувонч ҳиссини туйиш мумкин эмас. Финляндиядаги сўнгги ислохотлар натижасида болаларнинг (мактабда ҳам, ундан ташқарида ҳам) эркинлиги ва мустақиллигини ривожлантиришга урғу берувчи таълим дастури қабул қилинди. Унда бошқа устувор йўналишлар қатори ўқишдан қувониш ва ўқитувчи билан ўқувчи ҳамкорлиги ҳам қайд этилган.

Педагог сифатида болалар мустақиллигига ёрдам бериш ўта муҳим вазифа деб биламан, аммо тан олай,

бу борада ҳали бош мезонни аниқлаб, зарур шароитни яратишни ўрганишим шарт. Айни вақтда ҳаддан зиёд мустақил бўлган фин болалари билан икки йил ишлагач, ўзим учун ўқувчиларнинг эркинлигига ҳисса қўшувчи бир нечта стратегияларни ҳам аниқлаб олдим.

ИШНИ ЭРКИНЛИК БЕРИШДАН БОШЛАНГ

Талабалик йилларим ўқитувчиларим ҳамиша доно педагог болани ҳар томонлама қўллаб-қувватлаши керак, деб уқтиришарди. Ўзим қуйидаги назарияга таянардим: болаларни астойдил назорат қилган ҳолда, уларга юклатилаётган жавобгарликни аста-секин кучайтириб бориш керак. Яъни уларнинг эркинликка тайёрлигини кўргач мустақил ҳаракат қилишига изн беришимиз мумкин. Кўп йиллар давомида бор кучим билан ўқув жараёнини ҳам, ўқишдан ташқари тадбирларни ҳам тўлиқ назорат қилишга уринганман.

Аммо Хелсинкида иш бошлагач, бу принцип у қадар ўринли эмасдек туюлаверди: агар уларга мактабдан ташқарида эркинлик берилса, бешинчи синфларим жуда кўп нарсанинг уддасидан чиқадигандек эди. Ўзимча ўйланиб, балки бундай вазиятда аксинча ҳаракат қилган маъқулроқдир дедим. Уларнинг эркинлигини чегаралашдан эмас, балки кенгайтиришдан бошласам-чи? Ўқув йили бошланганидан бир неча ҳафта ўтиб қилинган бу кашфиёт мен учун ҳақиқий силжиш бўлди.

Мактаб лагери учун пул тўплаш мақсадида бешинчи синфларим “ширинликлар ярмаркаси”ни ўтказишга қарор қилишди. Ростини айтсам, бошида бу ғояни шубҳа билан қабул қилдим: бўйнимга яна бир ташвишни осгим

келмаганди. Аммо ўқувчилар менинг ёрдамимсиз ҳам тадбирни дўндириб ўтказа олишларига ишонтиришди. Шундан сўнг яшил чироқни ёққандим, тан олишим керак, болалар мени ҳайрон қолдиришди. Бешинчи синф болалари тадбирни жўнаштирадиган рекламани тайёрлаб, иштирок этишни хоҳлаган барчани рўйхатдан ўтказишди, уйларидан идиш тўла пишириқлар келтириб, бино ичидаги мебелларни тартиблашди. Мен ҳар доим ёрдам беришга тайёр эканимни айтдим, аммо бошдан охиригача ўқувчиларимнинг қўлидан судрамадим. Илк “ширинлик ярмаркаси” нафақат мактаб лагерига деб тўпланган пул сабаб, яна уларга берилган мустақиллик туфайли аъло даражада ўтди. Агар болаларга имкон берсангиў, қанчадан-қанча индивидуал ва жамоавий ишларни амалга ошира олишларини амалда исботлашди.

Кейинроқ параллел бешинчи синф ўқитувчилари билан бирга “Мустақил ўқиш ҳафталиги” номли тажрибани ўтказдик ва унда бир нечта бошқа фан ўқитувчилари ҳам иштирок этишди. Биринчи кун иштинга ўқувчиларга топшириқлар рўйхатини тарқатиб, бир неча кун одатдаги дарсларингиз бўлмади, деб огоҳлантириб қўйдик. Бунинг ўрнига мустақил равишда ўзлари танлаган тезликда вазифаларни бажаришлари мумкинлигини айтдик. Агар болаларга ёрдам керак бўлса, бизга мурожаат қилишларига ишонгандик.

“Мустақил ўқиш ҳафталиги” чоғида ҳеч биримиз синф кезмадик, уларнинг елкаси оша мўраламадик ҳам. Аксинча, болаларга барини ўзлари мустақил уддалашлари учун имкон бердик. Ҳамкасбим иккимиз бешинчи синфларимиз учун анчагина ўқув соати ҳам (15 соат) ажратдик. Энг қизиги, ҳеч қандай хавотир

ҳиссини туймадим. “Ширинликлар ярмаркаси” ва бошқа тадбирлар туфайли мустақил ишлашга кенгроқ имконият бўлса, ўқувчиларим муваффақиятга эришишларини яхши билардим. Бу гал ҳам улар мени яна ижобий маънода ҳайрон қолдиришди. Эҳтимол, кимгадир кўпроқ вақт керак бўлгандир, аммо болалар топшириқларни муваффақиятли уддаладилар.

Америкада педагоглар ўқувчиларга билимларни етказиб берадиган “доно-хабар тарқатувчилар” ролида чиқувчи анъанавий моделдан бир четда турганча, фақат зарурат бўлгандагина ёрдам берувчи, маъноларни ўзлари мустақил шаклантиришга ундовчи “гид кузатувчи” моделига ўтиш муҳимлигини муҳокама қилаётганларини кўп марта эшитганман.

Ўйлашимча, иккинчи ёндашувнинг маълум афзалликлари бор, аммо эркинлик беришни бошлаш учун бироз бошқачароқ стратегияни таклиф қилмоқчиман.

Финляндиядаги иш тажрибамдан билдимки, болаларга ўқув жараёнининг унча катта бўлмаган элементларига таъсир кўрсатишлари учун тез-тез рухсат бериш керак экан. Хельсинкида ўтган икки йилим давомида ўқувчилар ишончимни оқлашган ва уларнинг мустақил равишда қанчалар кўп нарса қила олишларини кўриб, кўп бора ҳайрон қолганман.

Эркинлик бериш принципи қисман дастлабки тест ўтказишга ўхшаб кетади, яъни ўқувчилар янги материални ўзлаштиришдан олдин уларда бу мавзуда аввалдан қанча билим борлигини намоиш қила оладилар. Агар тўғри ташкил этилса, дастлабки тест синови оқилона усул. Ўқитувчига дарсни нимадан бошлаш кераклиги ҳақида маълумот беради. Бу эса

янада самаралироқ ўқитиш учун пойдевор дегани.

Финляндияга келгунимгача, ўқув йилининг бошида янги материалларни ўрганарканман, лойиҳа устида иш бошлашдан олдин болаларга ўта кўп эркинлик беришни унчалик хоҳламас, чунки ёрдамимсиз болалар йўллари тополмай қолишлари мумкин деб ўйлардим. Аммо энди эркинлик беришдан бошлаш мақбул йўл экан, зеро бу дастлабки тест каби болаларнинг нималарга қодир эканини кўриш имконини беради. Баъзан ўқувчилар биз учун ўта мураккаб кўринган ишлар билан шуғулланишни хоҳлайдилар, масалан, ўзлари тушуниши қийин бўлган китобларни ўқишни ёки ўта мураккаб математик топшириқни ечишни исташади. Бундай вазиятда ўқитувчининг олдида иккита вариант туради: ё болаларга ушбу муаммо билан курашишга имкон бериш, ё донолик билан уларни четга олиш.

Америка мактабларида ишлаган чоғларимдан биламанки, агар педагог ўқувчиларга эркинлик берса, улар илҳомланиб кетишади. Гарчи устоз эҳтимолий хатарни кўриб турган бўлса-да, бу унинг ўқувчиларга билдирган ишончини англатади. Агар ўқувчилар қийин вазифаларни уддалай олишмаса ҳам бунинг зиёни йўқ. Ҳеч бўлмаганда, ҳали тайёр эмасликларига ишонч ҳосил қилишади.

Финляндияда ишлаган иккинчи йилим бир ўқувчимдан электрон почта орқали хат олдим. У машғулотларда Kahoot номли онлайн викториналар учун мўлжалланган тестлар ва сўровномалардан иборат дастурини қўллашимни тавсия қилганди. Бола ўзини илҳомлантирган ушбу сервиснинг имкониятларини қисқача тасвирлаб берганди. Унда ўқувчилар ўқитувчи

тузган тестларга планшет, смартфон, яъни интернетга уланган ҳар қандай ускуна орқали жавоб бериши мумкин эди. Аввалига бунга худди “ширинликлар ярмаркаси” бўйича қилинган таклифга ўхшаш муносабатда бўлдим. Биринчидан, Kahoot’ни қўллаш ўқувчилар ўртасида рақобатни юзага келтирарди. Бундай “ғалва”дан узоқроқ юришни истардим. Иккинчида, ўша компьютер дастурини ўзлаштира олишимга кўзим етмасди!

Шундай бўлса-да, таклиф қатъий инкор қилмадим ва ажойиб ғояни этика дарсида ўртага ташлашни сўрадим. (Дарвоқе, Финляндияда биринчидан тўққизинчи синфгача танлов асосида этика ёки дин тарихини ўрганишади, масалан, лютеранлик ёки ислом тарихини). Ўқувчилар билан сервисни қўллашнинг этик томонларини муҳокама қилишни истагандим. Негаки унда лойиҳа иштирокчиларининг рейтинги унда очик- ойдин акс этиб турарди.

Охир-оқибат, бизга қанчалик тўғри келишини билайлик деб Kahoot’ни амалда синаб кўришга аҳд қилдик. Болалар бу гал ҳам ташаббусни қўлга олиб, вазифани бажаришга киришдилар. Бир неча бола ташаббускор ўқувчи бошчилигида мустақил равишда ўша куни этикадан ўтган мавзу юзасидан викторина саволларини тузишди. Шундан сўнг бу мен ўйлаганчалик қийин эмаслигини тушундим. Бу сафар ҳам ўқувчиларнинг ташаббускорлиги ҳал қилувчи роль ўйнади.

Кейинги этика дарсида бутун синф билан викторинани синаб кўргандик, болаларнинг боши осмонга етди. Интернетга уланган, гаджети бор ҳамма олтинчи синфлар сайтга киришди ва

ўртоқлари билан биргалашиб саволларга жавоб бера бошлашди. Ёқимли мусиқа остида бир неча вариантлар орасидан ўзимиз танлаган жавобларни ола туриб, роса мароқландик. Ўйлашимча, улар бу қизиқарли тест шаклини ўқитувчи эмас, ўзлари ўйлаб топишганидан илҳомланиб кетишди. Агар ўшанда олтинчи синфдаги ташаббускор боланинг ғоясига қулоқ ҳам солмай, рад этганимда, бошқа вақт ва муҳитда ушбу қизиқарли дастурни самарали ўзлаштиришимга кўзим етмасди. Энг муҳими, эркинлик берилмаса, ўша бола ва унинг синфдошлари нималарга қодир эканини кўролмаган бўлардим. Бу мен учун навбатдаги кашфиёт бўлди ва баъзида оммавий назоратдан воз кечиш, аввал бошиданоқ ўқувчиларга жавобгарликни зиммага олишда имкон бериш қанчалар муҳим эканини тушундим.

ЗАХИРАДА ОРАЛИҚ БЎШ ВАҚТ ҚОЛДИРИНГ

Фин мактабида бир йил ишлагач, сўз санъати фанидан машғулотларни қайта тузиб чиқишга қарор қилдим. Олтинчи синфларнинг кўпроқ ўз матнлари устида ишлашларини хоҳладим. Бунинг учун материаллар тўплаш, қоралама тайёрлаш, уни оққа кўчириш, таҳрир, ишни ўзаро ҳамда мен билан муҳокама қилиш каби амаллар бажарилиши керак. Чиндан яхши ёзишни ўрганиш учун имкони борича чинакам ёзувчилар қандай ишлайдиган бўлса, худди шундай ишлашни синаб кўрмоқчи бўлдим.

Ўша йили кутубхонага уланган компьютер хоналарида кўплаб машғулотлар ўтказдик. Ҳар сафар

янги вазифани бажаришдан аввал лойиҳалар баёинини тарқатар, қисқа муҳокамадан сўнг болаларга мустақил ишлашни таклиф қилардим.

Олтинчи синфлар мен билан учрашувга ёзилишлари учун синф доскасининг бир четидан алоҳида жой ажратдик. Ўз навбатида, мен ҳам бирортаси билан ёлғиз суҳбатлашишни хоҳласам, худди шу чизмадан фойдаланадиган бўлдим. Одатда бундай учрашув чоги биз ёзилган изоҳларни муҳокама қилиб, кейинги режаларни белгилаб олардик.

Ушбу схемани дарсда жорий этгач, тез орада ижобий ўзгаришларнинг гувоҳи бўлдим: менда болалар билан қайта алоқа учун кўпроқ вақт пайдо бўлди, улар эса мураккаб иншолар устида чуқурроқ ишлай бошладилар.

Ижодий машғулотлар пайти олтинчи синфларим лойиҳаларнинг турли босқичларида астойдил тер тўкишди: бири дафтарига янги ғояларни ёзиб олар, бошқалари хона ўртасидаги стол атрофида туриб, маслаҳатлашишар, учинчиси компьютерда қораламалар ёзар, тўртинчиси кутубхонада бош кўтармай ўқирди. Бир неча ўқувчи эса синфда МРЗ-плеер эшитиш мумкинми, деб сўради. Асосий дарсдан чалғимаслик шарти билан уларга рухсат бердим.

Аммо ҳаммаси ҳам бир текис кетмади. Айрим олтинчи синф ўқувчилари иш жараёнини қийинчиликларсиз ташкил эта олишди. Уларнинг матнлари “адабий устахона” усулига тўлиқ мос келди, ҳатто кутганимдан-да зиёда чиқди. (Улар ишларини ўзаро муҳокама қилиб, аралашувимсиз ҳам буни яхши уддалашди). Аммо бошқа ўқувчилар ҳам бўлиб, уларга ўқитувчининг кўрсатмалари керак бўлди ва

бу босқичда оралиқ захира вақт қолдириш қанчалар муҳим эканини тажрибамда кўрдим.

Биринчи йили шунчалар батафсил режа тузардимки, ҳар қандай чалғиган бола ёки бошқа бир кутилмаган ҳолат режамни бажаришимга осонгина халақит бера оларди. Ҳар доим ўқув жараёнини ўзгартириш имкони бўлиши учун захирага вақт асраб қўйиш қанчалар муҳим эканини айнан Финляндияда аниқ тушуниб етдим.

Фин мактабларида кун бўйи дарслар оралиғидаги 15 дақиқалик танаффуслар меъёрий ҳолат ҳисобланиб, бу нарса бошиданоқ жорий қилинган. Агар бирор ўқувчига вазифани қўшимча равишда тушунтирмоқчи бўлсам, ана шундай танаффуслар жонга ора кирарди. Агар улар бир неча бола баравар келса, 15 дақиқада муаммони ҳал қилса бўларди. Финларнинг дарс жадвалидаги бундай ўзига хослик менга чиндан ҳам яхши ёрдам берди. Шу билан бирга, вақтни мослашувчан қилиб тақсимлашнинг бошқа усуллари ҳам мавжуд.

Биз ўқитувчиларда дарсларни захира вақтлар қўшиб режалаштириш имкони бор эди. Сўз санъати фанидан машғулот шаклини ўзгартирганимда буни аниқроқ тушундим. Бундай янгилик кўпчилик ўқувчимнинг жуда яхши ёза олишини, бошқалари эса ўзларини йўқотиб қўйишини кўриш имконини берди. Ўшанда айрим мониторларда 45 дақиқадан кейин ҳам бир нечта сўз ёзилгани ёки болалар китоб ўқиши лозим бўлган кутубхонадан қизгин муҳокама овозлари эшитилгани ҳамон эсимда. Аввалига “адабий устахона” машғулотининг тузилиш модели ҳамма учун қулай эмасди, кимларгадир ёрдамим кўпроқ керак бўлган.

Дарслар оралиғидаги 15 дақиқалик танаффус ўқувчилар билан гаплашиб олишга жуда қулай бўлса-да, бўш вақтларни машғулотлар давомида қолдириш қанчалар муҳим эканини тушуниб етдим, акс ҳолда қимматли ўқув вақти беҳуда сарф бўлади. Болалар нақ 45 дақиқа кута олишмас, уларга қайта алоқа зудлик билан керак бўлади. Хайриятки, машғулотнинг янги тузилмаси бу нарсани таъминлашга имкон берди.

Ҳамма мустақил ишлаётгани учун мен ҳам ишларимни бошқариш имконига эга бўлдим: индивидуал консультациялар ўтказдим, кичик гуруҳлар билан суҳбатлашдим ёки ким нима қилаётганини кузатиш учун синфни бир қур айланиб чиқдим. Ўқувчиларга кўпроқ мустақиллик бериш эвазига ўзим ҳам унга эришдим.

“Адабий устахона” машғулотларида болаларга имкон борича аввалдан маслаҳат беришга ҳаракат қилдим, чунки улар дарслардан кўпроқ фойда олишга улгуришлари лозим. Аммо олтинчи синфларнинг барчаси ишга киришиб, диққатларини матнларга қаратмагунча бу ишни бошлашдан маъно йўқ эди. Болалар лойиҳалар устидаги ишларини қайта бошлари учун дастлабки бир неча дақиқани дарснинг бирмунча секин бошланиши учун ажратиб қўйдим. Ўзим эса уйда нутиб қолдирилган дафтарлар, компьютерларнинг етишмаслиги каби ташкилий ишлар билан шуғулланиб турдим. Ҳаммалари ишга киришишлари билан кимки доскага мен билан учрашишини олдиндан ёзиб қўйган бўлса, ўшалар билан индивидуал консультацияларни бошлаб юбордим.

Буларнинг ҳаммаси яхши, аммо ўқувчиларнинг айримларини барибир назорат қилишга тўғри келди.

Масалан, кимдир иш билан машғул бўлиш ўрнига МРЗ-плеерни кўпроқ эшитаётган бўлса, жараёнга аралашиш вақти келгани аён бўлиб қоларди. Қоидага кўра, бир ўқувчи билан маслаҳатимни тугатиб, иккинчиси билан бошлашдан олдин дарсдан чалғиган болага эътиборимни қаратар эдим.

Финляндияда ўтаётган иккинчи иш йилимда “адабий устахона” модели ҳали мукамал даражага етказилмаган эди, аммо унга оралиқ вақт киритилиши эвазига мустақил ишлаш учун анчагина имконият яратилганди. Ҳаракатларида эркин бўлишни истаган ўқитувчилар айнан шу моделни жорий этишлари шарт эмас (биноқ бу ҳам ўйлаб кўришга арзийди). Энг муҳими, ўқитувчи учун қайта алоқани таъминлай олишга ва ўқувчиларга мустақил ишлашлари учун имкон беришга етарли бўлган вақт захирасини сақлаб қолиш лозим.

Вақт ажратиш учун ўқув кунининг энг муҳим палласи – “иш режимини ўзгартириш” зарур бўлган биринчи дарс соатидир. Болаларда иш кайфияти шаклланиши учун дарс аввалида бир неча дақиқа ажратилиб, ундан кейингина дарс бошланадиган бўлса, бу аъло натижа беради. Бу борада шахсий тажрибамни баҳам кўришим мумкин: синф доскасида керакли хабарни ёзиб қўяра, ўқувчилар эса хонага кириб, саломлашганимиздан сўнг хабарни ўқишарди. Одатда бу бир неча дақиқага мустақил ишлаш учун топшириқ бўлиб, масалан, мос равишда қизиқроқ китоб ўқиш ёки математикани машқ қилиш мумкин бўларди. Тажриба ва маслаҳатларим туфайли ушбу маросим болалар учун одатга айлангач, ўтиш даври учун зарур бўлган қимматли дақиқалар пайдо бўлди.

Бундай тартиб ёрдамида болалар кайфиятларини навбатдаги ўқув кунига мослаштираётган чоғ мен болаларнинг уй вазифаларини бажаргани, уларнинг соглиги каби бир қанча масалалар билан шугулланишга улгурардим.

Қолаверса, ушбу одатни болалар синфга қайтган ҳар қандай дарснинг бошида самарали қўллаш мумкин. Бу уларга дарсни осонгина бошлашга кўмак беради. Дуг Лемов “Ўқитувчи маҳорати” китобида бу усулни “Ҳозир бажар”, деб атайди ва бу яхши дарс учун биринчи қадам эканини таъкидлайди. “Ҳозир бажар” – синфга кирган ўқувчиларни кутиб турувчи доскадаги ёки қоғозга чиқарилган қисқа топшириқлар мажмуи. Нима бўлганда ҳам бу усул ўқитувчи дарсни бошламасдан олдинроқ “ишлай” бошлайди”.

Лемов ўз китобида “Ҳозир бажар” машқлари жавоб бериши лозим бўлган тўртта мезонни ажратиб кўрсатади.

- Болалар синф хонасига кириши билан қаерга қарашларини аниқ билишлари учун уларга тайёрланган кўрсатмаларни ҳар доим битта жойда қолдириш керак, яъни доскада ёки қоғозга ёзиб деворга осиб қўйиш лозим.

- Топшириқлар ҳамма учун бир хил ва ўқитувчи ҳамда синфдошларидан қўшимча маслаҳат сўрамайдиган даражада ўта аниқ ифодаланган бўлиши керак.

- Асосий дарснинг ҳамма вақтини банд қилмаслик учун машқлар уч-беш дақиқадан ортиқ чўзилмаслиги муҳим. Лемовнинг фикрича, “ўқитувчи натижаларни осонроқ кўра олиши учун” болалар албатта ёзма топшириқ бажаришлари керак. (Мен бу масалада унинг фикрига қўшилмайман. Чунки тажрибамдан маълумки,

агар ҳаммада бир хил қизиқарли китоб бўлиб, ундан бирор нарса ўқиладиган бўлса, бу ҳам “Ҳозироқ бажар” туркумидаги жуда самарали машқлардан бирига айланади.)

• Лемов фикрича, “Ҳозир бажар” методининг янги танланган машқлари “янги дарсга кириш ёки яқинда ўтилган мавзу учун такрорлаш бўлиши керак”. (Бу интилишга арзигулик мақсад бўлиб, агар ўқувчилар бирданига мустақил равишда ёзма топшириқни бажариш ёки китоб ўқишга киришиб кетишса, самараси тезда билинади).

“Шу билан бирга, ўқитувчи топшириқлар жавобини баҳолай туриб, баъзида вақтни назорат қилолмай қолади, – дея ёзади Лемов. – 15 дақиқадан кейин “Ҳозироқ бажар” машқи дарснинг асосий қисмини эгаллаб қўйгани маълум бўлади”. Вақтни тўғри тақсимлаш учун текширишга 3-5 дақиқа сарфлаш ва буни ўқувчилар билан биргаликда бажарган маъқул. Оқилона фикр-а? “Ҳозироқ бажар” машқларининг асосий ютуғи – улар ҳаракатни ўзгартириш учун имкон яратиб беради ва янги дарсдан олдин ақлни чархлайди. Шу боис бутун синфга бир хил вазифа таклиф этиш масаласида муаллифнинг фикрига қўшиламан. Агар ўқувчиларда танлов имконияти пайдо бўлса, бу қўшимча мотивация уйғотади. Қолаверса, вариантларнинг хилма-хиллиги ўқув жараёнига фойда келтириши синовдан ўтган.

БОЛАЛАРГА ТАНЛОВ ИМКОНЕНИ БЕРИНГ

Гарчи “Мустақил ўқиш ҳафталигимиз” муваффақиятли ўтган бўлса-да (яъни барча топшириқни бажара олиш мазмунида), унинг битта камчилиги бор: бешинчи синфларга танлов имкони берилмади. Ўзимни оқлаш маъносида айтай, бунинг ўрнига уларга анчагина эркинлик бердик. Ахир 15 соат ўқув вақтида улар қайси вазифани қачон бажаришни ўзлари ҳал қилишди-ку!

Аммо бу далилим ўқувчиларни қониқтирмаслиги тайин.

“Мустақил ўқиш ҳафталиги” якунига етгач давра қуриб, муҳокамани бошладик. Шундан кейингина мен аниқ ва тушунарли қайта алоқага эга бўлдим. Кўпчилик математика бўйича кўпроқ топшириқ берилди, деб ҳисоблар, бундан ташқари, ҳафталик топшириқлар зерикарли бўлиб, уларни танг аҳволга солиб қўйган экан. Булар фойдали изоҳлар бўлиб, тан олиш керак, уларни тинглаш мароқли эмасди. Масаланинг ижобий жиҳатига диққатни жамлашга тиришдим (ахир, натижада ҳамма топшириқни бажара олди-ку!). Аммо кўпчилик “Мустақил ўқиш ҳафталиги”нинг асосий камчилигини, яъни уларда танлов имкони бўлмаганини ўртага ташлашни афзал кўрди.

Болаларнинг танқиди ўринли эканини тан олдим. Чинданам, “Мустақил ўқиш ҳафталиги” чогида уларнинг индивидуал қобилиятлари ва мойилликлари ҳисобга олинмади, негаки ўқувчиларга мутлақо бир хил вазифани бергандик-да! Болаларда танлаш имконияти йўқ эди. Улар ўқув режасига тўлиқ амал

қилган ҳолда, шунчаки менинг кўрсатмаларимни бажаришди, холос.

Шундан сўнг “Мустақил ўқиш ҳафталиги”ни такроран ташкиллаштиришни истамай қолдим. Йўқ, бу унчалик фожиали воқеа эмасди. Ўқувчилар астойдил ишлашди ва муваффақиятга ҳам эришишди. Энди тадбирни қайта ўтказиш учун (тўпланган тажриба асосида) унга анчагина тузатишлар киритиш лозимлигини тушуниб турардим. Болаларда танлов имконияти бўлиши учун уларнинг қизиқишларини ўқув режаси билан мослаштириш керак эди (кейинроқ бу ҳақда батафсилроқ ёзиб ўтаман). Тан олай, биз тадбиркорлик қилмадик: “Мустақил ўқиш ҳафталиги” чоғидаги кўпчилик топшириқлар стандартлар асосида бўлиб, уларни барча ўқувчилар уддалай олиши кўзланганди (масалан, математика бўйича ишчи дафтардаги топшириқларни ечиш керак эди). Очиғи, биз барчани бир хил даражада кўрдик.

Кейинчалик Куопио шаҳридаги Niirala номли тайёрлов ўқув муассасасининг мактабгача тарбия соҳасидаги педагоглари билан учрашишга муяссар бўлдим. Улар ўзларининг асосий вазифасини болаларнинг қизиқишлари ва ўқув дастури ўртасида алоқа ўрнатишда деб билишларини айтишди. Қўйилган мақсадга эришиш учун аввалига тарбияланувчиларнинг қизиқишларини аниқлаб олиш лозим, шунинг учун ҳам уларнинг мактабида болаларни кузатиб бориш ва қизиқишларини муҳокама қилишга алоҳида эътибор қаратилишини тушунтиришди. Агар бола Angry Birds ўйинига қизиқадиган бўлса, унинг ишқибозлигини машгулотларда қўллаш мумкин деди бир тарбиячи.

Рости, бу менга бироз муболагадек туюлди, аммо баҳслашиб ўтирмадим. Учрашув охирида эса айтилган гоёни амалиётда қай тариқа синаб кўриш мумкинлиги билан қизиқдим ва аниқроқ мисоллар келтиришини илтимос қилдим. Фин педагоглари иштиёқ билан хилма- хил вариантларни баён қила кетишди: масалан, Angry Birds қаҳрамонлари ҳақида ҳикоялар тўқиш, топишмоқлар ўйлаб топиш, болаларга “категорияларга ажратиш” ва “ҳисоб” каби мавзуларни тушунтириш ёки ролли ўйинлар ташкил этиш мумкин...

Ярим ҳазил, ярим чин маънода “Етарли!” демаганимда эди, улар бир-бирига навбат бермай турли гоёларни санашда узоқ давом этган бўлишарди.

Фин ҳамкасбларим юқоридаги методикани жуда оддий баён қилишаётганга ўхшарди: ўқувчиларнинг қизиқишларини аниқланг, уларни ўқув дастури билан боғланг ва болаларга танлов учун қизиқарли имкониятлар беринг. Куопиода гаплашган педагоглар беш ёшдан етти ёшгача бўлган болалар билан ишлашади, лекин уларнинг ёндашуви ҳар қандай ёшдаги болага мос келади. Албатта, ўқитувчилар ўқув дастурини яхши билишлари лозим. Синфда ишлаш учун болани завқлантирувчи ва маъноли вазифаларни таклиф этмоқчи бўлсак, ўқувчиларнинг қизиқишларини аниқлаб олиш ўта муҳимдир.

Ростини айтсам, педагогик фаолиятимнинг бошида ўзим ҳам ҳар бир боланинг қизиқишига ҳамшиша эътибор қаратмаганман ва бу жиддий хато бўлган. Ҳеч қачон ҳаммасини ягона қолипга солишга уринмаслик лозим.

Болалар қизиқишини ўқув режаси билан боғлашнинг оддийгина йўли ҳам мавжуд экан. Бу вазифаларни

кенгроқ шакллантириш. Масалан, бутун синфга битта китоб бўйича маъруза тайёрлаш ўрнига, ҳар бир ўқувчи ўз хоҳишига кўра асар танлашига тақдимот ҳозирлаб, плакат, слайд-шоу ёки веб-сайт ёрдамида у ҳақда сўзлаб беришига рухсат бердим. Болалар дастурга биноан адабий таҳлил бўйича ўз малакаларини намойиш қилишди ва танлаш имконига эга ҳам бўлишди.

Финляндияда ишлаган иккинчи йилим мактаб директори билан тарих дарсларида янги методикани синаб кўрдик (Финляндияда ўқув муассасаларига раҳбар сифатида профессионал педагогларни тайинлашади ва улар ҳафтасига бир жуфт дарс ҳам ўтадилар).

Олтинчи синфлардан дарсликлар ва конспектларга таянган ҳолда Финляндия тарихи бўйича ҳозир ўтаётган мавзумизга оид илмоқли саволлар тайёрлаб келишни илтимос қилдик. Ўқувчиларим бунақа саволлар бошқаларидан батафсил тадқиқот ва муҳим асослар талаб қилиши билан ажралиб туришини аввалги дарсларимиздан яхши билишарди. Одатда улар “нима учун” ёки “қандай” каби сўзлар билан бошланади. Ҳар бир ўқувчи ўзининг илмоқли саволлар рўйхатини тузади, масалан, “Нима учун Финляндияда узоқ вақт бронза бўлмаган?”. Биз директор билан ўқувчиларга синфни айланиб чиқиб, синфдошлари орасидан у ёки бу муаммони ўрганиш истаги бўлган ҳамфикрлар қидириб кўришни таклиф этдик.

Қизиқиш гуруҳлари шаклланиб бўлгач, тадқиқот мавзусини тасдиқлаб олиш ва зарур бўлса тузатишлар киритиш мақсадида болаларнинг ҳар бири билан алоҳида гаплашиб чиқдик. Шундан сўнг болалар мавзуга оид плакатлар тайёрлаш учун мустақил

равишда материаллар қидиришни бошладилар. Кейинроқ улар синф олдида тақдимотларини намойиш қилишди. Эҳтимол, бу лойиҳанинг ортиқча ҳайрон қолгулик тарафи йўқдир, аммо у болаларнинг қизиқишлари билан ўқув дастури ўртасида алоқа боғлади, мустақил ишлаш эса болаларнинг ўзларига ҳам жуда ёқиб тушди.

Педагогларнинг ўқув материалларини ностандарт усулларда тушунтириши (худди Niirala тайёрлов мактабидаги сингари) ёки болаларнинг ихтиёрий илмий тадқиқотлар ўтказиши (юқорида қайд этилган тарих фани бўйича ўтказилган лойиҳа каби) мустақил ҳаракатга ёрдам берувчи ажойиб методлардир. Шундай бўлса-да, уларни қуйида баён қилмоқчи бўлган стратегия билан қиёслаб бўлмайди.

ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН БИРГА РЕЖАЛАШТИРИНГ

Фин мактабида дарс берган биринчи ҳафтада ўқувчиларни режалаштириш жараёнига жалб этиб, Хельсинкидаги ишимнинг якунида бу соҳада анча-мунча юксалишга эришдим.

Эсингизда бўлса, ҳаммаси толиқиб қолган ва юзига қизил тошма тошиб кетган болакайнинг финча усулдаги танаффусни қўллашимга туртки берганидан бошланган эди. Ундан кейин ўқувчилар коридорда қандай юришлари ҳақида айтиб бериб, мени шармандалиқдан қутқариб қолишганди. Мен эса бешинчи синфларимни йўлакда ғозларга ўхшаб тизилиб юришга ўргатмоқчи эдим-а... Болаларни режалаштириш жараёнига жалб этиш қанчалик

муҳимлиги бошиданоқ эътиборимни тортганди. Ўқувчиларим жуда доно бўлиб чиқишди, аммо энди уларга фикрларини овоз чиқариб айтишлари учун имконият беришим лозим эди.

Финляндияга ишга келгунимгача режалаштириш ўқитувчига ота мерос иш эканига қаттиқ ишонар, шунинг учун ҳам йиллар бўйи ўзимни ва болаларни мустақил ишлашга ундовчи ажойиб усулдан маҳрум қилиб келган эканман. Хельсинки мактабидаги ишимнинг биринчи ҳафтасида бир нечта бебаҳо сабоқлар олдим ва режалаштириш жараёнига болаларни ҳам қўшиш муҳимлигини англаб етдим. Масалан, 10 кишидан иборат чоғроқ гуруҳ билан этика дарсида “демократия” тушунчасини ўргандик (бешинчи ва олтинчи синфларнинг ўқув режасида бу тушунча марказий ўринни эгаллайди).

Синф ўртасига қўйилган стол атрофига тизилиб, демократияни микро даражада муҳокама қилиб, унинг асосий таркибий элементларини аниқлаб, Хелсинкидан парламентга номзодини қўйган шахс мисолида Финляндия давлат бошқарув тизимини ҳам таҳлил қилдик. Аммо асосий баҳс демократия мактабда қандай кўринишга эга экан деган савол муҳокамасига улашиб кетди.

YouTube каналидан Американинг Sudbury Valley мактабига бағишланган видеони болаларга кўрсатдим. Унда ўқувчиларга деярли тўлиқ танлов имконияти берилганди. Бу моделни юз фоизлик демократик таълим намунаси сифати жуда кўп мақташган, шунинг учун ҳам олтинчи синфларим бунга қандай муносабат билдириши менга қизиқ эди. Ўқувчиларга шунчалик эркинлик берилаётганини кўргач, улар

бундай ёндашувни чин дилдан яхши кўриб қолишади, деган тахминим бор эди. Sudbury Valley мактабида болаларнинг ўзлари ўқув режани аниқлаб, дарс жадвалини ҳам ихтиёрий тузишади. Мактабда тартиб-қоидага амал қилинишини ўқитувчилар эмас, балки ўқувчилардан ташкил топган махсус интизом комиссияси назорат қиларди. Ўқув куни давомида мактаб ҳудудида бир неча ёши катталар навбатчилик қилиб, кимдир ёрдамга муҳтож бўлса, кўмак беришади. Ушбу видеода бир ўсмир авваллари кун бўйи компьютер ўйнагани, ниҳоят энди у ёшдан ўтиб олгани ҳамда ақли анча қўйилганини айтади.

Томошани тугатиб, муҳокамага ўтдик ва шу ерда кўпчилик бу моделни ўта радикал деб ҳисоблашини эшитиб ҳайрон қолдим. Хусусан, Sudbury Valley мактабидаги айрим ўқувчилар ўзларининг қимматли вақтларини компьютер ўйинларига сарфлаётганидан ҳатто айримлар хафа ҳам бўлишди. Танқиддан, рости, ҳайрон қолгандим. Чунки бу сўзларни гаджетдан умуман ажралмайдиган болалар айтганди-да. Ўша куни этика дарсида олтинчи синфлар менга мустақил ўқишни хоҳламаётганликларини маълум қилишди.

Албатта болалар мустақил бўлишни исташар, лекин Sudbury Valley мактабидагидек тўлиқ эркинлик ҳам ёқмаган эди, яъни улар ушбу икки тушунчани аниқ чегаралаб қўйишганди.

Бироз кутилмаган бурилиш бўлди. Очиғи, хурсанд ҳам бўлдим, анча енгил тортдим. Sudbury Valley мактабининг тажрибасини эшитгач, олтинчи синфларим Финляндияда кенг тарқалиб, анъанага айланган ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан ишлаш моделига қарши норозилик билдира бошлашади, деб

кўрққан эдим. Лекин болалар ўқитувчи ва ўқувчи етакчилик ваколатларининг ўзаро уйғунлигини кўришни хоҳлашган эди.

Мана, кўрдингизми, ўқитувчи ва ўқувчи ўқув жараёнидаги масъулиятни ўзаро баҳам кўришига мўлжалланган режалаштириш стратегияси нақадар муҳим роль ўйнарган. Ушбу стратегия дарслардан имкон борича унумли фойда олишга ва биргалиқда ишлашга имкон яратади. Финляндиядаги сўнгги таълим ислохотларида мустақилликни ривожлантиришга урғу берилмоқда ва барча умумтаълим мактаблари (биринчидан тўққизинчи синфгача) ҳар йили ўқувчилар учун жуда қизиқарли мавзуда биттадан фанлараро ўқув модулини⁸ ишлаб чиқиб, ўқувчиларга таклиф этишлари керак. Мавзуни эса ўқувчиларнинг ўзлари танлашлари лозим.

Биргалиқда режалаштириш усулининг имкониятларига ишонганим учун демократияни ўрганиб бўлгач, ўқувчилар билан махсус лойиҳани амалда қўллашга енг шимардим. Ўқув режамизда мавжуд бўлган “табиатдан оқилона фойдаланиш” тушунчасини танлаб олдик. Муаммонинг нима эканини умумий маънода кўриб чиққанимиздан сўнг ҳаммамиз якуний модулни режалаштира бошладик (демократик мактаб ғоясини муҳокама қилганимиздан кейин бу иш анча ўринлидек кўринди). Табиатдан оқилона фойдаланишга оид турли хил мисолларни таҳлил қилган ҳолда “ақлий ҳужум” уюштирдик.

Олтинчи синфларимни илҳомлантирган мавзулардан бири “Экологик тоза энергия манбалари” мавзуси

⁸ Фин мактабларида модулли ўқитиш амалиёти жорий қилинмоқда. Бу ўқув жараёнини ташкил этишнинг бир усули бўлиб, унда ўқув маълумотлари блок-модуллар асосида баён этилади.

бўлиб, болаларни қуёш батареяларидан фойдаланиш масаласи қизиқтириб қўйди. Катта синф ўқувчилари иштирокида мактабимизда қуёш панелларини ўрнатиш бўйича лойиҳа бошланганини кўпчилик эшитган экан. Мавзу катта иштиёқ уйғотгани туфайли охириги модулни унга багишлашга қарор қилдик. Афсуски, ўқувчиларда ғоя кўп эдию, барчасига ҳам вақтимиз етмади. Аввалига синфда фойдаланиш учун қуёш панелини сотиб олсакмикин, деб ҳам ўйладик (эсимда, олтинчи синфлардан бири интернетдан нархларни ўрганиб, менга илова ҳам юборган эди).

Аммо охирида осонроқ йўлни тутдик: синфга қуёш энергияси бўйича мактаб дастурига жавобгар бўлган ўқитувчини таклиф қилдик ва ундан биз учун бу нарсаларни тақдимот қилиб беришини сўрадик. Кейин ўқувчиларим “эксперт”га қуёш батареялари ҳақида билганларини гапириб бериб, унга нималарнидир ўргатмоқчи ҳам бўлишди. Бундан ташқари, катта синфлар билан бирга ушбу лойиҳада қатнашиб кўришга ва бу жараёнга параллел синфдагиларни ҳам жалб этишга қарор қилдик. Болалар бошқа синфдаги ўртоқларини ҳам лойиҳага қизиқтириш ниятида Kahoot! сервиси ёрдамида махсус мавзули викторина ҳам бошлаб юборишди.

Бу иш ўқув йилининг энг охириги паллаларида ташкил этилгани учун тайёргарлик учун бор-йўғи бир-икки ҳафта вақтимиз бор эди (тахминан тўрт соатлик синф иши қолганди). Аммо ана шу қисқа вақт ичида ўқувчиларим биргалиқда режалаштириш қанчалик қимматли эканини яна бир бор тасдиқлаб беришди. Ишларни сифатли бажаришлари учун иштиёқ, қизиқиш ва хоҳиш-истак қанчалар тез ортиб

боришини мамнуният билан кузатиб турардим. Қуёш батареялари ҳақидаги тақдимот учун баҳо куйиш режалаштирилмаган эди, аммо ўнта олтинчи синф ўқувчиси мисли кўрилмаган шижоат ва тиришқоқлик билан меҳнат қилаётганини кўриб турардим.

Дастурнинг асосий таркибий қисмини аниқлаб олганимиздан сўнг биз биринчи бўлиб (ўқувчиларнинг қуёш батареялари бўйича берган саволлари асосида) слайднинг тахминий режасини тайёрладик. Таянч тизимимиз пайдо бўлиши била смартфонлар ёрдамида кичик гуруҳларда ушбу саволларни ўрганишга ўтдик. Синфимизнинг компьютерини икки бола тақдимот тайёрлаш учун банд қилган эди. Жараён қандай кетаётганини ҳамма кўриб туриши учун барчаси мунтазам равишда экранда намойиш этиб борилаётганди. Айрим ўқувчилар тавсия ёки кўрсатмаларимсиз тақдимотлари устида мактабдан ташқарида ҳам биргаликда ишлаш учун лойиҳаларини Google Drive'га юклашган. Бу уй вазифа эмасди, аммо презентация ўқувчилар учун шунчалар қизиқарли бўлиб чиқдики, улар барини ташаббус билан мустақил равишда тайёрлаб чиқишди. Жўнашиб кетган ишлар мени ҳам жуда қувонтирарди.

Қисқаси, ҳамма чин дилдан меҳнат қилди. Тақдимот кунини болалар ҳамкасабам ва унинг синфига навбатма навбат барини баён қилиб беришди. Болалар ўқув материаллини ҳақиқатанам батафсил ўрганиб чиқишгани кўриниб турарди. Улар қуёш энергияси ҳақида жудаям тушунарли қилиб, катта иштиёқ билан сўзлаб беришди. Бунга жавобан иккинчи ҳамкасабам лойиҳамиз ҳақида сўзлаб берганида, икки томон учун ҳам фойдали бўлган маълумот алмашинуви бўлди.

Ўқувчиларим тайёрлаган Kahoot! шаклидаги викторина эса ширинлик устидаги гултожга айланди.

Биргаликдаги режалаштиришни турли усулларда қўллаш мумкин. Ўқувчилар билан ўқув жараёнининг йўналишини муҳокама қилишга мавзу ёки лойиҳа бошланишидан олдин вақт ажратиб олиш ўта муҳим ҳисобланади.

Баъзан дарсимни KWL жадвалини тузишдан бошлардим. Ушбу машҳур методни 1980-йиллари Донна Огл ишлаб чиққан. KWL қисқартмаси қуйидагича талқин қилинади: “what we Know?” (“биз нимани биламиз?”), “what we Want to know?” (“биз нимани билишни истаймиз?”) ва “what we Learned?” (“биз нимани ўргандик?”). Ўқитувчи KWL жадвалини одатда катта бир варақда ёки доскада учта устунча шаклида ифодалайди, ўқувчи ушбу мавзу ҳақида мактаб дастури доирасида айна пайтгача нимани билишини, ўқув жараёни давомида бу ҳақда нималарни билишни хоҳлашини ва ниҳоят, модулни ўқитиш якунига етгач мавзу ҳақида нимани ўрганганини ёритиб беради. KWL жадвали амалда қуйидагича тузилишга эга бўлади:

К (Биз нимани биламиз?)	W (Биз нимани билишни истаймиз?)	L (Биз нимани ўргандик?)

KWL жадвалини тузиш – болаларга таянч билимларни бериш ва уларнинг ўқишда қанчалик

олдинга силжиганларини кўриш имконининг самарали ва оқилона усулидир. Аммо ушбу методиканинг маълум мавзудаги материалларни ўзлаштиришга жиддий таъсир ўтказишига унча ишона олмайман. Менга жадвалдаги устунлар шубҳали туюлади. Ўқувчиларим у ёки бу мавзу доирасида қўшимча маълумот олишни хоҳлашлари ҳақида бир неча бор фикр билдиришган ва биз уларни жадвалга ёзиб қўйганмиз. Бироқ бу дарс йўналишига ҳеч қандай таъсир ўтказмаган.

Эҳтимол, ўртадаги устун болаларнинг ўзлари нималарнидир билишни исташлари учун фойдалидир. Лекин уларга режалаштиришда иштирок этиш учун имконият бериш анча фойдали. Жараёнга ўқувчиларни жалб этишни истаган ўқитувчи болалар нимани билишни хоҳлаётганига кўпроқ урғу бергани ўринли.

Бир неча йил олдин Виржиния университети профессори Кэрол Энн Томлинсон раҳбарлигида бир ҳафталик малака ошириш курсини ўтаганман ва дарсда дифференциаллашган (фарқланган) таълим технологияларини ўзлаштирганмиз. Айни шу машғулот кейинчалик бир воқеани тез-тез эсга олиб туришимга сабаб бўлганди.

Илк машғулотдан бир кун аввал, кечга яқин барча қатнашчилар аудиторияга йиғилишди, аспирантлар ва магистратура талабалари раҳбарлик қиладиган кичикроқ гуруҳларга бўлинишди. Улар ҳаммамиздан дифференциаллашган таълим соҳасида бизни айнан нима қизиқтираётганини сўраб, олинган жавобларни катта қоғоз варағига батафсил ёзиб олишди.

Меҳмонхонага қайтаёти, аудитория олдида ўша қоғозларнинг бир дастасини ушлаб турган

профессор Томлинсон хонимни кўрдим. Хоним эртага машгулотларни қандай қилиб яхшироқ ўтишни билиш ниятида ҳозироқ уйига бориб, қўлидагиларни ошхона столига ёйиб қўяди ва шу кечадаёқ жавобларимизни батафсил ўрганиб чиқади, дея хаёлимдан ўтказдим. Айнан ана шу биргаликда режалаштириш бўлади: ўқувчиларга олдиндан ўз хоҳишларини айтиш учун имкон берилади, ундан кейин истаклар эътиборга олинган ҳолда ўқув жараёни ташкил этилади.

ТАЪЛИМНИ ҲАЁТ БИЛАН БОҒЛАНГ

Соат 9:45. Ролли ўйин бошланишига ҳали бир соат бор. Ўнлаб финляндиялик олтинчи синф ўқувчилари асабийлашганча мисоли кичик шаҳарчани эслатувчи, ўз ҳокимияти, банки ва дўконлари мавжуд 550 кв.м. майдонга эга залнинг алоҳида-алоҳида бўлмаларида эдилар. Ҳозирча қисқа йўл-йўриқ кўрсатиш авжида, кўпчилик нималарнидир пичирлайди, ноанъанавий ўқув муҳитини ўзлаштира туриб, бир-бирларига нималарнидир кўрсатишади. Бугун ҳар бир ўқувчи маълум бир компанияда, қайсидир касб эгасининг ролини бажаради (масалан, журналист, сотувчи ёки менежер). Ўқувчилар ўз “иш жойлари”да соат 13:25 гача, яъни биринчи ярим кунлик тугагунча меҳнат қиладилар.

Қаршимдаги 12-13 яшар ўғил-қизлар бир неча ҳафта давомида ўз мактабларида бир кунлик тадбирга астойдил тайёрланишган ва “Тадбиркорлик асослари”, “Ишлаб чиқариш цикли”, “Фуқаронинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари”, “Иқтисодиёт қонунлари” каби мавзуларни батафсил ўрганишган. Энди эса

ула “иш жойлари”да бир кунлик иш тартиби ва касбий мажбуриятларини ўрганишмоқда, махсус тайёргарликдан ўтган катта ёшлилар эса зарурат туғилганда уларга ёрдам беришмоқда. Ўқувчиларини бу ерга олиб келган синф раҳбарларини кичкина шаҳарча кафесига таклиф қилишди ва улар энди ўша ерда ўтириб, бироз ҳордиқ чиқаришади, бир финжон қаҳва ичиб, бўлаётган ишларни кузатишади.

Соат 10:45 да иш куни бошланади ва жажжигина шаҳарча жонланади. Ўртага ҳар бир фирманинг фойдаси ва обрўи тикилган. Айрим болалар ўзларининг бўш вақтларидан фойдаланишга ҳаракат қилишмоқда: улар маҳсулот ва хизматлар сотувчи шаҳар компанияларига тўловларни амалга ошириш учун тўлов карталарини олишмоқда. Аммо аксар иштирокчи ишни бошлаб юборган: бошлиқлар ходимларга маошларини тўламоқда (электрон банк тизими ёрдамида) ва энергия етказувчи, чиқинди олиб чиқувчи компаниялар билан шартномалар тузишмоқда, оддий ходимлар эса мижозларга хизмат кўрсатяпти. Шаҳарда ҳаёт қайнамоқда: 80 нафар бола бир вақтнинг ўзида ролли ўйинга киришмоқда.

Бу йил финляндиялик олтинчи синфларнинг 70 фоизи “Мен ва менинг шаҳрим” (Yrityskylä) дастури туфайли ана шундай тажрибага эга бўлишди. Бу ташаббус ҳозир анъанага ҳам айланди. 2010 йилдаги синов тадбирида 800 нафар ўқувчи қатнашган эди, бугун уларнинг сони 45 000 нафарга етди ва бу дастур мамлакатнинг саккизта турли ҳудудларини ҳам қамраб олди. “Мен ва менинг шаҳрим” дастурини Финляндиянинг Иқтисодий маълумотлар бюроси ташкил этади (бу нотижорат ташкилот бўлиб, 70 йилдан

буён фаолият юритади), зарур маблағлар Таълим ва маданият вазирлиги, маҳаллий бошқарув органлари (муниципалитетлар), хусусий жамғармалар ва бир нечта маҳаллий корпорациялар томонидан ажратилади. Шунингдек, ўтказилаётган тадбирлар доирасида болалар ролли ўйинлари учун ўқув майдончалари билан таъминланади.

“Мен ва менинг шаҳрим” дастури инновация сифатида халқаро эътирофга сазовор бўлган бўлса-да, финларни ушбу дастурни яратишга қисман Американинг “Ёшларнинг муваффақияти” ҳудудлараро жамоат ташкилоти (Junior Achievement) томонидан жорий қилинган BizTown дастури илҳомлантирган эди. Паси Сальбергнинг фикрича, Финляндия АҚШдан педагогик ғояларни ўзлаштириш, кейинчалик уларни ривожлантириш ва давлат миқёсида амалга оширишга ўрганиб қолган. Лекин нима учун Америкада ҳокимият маҳаллий инновацион ғояларга етарлича эътибор қаратмайди?

Шу саволни Сальбергга бергандим, у вазият таълим сиёсатидаги фарқлар билан боғлиқ эканини тушунтирди.

– Америка мактабларидаги тадбирлар – деди у, – мактаб кенгашининг қарорлари билан белгилаб берилади.

Финляндияда эса давлат даражасида тасдиқланган, аниқ бир таълим сиёсати амалга оширилади ва унда “бутун тизимнинг устувор вазифалари, қадриятлари ва асосий йўналишлари аниқлаб берилади”, шунинг учун мамлакат бўйлаб барча педагогларда “Мен ва менинг шаҳрим” каби ғояларни лойиҳаларга айлантириш учун ҳаракат эркинлиги пайдо бўлади.

Юқорида қайд этилган дастур ўқув жараёнига ўта ижобий таъсир кўрсатади ва бу ҳолатни 2016 йил августда бўлиб ўтган Европа иқтисодий таълим ассоциацияси конференциясида тақдим этилган маъруза ҳам тасдиқлаб турибди. Яқинда ўтказилган тадқиқотлар давомида 900 нафар финляндиялик олтинчи синф ўқувчисининг ҳар бири жавоб вариантлари мавжуд бўлган иккитадан сўровнома тўлдиришди (“Мен ва менинг шаҳрим” тадбирида иштирок этишдан олдин ва кейин). Мақсад – уларнинг иқтисодий билимлари ва маблағ жамғариш бўйича малакаларининг даражасини аниқлаш эди. Мана, ўша саволлардан бири: “Кутубхона – давлат муассасаси. Уни молиялаштириш механизми қандай?” Вааса университетининг иқтисодиёт ўқитувчиси, финляндиялик тадқиқотчи Пану Калми натижалар устида ишлагач, “Мен ва менинг шаҳрим” дастурида иштирок этиш болаларнинг “иқтисодиёт ҳақидаги билимларини анча оширади” ва уларга туртки беради дея хулоса қилди. 75 % олтинчи синф тадбир уларнинг иқтисодий масалаларга бўлган қизиқишини орттиргани ва жамгармаларини яратишга иштиёқ уйғотганини таъкидлади. Тадқиқотчиларнинг кузатишича, олтинчи синфлар энди пулни шунчаки иқтисод қилмай, уларни кўпайтириш йўлларини ўрганишмоқди.

Ўтган йили олтинчи синфлари билан шу тадбирда иштирок этган хельсинкилик муаллима Мона Пааланен менга: “Ўқувчиларим ‘Мен ва менинг шаҳрим’ дастурида иштирок этганидан бошлари осмонда, – деб ёзди электрон почта орқали. – Кўп болалар дастур ҳақида эшитиб юришган экан. Барчаси

тадбир бошиданоқ шундай иштиёқ билан ишлашдики, болаларга мотивация беришга ҳам ҳожат қолмади”. Пааланеннинг ўқувчилари учун энг ҳаяжонли дақиқалардан бири у ёки бу ишни олиш учун ўтказилган суҳбат бўлган. Ушбу қонидани дастур ташкилотчилари тайёргарлик босқичида киритишган эди.

Муаллима олтинчи синфларнинг ҳар бири билан шахсан суҳбатлашиб, улар ижро этишни истаган роллар ҳақида чигал саволларни берган. Суҳбатдан кейин болалар муаллима уларни “қаттиқ” сўроққа тутгани ва бу “бироз қўрқинчли” бўлганини кулиб муҳокама қилишган. Ўша куниеқ синф раҳбарига бир ўқувчи қизнинг онаси хат ёзиб, қизи шаҳар ҳокимининг ролини синаб кўришни жуда ҳам хоҳлаётганини ва у билан телефон орқали суҳбат ўтказиб кўришни илтимос қилган. Пааланеннинг сўзларига кўра шу қизнинг ўзига бўлган “ишончи” унга ўзи истаган ролини олишга ёрдам берган.

Шунингдек, “Мен ва менинг шаҳрим” дастурида ўқувчилари билан иштирок этган бошқа фин ўқитувчилари билан ҳам гаплашиб кўрдим. Уларнинг бари бир овоздан дастур ўқувчиларнинг иштиёқини уйғотгани ва бу уларнинг ўқишига ёрдам берганини таъкидлашди. Мен ҳам тажрибамда бунга ишонч ҳосил қилдим.

Ўша эсда қоларли кунда олтинчи синфларим анчагина асабийлашган эди. Сал четда туриб уларнинг митти-катта одамчалардек касбий мажбуриятларини бажаришини кузатиб турдим.

Елкаларига юклатилган вазифаларни лаёқат билан бажараётганларини кўриб, чин кўнгилдан фахрландим. Ўқувчилар кун бўйи берилиб ишлашди ва кўпининг

тадбирдан мароқлангани якқол кўриниб турарди. Аммо ҳамманинг ҳам иши бир текис кетмади. Битта гуруҳда ҳамкорлик унчалик яхши бўлмади. Гарчи бу масалани кун давомида ҳал қилиш осон кечмаган бўлса-да, болалар реалликка яқин шароитни бошдан кечиришди. Айнан ана шундай тайёргарлик уларнинг келажакдаги ишларида катта фойда келтиради.

“Мен ва менинг шаҳрим” дастури ўқувчиларим учун аллақандай ўзига хос намуна бўлди: бари байрамона муҳитда ўтиб, болаларга амалда билимларини синаб кўриш имконини берди. Агар синфдаги ўқиш реал оламдаги ҳаётни эслатиб турса, болалар нима учун ўқиётганларини осонроқ тушунадилар.

Масалан, ўқитувчи сифатида касбий тайёргарлик менинг орзу-ҳавасим билан бевосита боғлиқ эканини кўриб тураман. Агар яхши ўқитишни ўргансам, кўнглимда қувонч ҳиссини туяман. Бу масалада ҳам ёлғиз эмасман. АҚШ, Финляндия ва бошқа мамлакатлардаги кўплаб педагогларни танийман, уларни ҳам ана шу туйғу профессионаллик сари етаклайди. Бироқ болаларда бу ҳолат бошқача кечади: ўқувчилар ўқишнинг “чинакам ҳаёт” билан ўзаро алоқадор эканини кўра олишлари учун уларга кўпинча ёрдам керак бўлади.

Буни дарс бера бошлаган дастлабки кунларимдан бери билар, ўқувчиларим ўз мақсадларини аниқлаб олишлари учун шароит яратишга ҳаракат қилдим, аммо кўпинча ўзимни омадсиз сезардим.

(Тан олишим керак, ўзим ҳам мактаб ва ҳаёт ўртасидаги боғлиқликни доим ҳис қила олмаганман). Авваллари бирор нарсани (масалан, математик тушунчани) нима учун ўрганиш кераклигини айтиб

беришнинг ўзи етарли деб ўйлардим. Бироқ ўзлари бажараётган ишнинг маъносини тушуниб етишлари учун менинг сўзларим уларни қониқтира олмаган деб ўйлайман. Бу ерда ўқиш билан реаллик ўртасидаги боғлиқликни кўрсатиб бера оладиган кўргазмали мисол талаб этилган. Маҳаллий мактабларда “Мен ва менинг шаҳрим” дастури билан бир қаторда мавзуга оид яна кўплаб қизиқарли нарсаларни кўрганим учун фин педагогларидан жуда миннатдорман. Бир куни ҳамкасабам Пауле Хавунинг дарсига кириб қолгандим у ерда биринчи синф болалари қўлларида ҳақиқий игна билан ишлаётганини кўрдим.

Кўз ўнгимдагилардан сал кўрқдим. Чунки Пауленинг ўзини тополмай қолгандим (кейинроқ уни кичкина стол ёнида ўтириб, болалардан бирига тикишни ўргатаётганини кўрдим). Қаршимдаги миттивойларнинг ростакам игнадан фойдаланаётгани менда катта таассурот қолдирди, аммо Пауленинг ўзи дарсдан унчалик қониқмаётганга ўхшарди. Кейинчалик у менга игналар рисоладагидек ўткир эмаслигини айтди. Фин ҳамкасабам синфидаги шу кичик малла соч болакайлар беҳуда шўхлик қилишмас, бир-бирига игна санчишмас, уни асл мақсадда қўллашар, яъни тикишни ўрганишарди. Эҳтимол, кўпчилик педагогларга (шу жумладан, ўзимга ҳам) дарс пайти болаларга ҳақиқий игна бериш жуда хавfli ҳисобланар, аммо Пауле ҳақиқий вазиятни яратиш орқали синф ишини чинакам ҳаётга яқинлаштира олган, бу ҳолат машғулотини ўқувчилар учун янада аҳамиятлироқ қилганди.

Шунга ўхшаш феноменни дурадгорлик машғулотида ҳам кузатдим. Машғулот ўтказиладиган жой учга тўрт метрлик оддий хона бўлиб, дурадгор устахонасига

ўхшарди. Дурадгорлик фани муаллимнинг рухсати билан унинг дарсига кириб, ўқувчиларим топшириқни қандай уддалаётганини кўриш мақсадида синфни айландим. Бир ўқувчим бурчақда ниманидир пайвандлар, бошида каттакон ойна қалпоқ, махсус ҳимоя ниқоби бўлиб, қўлларида чинакам пайвандлаш чироғини ушлаб турарди!

Икки қават юқорида рўзғор ишлари хонаси жойлашган бўлиб, бу америкаликлар учун яна бир ноодатий ўқув маркази эди. Унда ошхона жиҳозлари, катта пичоқлар, музлаткич ва кир-чир пешбандларни ювадиган кир ювиш машинаси ҳам бор эди. Икки йил давомида бу синфга бир неча бор кириб, ҳар сафар ўқувчиларнинг ишга кўмилиб ўтиришгани устидан чиқардим. Менимча, муаллимнинг болаларга берган эркинлиги бунга имкон яратган (болалар ўзлар мустақил равишда таом тайёрлашарди), лекин яна бошқа омилар ҳам ўз таъсирини кўрсатган бўлса керак.

Бу ерда энг муҳими, болалар мақсадни аниқ кўра олишгани эди. Ўсмирлар бугунги машғулотларнинг ҳаётда керак бўлишини англаган ҳолда овқат пиширишни ўрганишарди. Ана шу глобал мақсад жараёндаги (нисбатан) зерикарли бўлган амалларга, масалан, идиш-товоқ ювиш, стол безатиш ёки кир ювиш кабиларга ҳам муҳимлик белгисини бериб турарди.

Фин боғчаларининг бирида болакайларнинг музқаймоқ киоскаси ўйинини кузатгандим, табиийки, музқаймоқ ҳам, пуллар ҳам ҳақиқий эмасди. Агар болаларга ҳақиқий нақд пуллар ва ҳақиқий музқаймоқ таклиф қилишганида, жараён реалликка яқин бўларди, ўйлашимча, ана шундай оддий ўйин ҳам математикани

ҳаёт билан боғлашга катта ёрдам беради. (Айтганча, тарбиячи менга болаларни баъзан шу яқин атрофдаги киоскага олиб боришини ва улар ота-оналари берган ҳақиқий пулга музқаймоқ сотиб олишларини ҳикоя қилиб берганди).

Ўқишни ҳаёт билан боғланг деган стратегияни жорий қилиш “Мен ва менинг шахрим” ёки синфхонада музқаймоқ киоскасини жиҳозлаш каби дабдабали бўлиши шарт эмас. Бу дарсда ҳақиқий игнани ишлатишдек кичик бир детал бўлиши ҳам мумкин. Асосийси, синфда ўқувчиларга қувонч олиб келувчи, мақсадни ҳис қилиш имконини берувчи шароит яратишдир.

БОЛАЛАРДАН МАСЪУЛИЯТНИ ТАЛАБ ҚИЛИНГ

Хелсинкида дарс бериш ва фин педагоглари билан мулоқот қилиш жараёнида доим “масъулият” сўзини эшитардим. Америкалик педагоглар билан суҳбат чоги бу сўз ҳеч қачон ёдга олинмасди. Бунинг ўрнига АҚШда “ҳисобот бериш” атамаси қўлланган. Финляндияда ўқитувчиларни стандартлаштирилган тестлар ёки мактаб инспекцияси ёрдамида текшириб туришмаса-да, айтишим мумкинки, ҳисобот беришнинг етишмовчилиги у ерда ўқув жараёнига ҳеч қандай таъсир ўтказмайди: негаки мамлакатда касбий масъулиятнинг юқори даражаси мавжуд бўлиб, у жамият томонидан билдирилган ишончнинг юқори даражаси туфайлигина юзага келган эди.

Кўпинча ҳамкасб педагоглардан “Ўқитувчиларга Америкадан кўра Финляндияда кўпроқ ишонишади”,

деган гапларни эшитганман. Буни турлича талқин қилишади. Хусусан, Финляндияда ўқитувчи мақоми баланд, малакали педагог бўлиш учун магистр даражасига эквивалент бўлган илмий даража олиш талаб этилади. АҚШдан фарқли равишда фин университетларида ўқитувчилар тайёрлаш дастурлари жуда кам ва педагог мутахассислар учун иш ўринлари ҳам чегараланган. Ўқишни тугатаётган талаба магистрлик диссертациясини ҳимоя қилиши лозим, бу эса осон иш эмас. Америка ОТМларининг иқтидорли битирувчиларини танлаб олиб, шаҳар мактабларига ишга жойлаштириб қўядиган “Америка учун ўқитинг” (Teach for America) ташкилот номзоднинг беш ҳафталик ўқув курсини битиришини талаб қилади. Финляндияда биргина бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлаш дастури нақ беш йил давом этади.

Ўйлашимча, америкаликларга нисбатан фин ўқитувчиларига чиндан ҳам тўлиқ ишонишади. Бу ерда гап умуман мақомда эмас, балки ишониш маданиятида бўлса керак. Ҳар икки мамлакатда ҳам меҳнаткаш педагогларни кўп учратганман. АҚШнинг мактаб тизимидаги муаммо – кўп эътибор ҳисобот беришга қаратилганида (ва бунинг ортида кўрқув туради), масъулиятга эса жуда кам эътибор берилади (бунинг ортида эса ишонч туради).

Финляндияда ҳатто болаларга эрта ёшдан ишона бошлашади ва уларга турли масалалар бўйича масъулият юклашади. Эсингизда бўлса, Хельсинкидаги ўқувчиларимнинг кўпчилик қисми ҳар куни катталарнинг қузатувисиз мактабга бориб келишар эди. Мен бунданам ғайриоддий мисолларни

кўрганман, масалан, боғларда ота-оналарисиз сайр қилиб юрган, мактаб ошхонасида ўзига овқат сузиб олаётган ёш болалар, йўлакларда ўқитувчи кузатувисиз юрган болакайларни олайлик. Фақат “юқори мақоми” туфайлигина уларга ишонишмайди, балки катта ёшлилар, болаларнинг ўзлари ҳам муваффақиятга эриша олади, деб ҳисоблашади.

Финляндиядаги педагоглар ҳам ўзига нисбатан худди шунга ўхшаш муносабатни ҳис этадилар. Бу мамлакатда таълимдаги амалдорлар ҳам, ота-оналар ҳам ўқитувчиларга ишонишини пайқадим, чунки уларнинг касбий маҳоратини ҳурмат қилишади. Бу ўлкада кучли оммавий ишончни ҳис қиламан ва ўқитувчи ташқи босимсиз ҳам ишини яхши уддалай олади. Бундан эса барчамиз фақат ютиб чиқамиз, деб хулоса қилиш мумкин. Доимий равишда натижалар ҳақида ҳисобот бериш олдидаги кўрқув инсоннинг жараёнда муайян бир масъулиятни ҳис қилиш қувончини бошдан кечиришига тўсқинлик қилади.

Бу ҳолат болалару катталар учун ҳам бир хил аҳамиятга эга. Яқинда юқорида баён этилган принципнинг ўғлим Мисаэлем билан мулоқотда қандай намоён бўлишини пайқадим. У тўрт ёшга тўлганида машина ойнасини кўтариб-туширишни ўрганди. Аввалига онаси билан мени бу янги ўзлаштирилган кўникма бироз ташвишлантирди. Гарчи болакай ўриндиққа ишончли қилиб боғлаб қўйилган ва у ердан мустақил равишда чиқа олмаса-да, бари бир унинг (қандайдир йўл билан) машинадан тушиб қолишидан кўрқардик. Шунинг учун биз Мисаэлемга чеклов қўйдик: унга бир неча сантиметрга ойнани очишга рухсат бердик-да, ундан ортиғини тўсиб қўйдик.

Ўғлимизга нисбатан ишонч етишмаслиги, яъни буни деразани очишга тўсиқ қўйиш шаклида намоён бўлиши тўрт яшар болакайни ташвишлантириб қўйди. Ойнани тушириш имконияти кутилмаганда уни қониқтирмай қўйди ва у машинада кетаётган пайтларда инжиқлик қила бошлади. Бу ҳолатни бир неча марта бошдан кечиргач бошқатдан уриниб кўрадиган бўлдик ва энди ойнани пастга туширишга тўсиқ қўймадик. Унинг ўзи биз қўйган чекловгача тушириб-кўтаришни уддалай олармикин, дея барини ўзига қўйиб бердик. Натижани узоқ кутмадик: боланинг кайфияти бирданига кўтарилганини пайқадик. У бизнинг қоидамизни ҳурмат қилган ҳолда ойнани ўша бир неча сантиметрдан ортиқ туширмайдиган бўлди.

Аввалига болага бўлган ишончимиз камлигидан унга чекловлар қўявердик, натижада масъулият ҳисси етарли бўлмади. Аммо унга ойнани назорат қилишни ишонишиб топширганимизни кўргач, ўғлим ўзини омадли ва бахтли ҳис қилолди.

Вақт келиб, Америка мактаб тизими финларнинг ишонч маданиятини импорт қилиши даргумон бўлса-да, биз ўқитувчилар ушбу муносабатларни синф даражасига кўчириб ўтказиш имконига эгамиз. Ўқувчиларнинг ёшларига муносиб тарзда масъулиятни ўз зиммаларига олишлари учун уларга кўпроқ мустақиллик бериш лозим.

Ушбу боб аввалида эркинлик беришни бошлаш стратегиясини айтиб ўтгандим. Бу ёндашув ҳам ишончга асосланади. Аммо бўлимда мен таклиф қилаётган, болалардан кўпроқ масъулият талаб қилинг деган стратегия анча кенг қамровга эга.

Бу кўпроқ йўналтирувчи принцип бўлиб, ўқитувчилар уни нафақат дарс бошида ёки мавзунинг ўрганишдан олдин, балки ҳар куни машғулотда қўллашлари мумкин. 2015–2016 ўқув йилларининг Fulbright стипендияси совриндори, Финляндиянинг Вантаа шаҳрида яшовчи муаллима Тару Пахтола кузги семестрини АҚШнинг Индиана штатида ўтказди. Унинг фикрича, ўқувчиларга синфда кўпроқ масъулият юкланса, америкалик ўқитувчилар изтироб чекаётган стресснинг даражасини пасайтириш мумкин.

“Умумлаштирмоқчи эмасман, аммо кўпгина Америка мактабларида (ҳар ҳолда буни Финляндияга қараганда АҚШда кўпроқ кўрдим) педагоглар ҳар куни ўқувчининг уй вазифаси ёзилган дафтарларини йиғишини, кейин уларни соатлаб текширишини кўрдим. Эҳтимол, ўқитувчилар буни бажариш шарт деб ўйлашса керак, чунки улар стандартлашган тестлар ва бошқа нарсалар туфайли ўзларига нисбатан босимни ҳис қиладилар, аммо ҳар доим ўқувчининг уй вазифасини текшираверсанг, у ҳам стрессни бошдан кечириши мумкин. Менда шундай савол туғилди: бу ўқишдан (таълимдан) олинадиган қувончни камайтириб қўймайдими? Гарчи Финляндияда ҳам болаларга уйга вазифа берилса-да, унга камдан-кам баҳо қўямиз, шу жумладан, синфдаги ишларга ҳам. Дарсда вазифанинг бажарилишини биргалашиб муҳокама қилишни афзал биламиз. Буларнинг бари ўқув жараёнининг бир қисми саналади. Ўқувчиларга кўпроқ ваколат бериш – бу ўқитувчи юкласини камайтиришнинг табиий усулидир. Шунинг қаторида ўқувчиларни ўз зиммасига масъулият олишга ўргатиш

ҳам ўта муҳим, чунки бундай малака уларга келгуси ҳаётида ҳам ёрдам беради.”

Биз ўқитувчилар уй ишларига қўйиладиган баҳо учун жавобгарликни ўқувчилар билан ҳам баҳам кўришимиз мумкин. Тарунинг айтишича, охириги вақтлари у болаларга ўз ишларини текширишга, баъзан ўзларига баҳо қўйишларига ҳам рухсат бераётган экан. Бу иш ҳажми ва стрессни камайтириш имконини беради, дейди у: “Масалан, сўзларни билиш бўйича тестларга баҳо қўйиш ўрнига, мен ўқувчиларга шунчаки тўғри жавобларни кўрсатаман, майли, ҳар бири мустақил равишда ўз натижаларини назорат қилсин. Шу тариқа, тестдан кўра муҳимроқ ишларга эътиборимни жамлашим мумкин ва ўқувчилар ҳам кўпроқ нарсани ўзлаштирадilar, чунки бу шу заҳотиёқ қайта алоқани таъминлай олади. Болалардан кимдир ёрдaмимга муҳтож эканини, ким яна машқ қилиши кераклигини билишим учун дарс охирида тестларни йиғиб кўришим мумкин. Натижада, тестларни ўзим текширганимдаги маълумотга эга бўламан, аммо анчагина вақтимни тежаб қоламан”.

Болаларга синфда кечаётган жараёнлар учун масъулият юклашнинг жуда кўп усуллари мавжуд, аммо ҳар қандай вазиятда ҳам ҳаммаси ишончдан бошланади. Ўқувчилар нозик елкачаларига сезиларли даражада масъулиятни ола билишлари учун уларга мунтазам равишда етарли даражада эркинлик бера оламизми? Ҳа, албатта, бу таваккал билан боғлиқ (улар бунини удалай олишмасачи?), лекин олиниши мумкин бўлган фойда ҳаддан зиёд катта: стресс даражаси пасаяди, ўқитувчи юкламаси камаяди ва энг қувонарлиси, ўқувчиларнинг ўқув жараёнига таъсири

ортади. Натижада, болалар материалларни яхшироқ ўзлаштирадилар ва қувонч туйғусини кўпроқ ҳис қиладилар.

Эсимда, фин мактабида эндигина дарс бера бошлаган пайтларим, яъни ўқув йилининг бошида бешинчи синфларнинг ҳаммасига ҳужжат тикадиган иш жилд етишмаганидан қаттиқ асабийлашганман. Мактабдаги барча ўқитувчилар қатори менга ҳам чизиқли, катакли ва чизиқсиз дафтарлар беришган эди. Аммо боланинг ҳужжат тикадиган иш жилди бўлмаса, у алоҳида варақларни қаерга қўяди, деб хавотир олганман. Чунки АҚШда иш жилдисиз юрган бирор болани учратмаган эдим.

Хайрият, етарли миқдорда картондан ясалган журнал қўйгичлар топиб келдим ва ўқув материалларини жамлаб бориш учун уларни ўқувчиларга тарқатиб чиқдим. Бешинчи синфлар берганларимни парталари устида тутишар ва уларга алоҳида варақларни тахлаб қўйишарди. Вақт ўтиши билан яна бир жиддий муаммога дуч келдим: яратган тизимим тартибни сақлашда болаларга умуман ёрдам бермади. Дарсларда тез-тез уларга схемалар тарқатардим, кейинроқ уларни ўша картон иш жилдларида тўпланаётганини кўрдим. Охир-оқибат, улар тўлиб-тошиб кетди. Баъзан машғулотлардан сўнг ўз материалларимни синфда титилиб ётганини кўрадиган бўлдим ва уларни сақланаётган жойига қайтариб қўя бошладим. Бундан ташқари, ўқувчиларнинг иш дафтарларини текшира туриб, диққатимни ошаверди: улар материалларни жуда ёмон консепт қилишган, чунки мен тарқатган кўплаб жадваллар уларни мустақил равишда консепт ёзиш имконидан маҳрум қилаётган эди.

Биринчи ўқув йили якунига келиб, барча картон иш жилдларини ташлаб юбордим (уларнинг кўпи шундоқ ҳам ҳеч нарсага ярамай қолганди) ва янги тизимни жорий қилишга қарор қилдим. Хельсинкидаги ҳамкасбларимга ўхшаб мен ҳам болаларга фақат дафтарларни берадиган бўлдим, бундан кейин ўз нарсалари учун масъулиятни уларнинг ўзлари зиммаларига оладиган бўлишди.

Кўринишидан майда, арзимаган ўзгариш бўлди, ammo ўша йили ўқувчиларимнинг янада тартиблироқ бўлганини кўрдим. Ўзим эса синфни камроқ тартибга соладиган бўлдим. Бундан кейин болалар маълумотларни ўзлари ёзиб олишлари учун схемаларни суиистеъмол қилмасликка қарор қилдим, натижада ўқувчилар конспектларини яхшироқ юритишни ўрганишди.

Мана шу тажрибам туфайли, журнал қўйғич ва қўшимча схемалар каби таянч бўладиган “ҳассачўплар”ни чеклаш кераклигини тушундим. Болаларга ўзларининг кундалик ўқишини тартибга соладиган усулларни ўзлари ишлаб чиқишлари учун имконият яратиб бердим. Улар ўқиш давомида масъулиятни зиммаларига олишлари учун синфда ҳаммага етарли даражада эркинлик бериш кераклигини, бу эса менинг ўқитувчи сифатида энг олий вазифаларимдан бири эканини аниқ тушуниб етдим.

МОҶИРЛИК

2001 йилнинг 4 декабрида PISA тестларининг биринчи натижалари эълон қилинганда Финляндия ИХТТга (OECD) аъзо давлатлар ичида биринчи ўринни эгаллаган ва ушбу мамлакат ўқувчилари мутлақо барча йўналишлар – ўқиш, математика ва табиий фанлар бўйича юқори натижаларни кўрсатишган. Паси Сальберг “Фин дарслари” китобида бу воқеани шундай таҳлил қилади: “Энг аввало, илгари мавжуд бўлган Япония, Корея, Ҳонконгдан ортда қолиш ҳолати енгиб ўтилди. Олинган маълумотларга кўра, фин ўқувчилари бошқа мамлакатлардаги тенгдошларидан фарқли ушбу дастур тестларидан ўтишда намоён қилган билимлари ва малакаларини ҳеч қандай репетиторларсиз, дарсдан кейинги қўшимча машғулотларсиз ва катта ҳажмдаги уй вазифаларисиз ўзлаштирганлар. Унданам муҳими, Финляндияда ўқувчиларнинг ютуқларидаги ўзгаришлар даражаси мамлакат бўйича олиб қаралганда ҳам бошқа давлатларга нисбатан жуда паст бўлиб чиқди... PISA тестларининг 2003 ва 2006 йилларда ўтказилган кейинги иккита босқичида Финляндия етакчи мамлакат сифатидаги обрўсини барқарор ва мустаҳкам сақлаб қолди ҳамда жаҳон оммавий ахборот воситаларининг финча мактаб тизимида бўлган қизиқишини янада ошириб юборди”.

Гарчи 15 ёшли финларнинг 2009, 2012 ва 2015 йиллардаги PISA тестлари бўйича кўрсаткичлари биров ёмонлашган бўлса-да, Сальбергнинг қайд этишича, тестдан олинган умумий маълумотлар ушбу шимол мамлакатадаги ўқувчилар оиласининг ижтимоий- иқтисодий шароитидан қатъий назар юқори натижаларни намоён қилмоқда”

Қайсидир соҳада ўзининг лаёқатли эканини ҳис қилиш – бахтнинг таянч элементларидан биридир. Раж Рагунатан буни инсоннинг моҳирликка бўлган табиий эҳтиёжи, дея таърифлайди. Биз ўқитувчилар ушбу эҳтиёжни қондириш баробарида ўқув жараёнидан қувонч олишга ҳисса қўшишимиз мумкин. Хельсинкидаги мактабда дарс бериш қатори бутун Финляндиядаги ўқув муассасаларига ташриф буюрарканман, фин педагогларидан ўрганиб, қабул қилса бўладиган бир нечта стратегиялар, яъни ҳаракат усуллари ўзим учун кашф этдим: дарсликнинг ресурсларидан фойдаланинг, ўқитишнинг техник воситаларини (ЎТВ) суиистеъмол қилманг, мусиқа қўйиб беринг, тез-тез тренер ролини бажариб туринг, билимларни тасдиқлашларини талаб қилинг ва якуний баҳоларни ўқувчилар билан муҳокама қилинг.

ЭНГ МУҲИМ НАРСАНИ ЎҚИТИНГ

АҚШда ишлай туриб, дифференциаллашган ўқитиш, “Ҳозиржавоб синф” (Responsive Classroom) методикасини қўллаш ва лойиҳали ўқитиш каби ностандарт ўқитиш усулларига жудаям қизиққанман. Масалан, дифференциаллашган ўқитишда барча ўқувчиларнинг эҳтиёжларини эътиборга олиш

ва буни ўринлатиш учун ўқитишда сезгирликни намоён қилишни ўргандим. “Ҳозиржавоб ўқитиш” методикасидан ўз ишимнинг асосида қўллаш учун ўқитишнинг ижтимоий-эмоционал схемасини ўзлаштирдим, лойиҳали ўқитишдан эса ўқув режасини тузишда комплекс ёндашувни ўзлаштирдим. Буларнинг барини қизиқарли ва илҳомлантирувчи воситалар деб билганман. Аммо амалиётга жорий қилиш бобида энг мураккаби мен учун лойиҳали ўқитиш модели бўлиб чиққан.

Бу тушунчани турли талқин этишлари туфайли фанлараро ёндашув ҳақида шахсан ўзимда қандай тасаввур қолганини тушунтиришга уриниб кўраман. Лойиҳали ўқитиш доирасидаги алоҳида модель, одатда, ўқитувчини ҳам, ўқувчини ҳам қизиқтира оладиган ва илҳомлантирадиган юқори сифатли оригинал маҳсулотни яратишга бағишланади. Тажрибамдаги якуний маҳсулот (масалан, ўқувчилар томонидан яратилган китоб, спектакль ёки компьютер иловаси) – моделнинг бир нечта ўқув фанлари билан боғлиқ бўлган энг муҳим аспекти ҳисобланади.

Одатда лойиҳали ўқитиш доирасидаги фанлараро модуллар табиий ва ижтимоий фанларнинг дастурлари билан боғлиқ тарзда ташкил этилади ва бу режага ҳар доим ўқиш, ёзиш бўйича ўқув мақсадлари ҳам киритилади. Мазкур вазиятда асосий ғоя – мактаб дастурини жонлантиришдир. Бунда ўқувчилар бир вақтнинг ўзида бир нечта фанни ўқий туриб, нафақат билим олади, балки уларни амалда ҳам қўллайди. Юқори сифатли ва аҳамиятли якуний маҳсулот яратишга ҳаракат қилиш жараёнида модулга таклиф қилинган профессионал мутахассислар билан мулоқот

қилиш бошқаларга ҳам фойда келтириши назарда тутилади.

Финляндияда эндигина дарс беришни бошлаганимда болалар билан албатта лойиҳали ўқитиш методини қўллашга қарор қилдим. Мактабимизнинг 500 варақлик дастури билан қуролланиб, июль ойидаёқ ушбу фанлараро модулни режалаштира бошладим. Бу вақтда ҳали директор билан бирор марта ҳам учрашмаган ва дарс жадвалини ҳам кўрмаган эдим. Ўқув йилининг бошланишини қандайдир тантанали бўлишини хоҳлаган эдим. Афсуски, ҳаммаси аксинча бўлиб чиқди.

Лойиҳали ўқитиш доирасидаги фанлараро модулни режалаштира туриб, уни “Олимпиадага йўл” деб номладим. Олимпиада ўйинларидан мисоли лупадек фойдаланмоқчи бўлдим, яъни болалар улар орқали мактаб дастурида назарда тутилган тарих ва география фанларидаги мавзуларни яхшироқ тушунишларини хоҳладим. Ана шу 10 кунлик модуль давомида, образли қилиб айтганда, “асрлар оралаб тарих кезамиз” деб ўйладим: аввалига Қадимги Юнонистон тарихи контекстида Олимпиада ўйинларини ўрганамиз, кейин аста-секинлик билан ҳозирги замонга ўтамиз. Ушбу ташкилий тамойилни шакллантириб олгач, олдимизда қандай аниқ вазифалар турганини ва параллел равишда мактаб дастуридаги қайси мавзуларни ўрганишимизни ёзиб чиқдим.

Ўқув модулимизга жон киритиш мақсадида Олимпиада ўйинларида иштирок этадиган спортчи қиз ва унинг тренерини ҳам мактабга таклиф қилдим. Бундан ташқари, ҳали ўқув йили бошланмай туриб маҳаллий паралимпиячи билан боғландим. У ҳам ўқувчиларим билан эҳтимолий хайрия лойиҳаси устида

ишлашга ва жамғармасида молиявий етишмовчилиги бор финляндиялик ёш паралимпиячиларга бажонидил пул йиғишга рози бўлди.

Мана ўша 2013 йил ёзида (ўқув йили бошланишига бир неча ҳафта қолганда) фанлараро модулнинг режасига киритган ва бироз тузатилган баёнотим:

“Олимпиадага йўл” модули ўз олдида болаларда ўзгаларга бўлган ҳурмат, билимларни ўзлаштиришга бўлган масъулиятни, ҳамдардлик қобилиятини ривожлантиради. Саволларга жавобларни мустақил топиш орқали билим олиш малакасини, асосий тушунчаларни ўзлаштириш давомида эса синфда сифатли ишлаш маданияти, инглиз тили, география, тарих, сўз санъати соҳаларидаги билим ва кўникмаларини ривожлантиради. Бундан ташқари, болалар ёш паралимпиячилар учун муҳим бўлган хайрия лойиҳасида иштирок этадилар.

Мактабдан ташқари ташкил этиладиган амалий фаолият ва мутахассислар билан учрашувлар ўқув жараёнини сезиларли даражада бойитади.

Қоидага кўра, лойиҳали ўқитишда бир ёки иккита фан биринчи даражага чиқарилади. Биздаги ҳолатда булар – тарих ва география фанларидир. Тил компетенциялари иш фаолиятига мослаштирилган ҳолда ривожлантирилади. Йил давомида бу табиий фанларни ўрганишда қандай қилиб ўз ифодасини топади? Уларга навбатдаги лойиҳада урғу берилади. Натижада, йиллик режалаштирилган мавзуларнинг барчаси ўқувчилар томонидан ўзлаштириб олинади. Баъзан бир ёки иккитадан кўпроқ фанларга ҳам мурожаат қиламиз. Бу ҳолат турли ўқув предметларини чуқурроқ ўзлаштириш учун зарур.

Ўн ҳафталик “Олимпиадага йўл” лойиҳали ўқитиш модули давомида болалар кўпроқ ёзишларига тўғри келади. Ҳар бир ўқувчи ўз шахсий блогини юритиб боради. Дастлабки уч ҳафтада биз буни дарсларда бажарамиз, демак, иш сифатига алоҳида эътибор қаратамиз. Бундан ташқари, модул доирасидаги дарсларда бошқа топшириқларни (ўқиш ва математика бўйича) бажариш ҳам назарда тутилган.

Ўқув йили бошида ўқувчилар кўплаб турли-туман тушунчаларни ўзлаштиришлари керак бўлади, аммо асосий урғу тарих фанига берилади. Wiki форматидagi синф веб-сайти ўқиш жараёнида олинган билимларни қайд этиш ва дастурни чуқурроқ ўзлаштириш имконини беради. Модомики, инсониятнинг минг йиллик тарихини ўрганар эканмиз, бизнинг юз йилликлар оша ҳаракатимизни кузатиб бориш учун самарали усуллар керак бўлади”.

Сиз режамдаги камчиликларни пайқадингизми? Шахсан мен бир нечтасини топдим, аммо энг асосийси, бажариш учун жиддий куч сарфланиши керак бўлган катта ҳажмдаги янги вазифалар эди: булар жумласига Wiki форматидagi синф веб-сайти, паралимпиячилар учун пулйиғиш бўйича кенг қамровли кампания кабилар киради. Умуман олганда, ҳар бир пунктни бажариш мумкин, аммо бу режа юқорида қайд этилганидек, мактаб дастурининг энг муҳим элементлари билан ҳам, ўқувчиларнинг қизиқишлари билан ҳам яқиндан боғланмаган эди.

Ҳозир лойиҳанинг баёнини қайта ўқиб чиққанимдан сўн мен гўё мактаб дастурини ўз режамдаги тадбирларга мослаштироқчи бўлганимни тушундим. Олимпиадани мутлақо ҳамма нарса билан боғлаш

ғоясини яхши кўриб қолгандим. Агар ўқитувчи 10 ҳафта ичида “инсониятнинг минг йиллик тарихини тадқиқ қилмоқчи бўлса”, унга режасини амалга ошириш ўта қийин бўлади. Финляндияда лойиҳали ўқитишни жорий қилишга уриниб кўриб, мағлуб бўлдим, чунки ўзим дарс бермоқчи бўлган мактаб дастуридан жуда ҳам узоқлашиб кетдим.

Ўйлашимча, лойиҳали ўқитиш доирасидаги “Олимпиадага элтувчи йўл” номли фанлараро модуль бир неча сабаблар туфайли амалга ошмай қолди. Энг асосий сабабларидан бири – диққат бир жойга тўпланмагани бўлди, яъни аниқ бир ўқув дастурининг мақсади ва мазмуни унинг учун асос қилиб олинмади. Бу хато Хельсинкидаги ўқитувчилик карьерамнинг бошидаёқ заиф томонларимни очиб ташлади: яъни мен режалаштиришнинг иккинчи даражали аспектига осонгина чалғиб кетдим. Масалан, мактабдаги ишимнинг дастлабки ҳафталарида болаларга мотивация бериш мақсадида машҳур спортчиларни келишга кўндириш ёки ёш паралимпиячиларга маблағ йиғишни ташкил қилиш учун жуда кўп вақт ва куч сарфладим. Буларнинг бари асосий вазифаларимга кирмас эди.

Бостондаги мактабда дарс берган чоғларимда дарс жадвалининг ўзига хослиги сабаб, яъни синф ишларига анчагина соат ажратилгани учун режалаштириш жараёнида асосий мақсаддан чалғиб кетиш мумкинлигини англаб етмаган эканман. Дарсларни тўлдириш учун маълум бир эркинликка эга эдим. Ҳар доим оқилона чегара билан, асосий йўналишдан унча узоқлашмаган ҳолда ҳаракат қилардим, аммо ўқув жараёнини имкониятим даражасидан кўра самарасизроқ режалаштирган эканман.

Финляндияда ўқувчилар билан ишлаш учун менда жуда кам вақт бўлгани учун мактаб дастурига бевосита боғлиқ бўлмаган нарсалар билан шуғулланишга шунчаки имкониятим йўқ эди. Хоҳлайманми-йўқми бутун бошли модулларни ва алоҳида дарсларни янада аниқроқ режалаштиришга тўғри келган, чунки бошқа йўли йўқ эди. Шу тариқа, янги шароитга тушиб қолгач ўқитишнинг ёрдамчи аспектларини орқа планга суриб қўйишга мажбур бўлдим ва аслида ҳам, уларнинг ўрни ўша ерда эди. Финляндияда биринчи йил ишлаганимда бешинчи синфларнинг ўқув режасига биноан биология, география, кимё, физика ва этика сингари фанлар учун ҳафтасига 45 дақиқадан вақт ажратилишини кўриб ҳайрон қолганим ҳамон эсимда. Ҳатто математикага бор-йўғи уч соатлик стандарт дарс ажратилган эди. Ростини айтсам, бошида қайси бир ўқув фанини олмайин, ҳаммасига ўқитиш учун вақтим етмаётганини сезиб турардим.

Ўқитувчининг юкламаси унчалик катта бўлмаган дарс жадвали билан тўқнаш келганимдан сўнг бу бир вақтнинг ўзида ҳам нафрат, ҳам раҳмат эканини пайқадим: бир томондан, Хельсинкида режалаштириш ва ҳамкасбларим билан ҳамкорлик қилиш учун менда кўпроқ вақт пайдо бўлди, иккинчи томондан, ўқувчилар билан ишлашга вақтим кам эди. Фин ўқитувчилари дарсларни режалаштиришга бошқача ёндашишим учун ва диққатимни фақатгина асосий нарсаларни ўқитишга жамлашим учун катта ёрдам беришди. Уларнинг ўзлари эса ҳар бир дақиқадан ҳайрон қоларли даражада рационал (ҳисоб-китоб билан) фойдаланишар эди. Аста-секин мен ҳам улардек тескари томондан режалаштиришга ўргандим, яъни дастур ва методик

қўлланмалар билан битгама-битта қиёслаб, захирада қолган соатлар миқдоридан келиб чиққан ҳолда режа туза бошладим.

Маҳаллий педагоглари кузатар эканман, уларнинг илғор ёки инновацион методлардан узоқда бўлган, оддий методлар ёрдамида яхши ютуқларга эришаётганини пайқадим. Аввал бошида мен умид қилган натижаларнинг акси ўлароқ Финляндияда кўпинча эски ва синалган ёндашувдан фойдаланишади: ўқитувчи ўқувчиларга мунтазам равишда янги материални тушунтириб боради. Бу мамлакатдаги дастлабки иш йилим фин мактабларида анъанавий равишда дарсликлардан фойдаланишларини англаб етдим. Ҳатто биринчи синфлар ҳам турли фанлар бўйича иш дафтарларидаги машқларни бажариш билан кўп вақтларини ўтказишади. Ўқитувчиларнинг қандай дарс ўтишини бутун Финляндия бўйлаб жуда кўп соатлар давомида кузатдим ва ўқувчиларнинг синф хонасида дарсликни ўрганиб, конспектлар ёзаётганини, бўр ёки маркер билан доскада ёзилган матнларни дафтарга кўчираётганини кўп учратдим. Бундай “ерда туриб” дарс ўтиш фин таълим тизимининг халқаро оммавий ахборот воситалари томонидан яратилган жимжимадор образига мос келмас эди. Тан олишим керак, кўрганларим мен учун кашфиёт бўлди ва бошида нима деб ўйлашни ҳам билмай қолгандим.

Охирида фин ўқитувчилари ўқув материални мавзулар ва дарслар бўйича тақсимлашда уларга ёрдам бергани учун дарсликларни яхши кўришади, деган хулосага келдим. Фин дарсликларидаги боблар сони у ёки бу фан бўйича ўтиладиган дарслар сонига мос келишини пайқаб қолдим. Масалан, ўқув йили

давомида тарих фанидан 36 та дарс режалаштирилган бўлса, фаннинг дарсликдаги боблари сони ҳам 36 тани ташкил этишини кузатиш мумкин.

Ҳа, фин ўқитувчилари дарсда ўз ишларига унчалик ҳам ижодий ёндашишмайди ва бу мантиққа зид бўлиб кўриниши мумкин, айниқса, уларнинг репутациясини ҳисобга олганда: ахир улар машғулотларда болаларга анча эркинлик беришади, дейилганди-ку?! Аммо бу ўзига хослик уларнинг кундалик ҳаракатларига барқарорлик бахш этади, ўқувчиларга эса материални яхши ўзлаштириш имконини беради.

Кўп йиллар ўқитувчи сифатида улғайишга ҳаракат қилдим, аммо тан олай, фақат яқиндагина дарсларни оқилона, тартиби билан режалаштира оладиган бўлдим. “Энг муҳимини ўқитинг” стратегияси учун, яъни материални ўқитувчи раҳбарлигида ўрганиш фойдасига педагоглар мустақил ишларга йўналтирилган методларни қурбон қилишлари керак бўлади. Мен шунчаки режалаштириш чоғида энг муҳимини эътибордан четда қолдирмасликни ва устуворликни жой-жойига тўғри қўйишни тавсия қиламан.

Финляндияда вақтни янгитдан тақсимлашни, алоҳида дарс режалари ҳамда бутун бошли ўқув модулини дастурларга мослаштиришни уддалай бошлаганимдан сўнг болалар материалларни енгил ўзлаштирадиган бўлишди. Бу ерда олимпиадачиларни мактабга таклиф қилиш ва блогларни ишга тушириш каби иккинчи даражали нарсаларга чалғимасдан, таянч билимларга урғу беришим талаб қилинаётган эди. Доим олий мақомда бўлишингиз учун имконият берувчи энг яхши усуллардан бири – бу дарслик ресурсларидан фойдаланишдир.

ДАРСЛИК РЕСУРСИДАН ФОЙДАЛАНИНГ

АҚШда дарс берган давримда муаллифлар томонидан тайёр ўқув дастурларини таклиф этувчи услубий қўлланмалар кўзимга бироз шубҳали кўринарди. Финляндияда бу “мутлақо ҳамма ўқитувчиларга мос келади” деган фикр муҳим аҳамият касб эта бошлайди (яъни ҳар қандай саводли одам ушбу услубий қўлланмадаги стандарт режага амал қилган ҳолда дарс ўта олиши мумкинлиги назарда тутилади). Шу билан бирга мен бунга ўхшаш нашрларни америкалик ҳамкасбларим томонидан ҳам қабул қилинмаганини кўрганман: улар тайёр дастурга амал қилиш (сценарийларни бажариш) ижодий эркинликни бўғиб қўяди ва охир-оқибат ўзингнинг профессионаллигингни ҳис қилиш даражасини пасайтириб юборади, деб ҳисоблашарди. АҚШдаги давлат мактабларининг бирида ажойиб муаллима билан танишганимда у математика бўйича стандарт дастурга риоя қилиш ва ундан бир қадам ҳам ортда қолмаслик кераклигидан ваҳимага тушарди. Ҳар куни биттадан дарс режалаштирилган, гарчи муаллима кўпчилик ўқувчилари материалларни ўзлаштиришга улгурмаётганини ҳис қилиб турган бўлса-да, у ҳар қандай вазиятда ҳам жадвалдан чиқиб кетмаслик учун олдинга ҳаракат қилишга мажбур эди.

Айрим америкалик педагоглар услубий қўлланмаларга шунчаки ишонишмайди эмас, балки бундай материаллар ўқувчиларнинг манфаати учун яратилганига ҳам шубҳа билан қарашади. Бундай дастурлар вақти келганда ўқувчиларни стандартлашган тестларга тайёрлаш учун бир воситага айланади

ва тестларни қўлланмалар муаллифлари ишлаб чиқадилар, деган фикрлар ҳам бор.

Аммо Финляндияда ўқитувчиларнинг дарсликларга нисбатан мутлақо тескари муносабатларига дуч келдим ва бу мени лол қолдирди. Ўқитувчилар ваҳимага тушиб, услубий қўлланмалардан воз кечиш ўрнига, амалда улардан тўлиқ фойдаланишарди. Хельсинкида ишлашни бошлаган биринчи йилим бошланғич синфларни ўқитган бир ҳамкасабам билан суҳбатлашгандим. У ўзи фойдаланган тайёр дастурни мақтаганди. Унинг хонасида суҳбатлашарканмиз, у менга бажонидил ўқитувчилар учун яратилган турли қўлланмаларни кўрсатди ва бу материаллар тажрибали, амалиётда ишлаган педагоглар томонидан тузилганини тасдиқлади. Бошқача айтганда, ушбу муаллима тайёр дастурларга ишонарди. “Агар бу ишончли ресурс бўлса, унда мен нима учун ундан фойдаланмаслигим керак?”, дерди у.

Ҳамкасбимнинг нима демоқчилигини тушуниб турар, аммо охиригача уни қабул қила олмасдим. Айнан шундай муносабат АҚШда кузатганларимдан катта фарқ қиларди. Хельсинкидаги ўқитувчилар ушбу қўлланмалардан фойдаланишни, ўзларини меҳнат қилиш қувончидан маҳрум этувчи бир юк сифатида эмас, балки қимматли кўмакчилар сифатида қабул қилишарди. Фин суҳбатдошларимнинг фикрича, дарсликлар ҳақиқатдана уларга дарс беришда ёрдам беради, хусусан, энг муҳим нарсага диққатни жамлашга ва маромни ушлаб туришга имкон беради. Уларга таянган ҳолда, дарсни осонроқ ва тезроқ режалаштириш мумкин, чунки ўқув модулларини бошидан бошлаб ишлаб чиқишга ва алоҳида дарсларнинг мавзуларини ўйлаб топишга зарурат қолмайди.

Финляндияда тайёр дарс режаларига бўлган муносабатим кескин ўзгарди. Мен уларга ўта фойдали манба сифатида қарай бошладим. Йўқ, мен услубий қўлланмалар муаллифига ўзимнинг синфдаги бош ролимни бериб қўймоқчи ва уларнинг кўрсатмаларига батафсил амал қилмоқчи эмасман, аммо Америкада деярли ҳеч қачон қилмаган ишимни бу ерда бажаришга тайёрман, яъни дарсликнинг манбаларидан тўлиқ фойдаланмоқчи эдим.

Таълим соҳасида маслаҳатчи ва тажрибали педагог Майк Андерсон 2010 йили нашр этилган “Ўқитувчи ҳаётидаги гармония” (The Well-Balanced Teacher) китобида дарсликларни қабул қилишда худди шунга ўхшаш силжишни тасвирлаб беради: “Бир неча йилдан кейин математика бўйича ўқув дастурини ўқитишнинг ягона воситаси сифатида қўллашдан узоқлаша бошладим ва унга шунчаки қимматли ресурс сифатида қарайдиган бўлдим. У ерда санаб ўтилган мавзуларга ва материалларни баён қилиш кетма-кетлигига амал қилдим ҳамда фақат ўқувчиларимга мос келадиган вазифалардангина фойдаландим.

Услубий қўлланмаларнинг муаллифлари таклиф этган айрим ўйинлар ўқув дастурини ўзлаштиришда жуда қизиқ ва фойдали бўлиб чиқди. Дарс режаларини кўпинча ўқув режасининг мақсади ва тавсиялари асосида тайёрлар, лекин уларни янада қизиқарлироқ тарзда ўтишга ҳаракат қилавердим: назарияни амалиёт билан боғладим, алоҳида ёндашув асосида болаларга танлов имкониятини таъминлаб бердим. Бундан ташқари, зерикарли экани яққол кўриниб турган ёки ўқувчиларимнинг билим даражасига мос келмайдиган мавзуларни қолдириб кетдим.

Геометриянинг навбатдаги бўлимини ўргана туриб, геометрик шакллардан қурама кўрпа тайёрладик ва уни фахр билан синфимизга осиб қўйдик. Оддий ва ўнлик касрлардан фойдаланишни билиш учун хона ва бутун мактаб бўйлаб “Хазина ови”ни уюштирдик. Ўйин шаклида сонларнинг ўрнини ўзлаштириб олдик. Шу тариқа, математика дарслари нафақат ўқувчилар учун балки ўзим учун ҳам қизиқарлироқ машғулотга айланди. Кунлик машғулотлар энди менга кўпроқ қувонч келтирар, чунки улар ўқувчи эҳтиёжига мос келиб, уларга ёқарди. Режалаштиришнинг ўзи ҳам менга ҳузур бағишлай бошлади, чунки дарсларни ижодий жиҳатдан ташкил этишга қизиқиб кетдим, ўқувчиларнинг эҳтиёжига мос вазифаларни ўйлаб топдим. Натижада, ўзимни дастурда кўрсатилганларни баён қилувчи робот сифатида эмас ўқитувчи сифатида англай бошладим”.

Хелсинкида ўтказган икки йилим охирида фин ҳамкасбларимнинг ёндашуви оқилона эканига амин бўлдим: агар нашриётлар таклиф этаётган ишончли материаллардан фойдаланадиган бўлсак, улар ўқувчига материалларни ўзлаштиришда албатта ёрдам беради. Аслида бундай ресурслар намунавий ва юқори сифатли бўлиши лозим. Бироқ шундай бўлмаганда ҳам бари бир улардан фойдаланиш мумкин.

“Яхшироғини қолдириш ва ўшанга эътибор қаратинг”, дея маслаҳат беради Андерсон. Хельсинкида директор билан бирга олтинчи синфларга тарихдан дарс берар, машғулотга тайёрланиш чоғлари тез-тез дарсликни кўздан кечириб, фақат ўзимизнинг машғулотимизга тааллуқли материалларни олардик. Болаларга таянч матн керак бўлар, қанчалик нуқсонли

бўлмасин дарслик бу ролни яхши бажарган. Директор иккаламиз ҳеч қачон тарих фани бўйича услубий қўлланманинг чангалзори оралаб кезмасдик, балки шунчаки унинг ресурсларидан фойдаланардик, холос. Хельсинкида дарс берарканман, кўпинча тайёр ўқув режасига риоя қилардим (менга у ерда мавзуларнинг кетма-кетликда баён қилингани ёқарди), аммо ўқувчиларга вазифаларни танқидий нуқтаи назардан кўриб чиқишларини таклиф қилардим. Уларнинг дарсликлари фин тилидан инглиз тилига таржима қилинган ва баъзан болалар у ерда йўл қўйилган арзимас хатоларни пайқаб қолишарди. Ноаниқликларни доимий равишда қидириш баробарида улар катта қизиқиш билан математикани ўрганишарди.

Яқинда PISA тестининг навбатдаги натижаси чиқди. Математика бўйича эстониялик ўқувчилар яхши натижа кўрсатишди. Бир гуруҳ эстониялик педагог фин мактабимизга келишганида улар билан эришилган натижалар ҳақида суҳбатлашмоқчи бўлдим. Тушлик чоғи эстониялик муаллима билан ҳамсуҳбат бўлиб, унга фин мактабларидаги дарсликлардан фойдаланиш амалиёти ҳақида гапириб бердим. У ҳам ўз юртида худди шундай ёндашувга амал қилинишини айтди. Унинг тахминича, Эстониянинг PISA тестларидан етакчи ўринга чиқишига айнан ана шу омил сабаб бўлган. Шунда беихтиёр ўйланиб қолдим: қисман бўлса-да финларнинг таълим тизимидаги ютуқларининг барқарорлиги, уларнинг мунтазам равишда тайёр дарсликлардан фойдаланишлари эвазига эмасмикин?

Қолаверса, ҳар қандай вазиятда ҳам педагоглар ўйламай-нетмай “Шу дарсликни ташлаб юборинг” (Ditch That Textbook) каби баландпарвоз даъватларга

амал қилмаслиги лозим. Педагогика бўйича 2015 йили нашрдан чиққан китоб айнан шундай номланади. Ўқувчилар яхши тушунишлари ва материални ўзлаштиришлари учун барча воситалар фойдали. Шунинг учун сизга яхши ёзилган дарсликларни қидириб кўришни тавсия қиламан. Улардан фойда чиқиши аниқ.

ЎҚИТИШНИНГ ТЕХНИК ВОСИТАЛАРИНИ СУИИСТЕЪМОЛ ҚИЛМАНГ

Хельсинки марказидаги янги мактабимга биринчи марта келганимда директор хоним мен учун экскурсия уюштирди. У менга хонамни, ўқитувчилар хонаси ва кутубхонани кўрсатди. Шундан сўнг у икки ўқитувчи ва 450 ўқувчига мўлжалланган иккита компьютер синфини намойиш қилишга қарор қилди. Тан олишим керак, у ерда ҳафсалам пир бўлди. Йўқ, мен давлат мактаби техниканинг сўнгги ютуқлари билан жиҳозлаб қўйилган бўлса керак, деб умид ҳам қилмагандим.

Мен кутган нарса анча камтарин эди, аммо шу умидим ҳам ушалмади. Бир неча йил олдин, яъни АҚШда ўз синфимга эга бўлгунимгача Массачусетсдаги тўртта комплексдан иборат бошланғич мактабда информатика фанидан штатдан ташқари ўқитувчи бўлиб ишлашимга тўғри келганди. Гарчи ўша ўқув округида молиявий етишмовчилик яққол кўриниб турган бўлса-да (у ерда ишлаб турган пайт иқтисод қилиш мақсадида ўша мактабларнинг биридаги ягона котибани ҳам ишдан бўшатиб юборишганди), компьютер синфлари жуда яхши эди: уларнинг ҳар бирида 25 тадан замонавий компьютер турар, қолаверса, барча техника мунтазам

равишда қанчадир йилда бир марта янгиланарди. Ҳар йили бу комплекс икки информатика ўқитувчисини ва бир мутахассисни ишга ёллар, мутахассис эса компьютерларнинг ҳолати ва дастурий таъминотини назорат қилиб турарди. Ҳозир Хельсинкида директор билан бирга Массачусетсдан кўра анчагина бойроқ саналган районда жойлашган ўқув муассасаси бўйлаб кезарканман, бошқача манзарани кўргим келгани рост.

Биз кирган биринчи компьютер синфида кўринишидан ўн йиллар олдинги 20 га яқин ноутбуклар турарди. Кейин досканинг алоҳида ажратилган бурчагида ўқитувчиларнинг қайси компьютер ёмон ишлаётгани ҳақида ёзиб қўйганларини ҳам пайқадим. Уларнинг айримлари умуман ишдан чиққан эди.

Гарчи компьютер синфи кутганимдагидек бўлмасда, тилимни тийишга қарор қилдим. Биз бир хона оралаб иккинчи компьютер хонасини кўриш учун зиналардан юқорига кўтарилдик. Бу ер ҳам биринчисидан унча фарқ қилмасди. У ерда ҳам 25 тача компьютер турар ва кўринишидан бари дарҳол алмаштирилиши зарурга ўхшарди.

Финча мактабимиздаги ҳар бир хона қоидага биноан биттадан кўчмайдиган компьютер, унга уланган ҳужжатли камера ва экранли проектор билан жиҳозланган. Шунингдек, айрим синфларда SMART Board интерфаол доскалар ҳам бор эди, аммо маъмурият ўқитувчиларни улардан фойдаланишга мажбурламаган. Мен ишлаб кўрган Америка давлат мактабларидан фарқли ўлароқ, бу ердаги ходимлар штатида ҳатто информатика ўқитувчиси ҳам йўқ эди.

Ўқитувчилар бу техникалардан ўзлари зарур деб ҳисоблаган вазиятларда фойдаланишар, агар муаммо

туғиладиган бўлса, компьютерни яхши биладиган икки ўқитувчидан бирига мурожаат қилар, уларнинг иккаласи ҳам ҳамкасбларига ёрдам беришаётгани учун маъмуриятдан арзимас кўшимча ҳақ олишарди.

Хельсинкидаги мактабда ўқитувчилар ўқитишнинг техник воситаларига жуда ҳам ишқибоз эмасдилар: бошқа мактабларда ҳам худди шундай ҳолатни кузатдим. Финляндияга келгунимга қадар ҳамма яхши мактабларда шак-шубҳасиз бундай ускуналарнинг энг яхши тўплами қўйилган бўлса керак, деб ўйлагандим, аммо ундай бўлиб чиқмади. Бу мамлакатда ЎТВга АҚШдагидан кўра анча кам маблағ сарфлашади.

Хельсинкида техника билан ишлаш чекланган (ўқитувчию ўқувчи учун ҳам) синфхонада ўқишга диққатни жамлаш осонроқ кечишини пайқадим. Мени ҳам бирор кимса ЎТВни ўқув жараёнига жорий қилишга мажбурлагани йўқ. Маъмурият томонидан ҳам на бевосита, на билвосита ўтказилган босимни сезмадим, шунинг учун ҳам ушбу воситалардан қачон мақсадга мувофиқ бўлса, ўшанда фойдаланардим.

Синфда техникадан фойдаланиш муҳим эмас, деган фикрдан йироқман. Назаримда, мактаблар ўртасида технологик узилиш мавжуд ва бу муаммони ҳал қилиш лозим, аммо бунга сарфланган вақт ва пулнинг номутаносиблиги жуда улкан. Кўплаб технологиялар ўқитувчини энг муҳим нарсадан чалғитиши мумкин. Буни шахсий тажрибамда ҳам билдим, қолаверса, бу ҳолатни илмий тадқиқотлар ҳам тасдиқлаб турибди.

2015 йили ИХТТ (ўша PISA тестларини ишлаб чиққан ташкилот) болаларнинг қай даражада рақамли технологияларни эгаллашлари ҳақидаги маълумотларни матбуотда эълон қилди. “Компьютерлардан меъёрида

фойдаланадиган болалар ўқишда улардан доимий фойдаланадиганларга қараганда анча баланд натижалар кўрсатишгани”, маълум бўлди. Лекин мана сизга кутилмаган бурилиш: “компьютерлардан тез-тез фойдаланувчи ўқувчилар, ҳатто уларнинг ижтимоий ва демографик кўрсаткичларини ҳисобга олганда ҳам анча паст натижаларни кўрсатишди”.

Йўқ, ИХТТ бундай кашфиёт туфайли мактабдан техникани мутлақо чиқариб ташлашни таклиф қилаётгани йўқ. Шунчаки, илғор технологиялардан фойдаланиш калити ҳали ҳам аввалгидай ўқитувчининг қўлида эканига эътибор қаратмоқда. ИХТТ таълим департаменти директори Андреас Шляйхер буни жуда оқилона изоҳлайди: “илғор технологиялар” билимларни эгаллаш имконини кенгайтирувчи муҳим усуллардан бири ҳисобланади, дейди. Ушбу технологияларни қўллаш имконияти амалга ошиши учун педагоглар ҳар доим тайёр туриши ва ўз вақтида фан-техника тараққиётининг ютуқларини ўқув жараёнига жорий қилишлари лозим”.

Финляндияда ҳамкасбларимнинг бу билан мунтазам шуғулланишини кўрдим, бироқ кўлам торроқ эди. Дарсларда документ-камера, яъни оддий гаджет кўпроқ қўлланади. Бу ускуна мен борган барча мактабларда мавжуд. Эски урфдаги диапроекторни тасаввур қилиб кўринг, фақат унинг кичкинагина видеокамераси бор. Ҳамкасбларимнинг ҳар куни тушунтирилган материални мустаҳкамлаш учун ундан фойдаланганларини кўрардим. Бундан ташқари, ўқувчилар ҳам ушбу ускуна ёрдамида ўзлаштирган нарсаларини осонгина намойиш қила олади. Масалан, ўзим ҳам кўпинча болалардан ушбу гаджет ёрдамида

математик вазифаларнинг бажарилишини бутун синфга намойиш қилишларини сўрадим. Нотўғри ўйламанг, мен ҳамма ўқитувчини шундай ускуна олишга даъват қилаётганим йўқ. Фақатгина мактабда ишлатилаётган техника унчалик мураккаб бўлмаслиги, шу билан бирга жуда самарали бўлиши мумкинлигини айтмоқчиман.

– Юқори технологияларнинг таълимдаги роли ўта бўрттириб юборилган, деб ўйлайман, – дейди Хельсинки шаҳридаги Maunula ўрта мактабининг тарих ўқитувчиси Ере Линнанен. – Тўғри, бундай технологияларни, асосан, ёрдамчи воситалар сифатида қўллаш мумкин. Аммо бу асбоб ҳеч қачон таълим жараёнида энг асосий нарса бўлмаслиги керак.

Линнаненнинг саккизинчи ва тўққизинчи синфлар билан ишлаганда Google Classroom ресурсидан тез-тез фойдаланиб туради. Мазкур текин сервис ёрдамида унинг ўқувчилари биргаликда тақдимот ва турли ҳужжатлар тайёрлайдилар. Ере ҳаётдан орқада қолгани учунгина шундай оддий сервисдан фойдаланади, деб ўйлайсизми? Бўлмаган гап, шунчаки Google Classroom унинг ўқувчиларига жуда мос келади. Линнанен илгари таълим соҳасидаги рақамли технологиялар билан шуғуланувчи Финляндиянинг стартапини бошқарган ва халқаро бозорга чиқа олган, шунинг учун ҳам кейинги йилларда бу соҳада юз бераётган жараёнларни диққат билан кузатиб боради.

Мана шундай тажрибали педагог: Сиёсатчилар таълимни ўрни келса деярли уринишларсиз, шунчаки ҳамённи очиб, ҳал этиш мумкин бўлган вазифага айланишини хоҳлайдилар. Улар тахминан қуйидагича мулоҳаза қиладилар: ‘агар таълим технологияларига қанчадир сармоя киритсак, ўшанда мана шунча натижа

оламиз. Бизнинг рейтингларимиз бирдан осмонга чиқиб кетади, шунинг учун келинг, мана бу тугмачани босамиз’. Бироқ бу ишда таълим технологиялари умуман муҳим роль ўйнамайди. Бунда муҳими – ўқитувчилар томонидан тўпланган ва бошқалар билан баҳам кўриши мумкин бўлган тажриба ҳисобланади”, – дейди.

Рақамли технологияларни қўллаш ўқув жараёнининг қайси жойида чинакам фойда берадиган бўлса, айнан ўша ўқитувчи ва ўқувчиларга қувонч олиб келишга қодир. Педагог Уилл Ричардсоннинг таъкидлашича, “улар ёрдамида ғайриоддий нарсаларни яратиш, бутун дунёдаги одамлар билан реал вақт режимида ёки носинхрон мулоқот қилиш имконига эга бўлиш, бутун сайёрамиз учун материалларни эълон қилиш, нарсалар, дастурлар, артефактлар яратиш ёки оддий кундалик ҳаётда имконсиз бўлган кашфиётлар қилиш мумкин.

Юқори технологиялар фин мактабларида “нимадир ғайриоддий бирор нарсани амалга ошириш” учун камдан-кам қўлланишини тажрибадан билдим. Бу ерда болаларни ўқув жараёнидан чалғитишга эмас, балки ушбу жараёнини қўллаб-қувватлаш учун техникадан фойдаланиш кенг тарқалган амалиёт ҳисобланади. Узоқ йиллар давомида энг янги гаджетларга каттадан-катта инвестиция киритмасдан туриб ҳам керакли билим ва малакаларни самарали ўзлаштириш мумкин эканини финляндиялик ўқувчилар исботлаб келишмоқда. Назаримда, бу бутун дунё педагоглари учун сабоқ бўлиб хизмат қилиши керак. Агар болаларни нимагадир яхшироқ ўргатишни хоҳласак, келинг, техникадан тўғри фойдаланайлик, унга фақатгина қўлимиздаги ёрдамчи восита сифатида қарайлик, ундан ортиғи эмас.

МУСИҚА ҚЎЙИНГ

Бир куни Куопиодаги Kalevala ўрта мактабида Минна Ряхянинг дарсига киришга қарор қилдим. У олтинчи синфларга дарс ўтаётган синф хонасига кирдим, хона тўрида бошқа мусиқа асбоблари билан бирга турган барабанлар мажмуасига кўзим тушди. Тўрт яшар ўғлим барабан чалишни жуда яхши кўриши, аммо ўзим бу асбобни умуман чала олмаслигимдан нолиб гапирдим. Минна менга олтинчи синфлардан бирортаси албатта буни ўргатиб қўйишини ваъда қилди. Табиийки, катта танаффус пайти ноғора чалишнинг устаси бўлган бир бола ҳурмат билан мени ушбу тўпламнинг олдига етаклаб келди. Болаларнинг кичикроқ гуруҳи ярим айлана бўлиб атрофимда туриб олишди. Аввалига йигитча менга зарбли асбоблар мажмуасига кирувчи бас-барабан, кичик барабан, хай-хэтларни кўрсатди ва бу асбоблар ҳақида гапириб берди. Кейин у менга таёқчани берди ва мен барабанлар олдига ўтирдим.

Бошида сал адашдим: мажмуанинг барча асбобларини қўшиб чалиш жуда қийин масала экан.

Аммо олтинчи синфдаги болакай ва унинг синфдошлари ундан бош тортишимга йўл қўйишмади.

Кўлим келишиб олгунича улар тажрибали ўқитувчилардек маслаҳатлар бериб, умид ва ишонч билан қўллаб туришди. Ютуққа эришаётганимни кўрган болалар қувонч билан мени олқишлай бошлашди.

Ўша куни Минна менга ўқувчиларнинг ўзлари мустақил равишда ёзган компакт-дискни кўрсатди. Дискнинг қанчалар усталик билан тайёрланганини кўриб лол қолдим. Миннанинг айтишича, синф

жадвалида мусиқадан ҳафтасига бир нечта қўшимча дарслар бор, чунки бир неча йил илгари болакайлар ўз ташаббуслари билан ушбу фанни чуқур ўрганишга қарор қилишган. Бундай амалиёт Финляндиянинг бошқа давлат мактабларида ҳам кенг тарқалган.

Миннанинг синфи мусиқа йўналишида эди, аммо шунга ўхшаш ҳолатни ўзимизнинг Хельсинки мактабидаги “оддий” синфларда ҳам кўрдим. Бизда кўпгина мусиқа асбоблари сақланадиган катта мусиқа хонамиз бўлиб, ҳамкасблар вақти-вақти билан уларни машғулот учун олишар эди. Баъзан ёнимиздаги олтинчи синфларнинг хонасидан бас-барабаннинг овозини эшитиб қолардим.

Сўнгги йилларда Америка мактабларида санъат фанини ўқитиш учун сарфланадиган харажатларни қисқартиришди, айрим жойларда эса мусиқа дарсларини умуман мактаб дастуридан чиқариб ташлашди. Финляндияда эса бу масала бошқача йўлга қўйилган. Хельсинкида ишлаган биринчи йилимда бир нарсани кўриб ҳайрон қолганман: бешинчи синфлар учун математика дарси қанча бўлса, шунча мусиқа дарси ҳам бўлиб, ҳафтасига уларнинг ҳар бири учун уч соатдан вақт ажратилганди. Аввалига бу ерда “иккинчи даражали” фан учун шунча вақт ажратилиши ғалатироқ туюлди. Кейинчалик бу борада илмий тадқиқотлар олиб борган муаллифларнинг, мусиқага ўқитишнинг таълим муваффақиятлари билан боғлиқ экани ҳақидаги қарашлари билан танишдим ва шундан кейин бу борадаги фикрларимни ўзгартирдим.

Масалан, кам таъминланган оилаларнинг юзлаб болалари иштирок этган 2014 йилги тажрибада мусиқий саводхонлик тил билиш кўникмаларини

ривожлантиришга ёрдам бериши маълум бўлди. АҚШ Шимоли-Ғарбий университетининг нейробиологи Нина Краус Америка психологларининг 122 конференциясида ушбу ўзаро боғлиқлик ҳақида баён қилган: “Тадқиқотлар камбағаллик шароитида ўсган болаларнинг миясида улардаги билимларни ўзлаштириш қобилиятига таъсир этувчи ўзгаришлар юз беришини аниқлади... Гарчи ота- оналари муҳтож ўқувчиларга нисбатан таъминоти яхши оилалар болалари янча юқори натижаларни намоён қилган бўлишса-да, мусиқага ўқитиш асаб тизимига ўта ижобий таъсир кўрсатиб, ўқиш қобилиятини оширишга ва мавжуд фарқларни енгиб ўтишга ёрдам беради”.

Шу билан бирга, тадқиқотчилар мусиқа дарслари асаб тизимларига шовқинли шароит (мактаб ҳовлисидаги шовқин)ни енгиб ўтишга ҳам ёрдам беради, деган хулосага келишган. Мазкур ўзгаришлар туфайли болаларда хотира яхшиланади, машғулотларда диққатни жамлаш қобилияти ортади, натижада, улар ўқув материалларини яхшироқ ўзлаштирадilar.

Бу масалада фин педагогларига анча осон, чунки дарс жадвалида мунтазам равишда мусиқа дарслари қўйилган. Аммо мактабингизда бундай дарсларни бекор қилишган бўлса, барибир нимадир ўйлаб топиш мумкин. Синфни барабанлар мажмуаси билан жиҳозлаш ёки у ерга ўнлаб классик гитараларни олиб келиш (Хельсинкида ўқувчилар билан айнан шундай қилгандик) ажойиб гоя, аммо бу ерда ўта чираниш умуман шарт эмас. Қолаверса, дарс ўқув дастурида назарда тутилмаган бўлса, ўқитувчи қандай қилиб мусиқани ўқитишга вақт ажрата олиши мумкин?

Фикримча мақбул йўли – мусиқани шунчаки кундалик дарслар қаторига (дарс жадвалига) киритишдир.

Хельсинкида бешинчи синфлар биланишлаганимда “Сюжет элементи” (сўз санъати дарсларида) ва “Сувнинг агрегат ҳолати” (табиатшунослик дарсларида) каби мавзуларни ўқитиш жараёнида хип-хоп жанридаги композициялардан фойдаланганман. YouTube’да инглиз тилидаги матнлари бўлган кўплаб қизиқарли видеолар топилди. Биз биргалашиб сўзларни оҳангга солар ва ритмга амал қилиб ашула айтардик. Бу янги материални қизиқиб ўрганишдан ташқари Крауснинг тадқиқотлари тасдиқлаганидек, нейронларнинг мустаҳкам алоқани юзага келтириб, тил кўникмаларини ҳам ривожлантиришга ҳисса қўшарди.

Мусиқачи, математик ва Math Musical Minds компанияси асосчиси доктор Анна-Мария Оресковичнинг фикрига кўра, математика дарсларида биз мусиқадан фойдаланишимиз эвазига ўқишдаги натижаларни яхшилашимиз мумкин. Олима кичкинтойлар учун оддий машқларни тавсия қилади: ўқитувчи ёқимли ва бир маромдаги ритмик мусиқани кўяди; болалар бирор асбоб (масалан, қошиқ) билан ритмга мос тақиллатишлари ва бир вақтнинг ўзида тўғри ёки тескари тартибда санашлари керак бўлади. Оресковичнинг фикрича, ушбу машқлар қонуниятларни тушуниб, таркибий тузилмаларни кўра олишга, рақамларнинг кетма-кетлигини эслаб қолишга ёрдам беради. Каттароқ ёшдаги болаларга у рақамлар кетма-кетлигини тузишни ва уларни аккордлар шаклида тасаввур қилиб кўришни тавсия этади. Олима “мусиқани математик элементларга бўлиб чиқиш,

математикани эса муסיқа шаклида тасаввур қилиш мумкин”, деб ҳисоблайди.

Юқори синфда ўқиётган пайтим ўқитувчимиз бир куни магнитофон олиб келиб, Брюс Спрингстиннинг қўшиғини кўйиб берган ва бизга қўшиқ матнини таҳлил қилишни айтганди. Педагог ўшанда нисбатан кам куч сарфлагандию, аммо мен ўша дарсни бутун умрга эслаб қолгандим. Негаки бу ҳаддан зиёд қизиқ ва завқли машғулот бўлган. Муסיқий элемент ўшанда ўқув муассасасига тириклик нафасини олиб кирганди.

Бошланғич мактабларда бир машғулотдан бошқасига ўтиш учун ҳам муסיқадан фойдаланишлари ҳақида эшитганман. АҚШда кичкина ўқувчиларига муסיқа ёрдамида қитъаларнинг номлари сингари таянч билимларни ўқитадиган педагоглар билан танишдим. Бир неча ой компьютер саводхонлигидан дарс берган Массачусетсдаги мактабда болалар ўқитувчилари билан бирга куйлашган “Қитъалар ҳақида кўшиқ”нинг (Continents Song) бир неча вариантларини эшитганман. (Кейинроқ Google Maps дарсини ўтаётган чоғимиз болакайлар беихтиёр ўша кўшиқни куйлашганини кўриб, қувониб кетганим эсимда.) Ўқитувчилар бунинг учун ҳаммага маълум бўлган қўшиқлардан масалан, “Уч кўрсичқонча” номли қадимий инглиз қўшиғини фойдаланишарди.

Кейинчалик ўз синфим пайдо бўлгач, бу тажриба мени шунга ўхшаш машқларни кичик болалар учун синаб кўришга илҳомлантирган ва ўз тажрибамда ўқишнинг бундай усули болакайларга ёқишига ишонч ҳосил қилганман.

Ўқитувчининг ўзи муסיқага унчалик ошно бўлмаса-да. ҳаракатлар режасидан биров четга чиқиб,

машғулотларда мусиқа қўйиб кўриши лозим. Бунда озроқ эксперимент қилиш, ўқитувчига ҳам, ўқувчиларга ҳам кўпроқ мос келадиган вариантни танлаб олиш мумкин. Ана шунда мусиқа ўқиш фаолиятида албатта ёрдам беради ва жараёнга қувонч олиб келади.

ТЕЗ-ТЕЗ ТРЕНЕР РОЛИНИ ИЖРО ЭТИНГ

Хельсинкидаги мактабимизнинг дурадгорлик устахонасига биринчи марта кирган чоғимда беихтиёр “Амалиёт орқали ўрганамиз” деган плакатга кўзим тушган. Кейинчалик ҳар гал ўша ерда бўлганимда, ушбу принципнинг қандай ишлашини кўп марта кузатавердим. Ўқувчилар ўзларининг қизиқарли ва бирмунча мураккаб лойиҳалари устида ишлашарди. Дурадгорлик бўйича ўқитувчи ҳамкасбим одатда синф бўйлаб айланиб юрар ва худди тренерга ўхшаб болаларга маслаҳатлар бериб, қайта алоқани таъминларди.

Худди шундай манзарани болалар тикиш ва тўқишни ўрганадиган рўзғор тутиш машғулотлари чоғида ҳам кузатдим. Ишончим комилки, ушбу фан ўқитувчилари узоқ йиллар давомида амалиёт орқали ўқитишга риоя қилишган ва бундай содиқлик уларнинг педагогик методларига асос бўлган. Шунинг учун синфда улар кўп вақтларини тренер сифатида намоён қилишади.

Кўпчилик бирор малакани ўзлаштиришнинг энг яхши усули уни амалда, яъни “реал ҳаёт” шароитида синаб кўриш эканини билади. Аммо мактабдаги ўқиш анъанавий равишда ушбу методдан узоқда бўлган. Болалар табиий фанларни ўрганиш чоғи, қоидага қўра

ҳужжатли фильмлар кўришади, дарсликларни ўқишади ва лаборатория ишларини бажаришади, лекин улар худди ҳақиқий олимлар сингари ўз экспериментларини ўйлаб топиб, амалга оширишмайди. Аммо ўқитувчи тренер сифатида ўргатадиган бўлса ўқув жараёни учун жавобгарлик нариги томонга, яъни ўқувчиларнинг ўз зиммасига тушади.

“Амалиёт орқали ўрганамиз” деган оқилона тамойилнинг мевасидан фақатгина дурадгорлик ёки рўзгор тутишга ўхшаган ўзига хос фанлар ўқитувчисигина баҳраманд бўлмаслиги керак, менимча. Мақсадни ўзгартириш, методлар ҳам бирдан ўзгариб кетади.

Америка мактабида эндигина ишлай бошлаганимда устозимдан шундай матални эшитиб, бир умрга эслаб қолганман: “Билимларга иш жараёнида эришилади”. Ўзимнинг ўша биринчи йилимни эсларканман афсус билан пешонам тиришади: ўшанда дарс пайтида қилган асосий ишим – биринчи синфларим билан гиламда ўтириб олиб, суҳбатлашишдан иборат бўлган.

– Бу йил ҳали жуда кўп янги билимларни ўрганаман, – дедим бир куни устозимга.

– Бунга шубҳам йўқ, – деди тажрибали устоз, – ўқувчиларингизчи, улар қанчалик кўп нарса ўрганишар экан?

Чинданам, у нишонга аниқ урганди. Ўзим ҳам кун бўйи менга қулоқ солиб, мен билан гиламда ўтирган болалар деярли ҳеч нарса ўрганмаса керак, деб гумон қилгандим.

Вазиятни ўзгартириш учун “доно башоратчи” ролидан воз кечиш кераклигини ўзим ҳам яхши билардим. Кейин тажрибалар ўтказа бошладим.

Аввалига Америкада, кейин Финляндияда ўқувчиларим кўпроқ билим олишларига уриндим. Бир куни мавзуни тушунтириш жараёнимни қисқартириш умидида синфга таймер олиб келдим. Орадан маълум вақт ўтиб, мини-дарслар қулайдек кўринди ва ўқувчиларимда ҳам кўпроқ амалиёт ўтишга фурсат қолди.

Гарчи ўша пайтлари бундай янгиликлар киритишлар менга қониқиш олиб келган бўлса-да, Финляндияга келиб, бунинг кам эканини тушундим. Дурадгорлик ва рўзгор тутиш фанлари ўқитувчилари амалиётда мустақил ўрганиш учун болаларга кўпроқ имконият бериш қанчалар муҳим эканини менга кўрсатиб беришди.

Учинчи бобда сўз санъати дарсларининг кўринишини ўзгартирганимни тасвирлаб бергандим, яъни болаларга худди ҳақиқий ёзувчилардек ишлашлари учун имконият бергандим. Ўзим эса муҳаррир, бошқача айтганда, тренер ролини бажарганман. Захирада оралиқ бўш вақт қолдириш стратегиясига бағишланган бўлимда бундай танаффуслар болаларда мустақиллик туйғусини ривожлантиришини қайд этиб ўтгандим. Келинг, энди шу ва шу каби усуллар маҳоратга қандай ҳисса қўшишини кўриб чиқамиз.

Шу тариқа сўз санъати дарсларида ўқувчиларга матнларни тузишлари учун кўпроқ вақт бердим ва бу ҳолат ишнинг яхши бошланишига ёрдам берди. Аммо бунинг ўзи камлик қиларди. Дўстим, педагог Ере Линнанен ўқувчиларга кўпинча бир туртки керак бўлади, йўқса улар тараққиётга эришмасдан аввалги даражаларида қолиб кетаверадилар, дейди. Бешинчи синфларга ўша турткини бердим ва бу билан яхшигина қайта алоқа ҳам ўрнатдим.

Мен сизни ҳамма болаларга мукофот тариқасида елим қоғоз тарқатиб, “Яшанглари!” деб бақаришга даъват этаётганим йўқ. Асло бундай ўйламанг. Мен кўргазмали, тўғри ва конструктив шарҳни назарда тутяпман. Ўзим блог юришиб, мақола ва китоблар ёзганим учун шунга мутаносиб равишда олинган қайта алоқа қанчалар муҳим эканини яхши биламан. Тажрибамдан аёнки, профессионал муҳаррирлар мақтовга унча сахий бўлишмайди. Улар бир-иккита яхши чиққан нарсаларни қайд этиб қўйишлари мумкин, ammo асосий эътиборни такомиллаштириш керак бўлган жойларга қаратишади. Аввалига бироз хафа ҳам бўлдим. Ахир муаллифни олқишлаш уларнинг асосий вазифаси эмасми?

Ҳозир бундай ёндашувга ўзим ҳам қўшиламан ва уни фаолиятимда қўллаб тураман: педагоглар ўқувчиларни камроқ мақташлари, объектив, кўргазмали ва конструктив танқидга урғу беришлари лозим. Агар муҳаррирнинг тақризи бир жуфтгина сўздан иборат бўлса ҳам ҳафсалам пир бўлмайди, чунки бизнинг “тренер” билан мақсадимиз битта – биргалашиб ишни сифатли қилишни хоҳлаймиз. Ишончим комил, синфда шундай муносабатларни яратиш орқали болаларнинг яхши ўқишига ёрдам берамиз.

Тараққиётга эришиш учун заиф жойларни бартараф этиш лозим, айнан ана шундай вазиятларда тренернинг ёрдами керак бўлади. Яхши тренер таълимдаги бўш жойларни аниқлайди, ундан кейин ўқувчига зарур ёрдамни кўрсатади. Қоидага кўра, у болага тақлид қилиши учун намуна кўрсатади ва бу орқали тўлақонли қайта мулоқотни таъминлайди. Синфда мақтов ўринли ҳолат, лекин бу масалада

ўқитувчи алоҳида тайёргарлик кўриши шарт эмас, деб ўйлайман. Менинг тажрибамга кўра, устозларда бу табиий равишда юзага келади.

Агар сиз, жумладан мен ҳам, тренерлик малакасини оширишни истасак, дарснинг тузилишини шу вазифага мослаштиришимиз керак. Бунинг учун амалиёт ёрдамида ўқитишга мос келадиган тизим ва тўлақонли қайта алоқани яратиш учун кенг имкониятлар керак бўлади. Намуна сифатида “устахона” моделини олдим. Бу моделнинг кўплаб турларини кўрдим, ammo унинг ичидан учта асосий элементни ажратиб кўрсатиш мумкин: бугунги мақсадни белгилаб олиш учун кичкинагина кириш дарси, фаол мустақил иш ва аниқ мақсад сари қанчалар силжий олганингизни жамоа бўлиб муҳокама қилиш. (Бир куни собиқ ҳамкасабам Паула Хаву олийгоҳда уларга идеал дарсни худди шундай тасвирлаб беришганини айтганди).

“Устахона” ҳақида биринчи марта Бостондаги бошланғич мактабда дарс берган чоғларимда эшитган эдим. Шундан буён ушбу моделни синфларимда қўллаб келсам-да, ҳар доим ҳам ундан муваффақиятли фойдалана олмаганимни энди тушуняпман: баъзан кириш қисмига ва якуний таҳлилга ҳаддан зиёд кўп вақт сарфлаган эканман. Бунинг ўрнига, болаларга мустақил ишлашлари учун вақт берилса, тўғрироқ бўларди. Ахир ўқувчиларда топшириқларни бажариш учун етарли вақт бўлсагина, ўқитувчи тўлақонли қайта мулоқотни таъминлай олиши мумкин.

Синфда ўқувчиларнинг ишини координация қилиб, улар билан қайта алоқани таъминлай оладиган аниқ ва эришса бўладиган мақсадларни қўйиш керак. Таълимнинг мақсадлари у ёки бу масалада ривожланиш

имконини берувчи воситалардан бири эканини англаб етдим. Шу боис, уларни дарс бериш жараёнида ва мунтазам равишда жорий қилиб бориш лозим.

Фақат таълимнинг мақсадини методик вазифалар билан ҳеч қачон адаштириб қўймаслик керак.

Педагоглар Конни Мосс ва Сьюзен Брукхарт “Таълимнинг мақсадлари” (Learning Targets) номли китобида қуйидагиларни ёзишади: “Номидан ҳам кўриниб турибдики, методик вазифалар дарс бериш жараёнини йўналтириб туради, шунинг учун ҳам уларни педагогик нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда шакллантирамиз. Улар мавзуси ўзаро боғлиқ дарсларни ёки бутун бошли модулни умумлаштириб туради...”

Таълим мақсадларининг вазифалари эса мутлақ бошқача. Яна номидан ҳам кўриниб турибдики, улар материалларни ўзлаштириш жараёнини йўналтириб туради. Таълим мақсадлари қуйидагиларни: бир дарсга мўлжалланган билимлар ҳажми, ўқувчи эгаллаши лозим бўлган кўникмалар ва мантиқий асосларни тасвирлаб беради. Биз уларни ўқувчи нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда шакллантирамиз ва болаларнинг ўзлари уларга қараб йўналишларини топиб олишлари учун жорий дарс давомида ифода қилиб борамиз”.

Тажрибамга кўра, “устахона” таълим мақсадлари билан жуда яхши ишлайди, чунки унда амалиётга урғу берилади, бу эса ўқитувчига тренер ролини ўйнашга йўл очади.

Қандай қилиб шундай мақсадни аниқлаб олиш мумкин? Мосс ва Брукхартнинг таъкидлашича, ўқитувчи аввалига дастурнинг маълум элементини танлаб олиши ва уни бир ёки бир нечта дарснинг

мақсади билан бирлаштириши зарур. Шу билан бирга, ушбу вазиятда у қандай натижага эришишни режалаштираётганини аниқ кўрсата олсин. Кейинги қадам – ўқувчига тушунарли бўлиши учун мақсадни қайта шакллантириш керак, яъни ўқувчи синфда ушбу мақсад сари қандай ҳаракат қилиши кераклигини тушуниб етсин. Мосс ва Брукхарт педагогнинг бир неча босқичда фаолият юритишини тавсия этишади. Назаримда, бу борадаги энг муҳим қадам – қандай қилиб “дарснинг олдида қўйилган мақсадни болалар тушуна олганини намойиш қилишидир”. Мазкур босқичда, бир ёки бир нечта дарс давомида ўқувчилар эришган натижаларини ўзлари қандай тасдиқлашлари мумкинлигини ўйлаб кўришади.

Мосс ва Брукхарт математика муаллимасининг амалиётидан мисол келтиришади. Бунда муаллима олтинчи синфларга ўзгарувчан ва ўзгармас қийматларни тушунтиради. Ўқитувчи қуйидаги методик вазифаларни аниқлаб олади: “Ўқувчилар тасодифийлик элементи қандай қилиб маълумотларни танлашдаги вариацияларга олиб келишини тушунтириб беради” ва “Буни кўргазмали тарзда тасвирлаб берадиган диаграммани тузадилар”. Шунда сўнг муаллима ўқитишнинг мақсадини шакллантиради: “Диаграммаларда кўр-сатилган шоколад бўлақларининг печеньеларга тақсимланганини кўздан кечириш, уларнинг бир-бирига айнан ўхшаш ва бошқача бўлган элементларини кузатиш натижасида, болалар ўзгарувчан ва ўзгармас бирликларни аниқлаб олишади”.

Мақсадга эришиш учун муваффақиятли натижа қандай кўринишга эга эканини синфга кўрсатиш керак. Одатда бизга ютуқлар мезонини шунчаки баён қилиш осондек туюлади (бу анча тез ҳам бўлади).

Лекин болалар мисолларни ўрганиш давомида муҳим элементларни ўзлари “кашф этсалар” ёки аниқласалар, улар анча самарали ишлашларини пайқадим (бу ерда қисман, “Эркинлик беришдан бошланг” стратегияси ҳам амал қилади).

Мосс ва Брукхарт китобларида олтинчи синфларни нотиклик санъатига ўқитишнинг иккита сценарийсини кўриб чиқишади. Биринчи ҳолатда ўқитувчи ўқувчиларга бугун улар биргаликда ишонарли нутқ учун зарур бўлган тезисларни қандай тузиш кераклигини ўрганишлари ҳақида эълон қилади. У мезонлар рўйхатини тарқатиб чиқади, ўқувчилар 30 дақиқа ичида мос келувчи тезисларни ўйлаб топишлари кераклигини маълум қилади ва уларга омад тилайди. Иккинчи сценарийда муаллима дарсга сифати ҳар хил тезислар тўпламини олиб келади: айримларининг шошилиб ёзилгани яққол кўриниб турар ва улар унчалик ҳам тушунарли эмас, бошқалари эса, пухта уйланган ва усталик билан тузилган (муаллима материалларни методик қўлланмалардан териб олган, тезисларни ўзи ўйлаб топган ёки аввалги дарслардан сақланиб қолган). Дарс бошида ўқитувчи худди биринчи ҳолатдаги каби синфга бугун ишонарли нутқ учун зарур тезисларни қандай тузишни ўрганишларини эълон қилади. Аммо аввалгидек мезонлар рўйхатини тарқатиш ўрнига у доскага қуйидагиларни ёзади. “Нотикнинг ишонарли нутқидаги яхши тезиснинг таркибий элементлари нималардан иборат?”.

Шундан сўнг у синфни бир нечта кичик гуруҳларга бўлади ва ҳар бирига бир нечтадан тезис беради. Беш дақиқа давомида ўқувчилар уларни ўрганиб чиқишлари ва доскага ёзилган саволни ўйлаб кўришлари керак

бўлади. Кейин муаллима улардан навбат билан сўраб чиқади. Табиийки, муаллима дарсдан олдин энг муҳим мезонларни ўзи аниқлаб олган бўлади ва бу ерда болалар масъулиятни зиммага олишларини ва ушбу мезонларни уларнинг ўзлари “кашф қилишларини” истайди. Агар ўқувчи гапларни тузишда қийналса, педагог унга ёрдам бериши мумкин.

Қисқа муҳокамадан сўнг ўқувчилар таъсирли тезиснинг энг муҳим элементларини аниқлашади. Мана энди уларнинг кўз олдида муваффақият манзараси турибди ва улар таълимнинг мақсадига йўналтирилган. Ўқувчилар тренер ролини ўйнаётган ўқитувчи раҳбарлиги остида ана шундай тезисларни тайёрлаш учун яхшигина амалиёт ўташга тайёр бўлишди.

“Ўқувчилар нуқтаи назаридан олиб қаралганда, таълимнинг мақсадлари ўқитувчининг илтимосини бажариш ва билимни мустақил тарзда ўзлаштириш ўртасидаги фарқни очиб беради,” деб ёзишади Мосс ва Брукхарт. “Ўз билимини мустақил ўзлаштирган ўқувчиларда юқори даражадаги мотивация намоён бўлади, улар кўпроқ билишга интиладилар ва кенг қамровли билимларга асосланган кўникмаларини фаолроқ ривожлантирадилар”.

БИЛИМЛАР ТАСДИҒИНИ ТАЛАБ ҚИЛИНГ

Фин таълим тизими стандартлашган тестлар (қисман бўлса-да) йўқлиги билан машҳур. Айнан ана шу сабабдан, фин ўқитувчилари гўёки ўқувчиларнинг билимларини умуман текширмайди, деган янглиш тасаввур кенг тарқалган. Ишонтириб айтаманки,

ҳақиқатда эса, мутлақо бундай эмас. Масалан, Финляндияда бошланғич мактаб ўқитувчилари АҚШдаги ҳамкасбларига қараганда кўпроқ якуний назорат ўтказадилар. Бунинг сабаби билимларни баҳолашнинг анъанавий финча тизимида ётибди, унда, ҳатто бошланғич синфлар учун ҳам семестр охирида ҳар бир фан учун балларда баҳолар қўйилади: 4 дан (энг пасти) 10 гача. Натижада педагог асосланган ва объектив баҳони чиқариш учун ўнлаб тестнинг ўртача балини ҳисоблаб чиқишга мажбур бўлади.

Нима бўлганда ҳам Финляндияда сўнги вақтларга келиб, анъанавий тест ўтказиш ва баҳо қўйишга нисбатан муносабат ўзгариб бормоқда. 2016 йили кучга кирган таянч дастурларда бошланғич синфлар учун балли тизимга унчалик урғу берилмаяпти: энди ўқитувчиларга баҳолаш даврининг охирига келиб, билимларни сўз орқали изоҳлаш имконияти берилмоқда. Бундан ташқари, бугун фин мактабларида оралиқ назоратларга ҳам катта эътибор қаратилмоқда.

Гарчи мен анъанавий баҳо қўйиш тизимини қўллаб-қувватламасам-да (чунки бу ўқувчини билим олиш завқидан маҳрум қилади ва қандай бўлса ҳам билим олиш кераклига ишонтира бошлайди), менга ўқувчилардан билимларнинг тасдиғини олиш жуда ёқади, чунки айнан шу туфайлигина маҳорат ортиб боради. Хельсинкида ҳамкасбларимнинг якуний назорат учун ўзлари савол тайёрлаётганини кўп кўрганман. Баъзан ўқув қўлланмаларидан қандайдир элементларни олишади, аммо уларнинг тайёр матнлардан нусха кўчириб олишганини камдан кам

кўрганман (лекин тан олай, АҚШда ўзим кўпинча шундай қилганман).

Синфда ўрганилган билимларга уларни баҳолаш методикаси ўзаро мос келиши учун фин ҳамкасбларимнинг ҳар бири ўз тестларини ўйлаб топишарди. Бундай йўл орқали ўқувчилар билимларини самаралироқ тасдиқлашарди. Бундан ташқари, яна бир ўзига хосликни пайқадим. Бу ерда биринчи бўлиб кўзимни фин устозим очди ва у мендан ҳар доим ўқувчилардан *perustella*'ни сўрашимни айтди. У ушбу фин сўзига мос келадиган эквивалентни бирданига топа олмади ва унинг маъносини муҳокама қилгач, шундай хулосага келдикки, бу сўз “асослаб бермоқ”, “мотивация бермоқ” деган маъноларни англатар экан. Бошқача айтганда ушбу муаллима ўқувчилардан материални қай даражада ўзлаштирганликлари ҳақида исбот сўраяпти ва уни намойиш қилишни талаб қилмоқда.

Ўқитувчилар тузган тестларни ўрганарканман, барча юқорида қайд этилган принципга амал қилганини пайқадим. Эҳтимол, ана шу кенг тарқалган амалиёт фин ўқувчиларининг PISA тестларида кўрсатган юқори натижаларига ойдинлик киритар. Ахир 15 ёшли ўспирин у ерда ижодий ва танқидий фикрлай олишини намойиш қилиши керак бўлади-ку!

Perustella'инг нима эканини аниқроқ ҳолатда битирув имтиҳонларининг саволлари мисолида тушуниш мумкин. Асосий фанларни ўзлаштириб бўлгач финляндиялик катта синфлар битирув чоғида давлат имтиҳонларини топширишлари керак. Бу имтиҳонларни ташкил қилиш билан махсус Битирув имтиҳонлари бўйича миллий қўмита шуғулланади ва улар барча мактаблар учун бир кунда бўлиб ўтади.

Атгестат олиш учун ихтиёрий танлаган ҳар қандай учта фандан ва мажбурий тарзда она тилидан (фин, швед ёки саам тилларининг биридан) имтиҳон топшириш керак. Паси Сальбер китобида Финляндиядаги битирув имтиҳонларининг бутун дунё бўйлаб ўтказилаётган стандартлашган одатий тестлардан асосий фарқи, уларда кутилмаган вазифаларни уддалай олиш қобилияти баҳоланади, дея тушунтиради.

Масалан, Калифорнияда ўртамактаб ўқувчиларининг давлат битирув имтиҳонлари чалғитувчи (сиёсий одоб, баҳсли ёки бир-бирини инкор қилувчи) саволларсиз тузилган бўлса, Финляндияда бунинг мутлақо акси кузатилади. Бу ерда ўқувчилардан эволюция, ишсизлик, парҳезга мойиллик (ёки фастфудга), замонавий сиёсий вазият, тажовуз, уруш қўзғаш, спортдаги этика, жинсий муносабатлар, гиёҳванд моддалар ва оммавий мусиқа каби масалалардан қай даражада хабардор эканликларини кўрсатишни мунтазам равишда сўраб келишади. Қоидага биноан, ушбу мавзулар бирданига бир нечта ўқув фанларига дахлдор бўлади ва кўп ҳолларда турли соҳалардаги билим ва малакаларни намойиш қилиш талаб этилади. Масалан, фин битирувчиларига имтиҳонларда таклиф этиладиган айрим саволлар:

- Она тили. ОАВ ҳар доим аудитория учун курашади. Нима деб ўйлайсиз, бу қандай оқибатларга олиб келади ва нима учун?

- Фалсафа ва этика. “Бахт” ва “фаровонлик” этик категорияларми? Фикрингизни асослаб беринг.

- Соғлиқни сақлаш. Давлат томонидан овқатланиш бўйича бериладиган тавсиялар нималарга асосланган ва уларнинг мақсади нима?

Хелсинкида фин ҳамкасбларимнинг намуналаридан илҳомланиб, ижодий ва танқидий фикрлашга ундайдиган қизиқарли ва ошқора саволлар тузиб, болалар ўз билимларини тасдиқлай олишлари учун навбатдаги мавзуни ўрганишни якуний назорат билан тугатишга ҳаракат қилдим. Ўқувчиларга ўқув дастурининг маълум бир бўлимини тушунишни кўрсатувчи исботлари учун баллар қўйдим.

Натижада ўқувчиларимнинг материалларни қанчалик даражада ўзлаштирганини анчагина яхши тасаввур қиладиган бўлдим. Болалар чинданам билимларини тасдиқлашган эди, авваллари бунинг учун якуний тестларнинг саволлари жуда осон, тор маъноли ва бир томонламадек эди. Энг қизиғи, финча усулда текшириш методлари ўқувчиларга материалларни янада чуқурроқ билиш ва тушунишларини мутлақо эркин намоён қилиш имкониятини яратиб берди.

Аксар ҳолларда ушбу якуний назоратлар ўқувчиларимга анча мураккаблик қилди, аммо уларнинг кўпчилиги бундан мураккаб ва ошқора саволларга жавоб бера туриб, таҳлилий фикрлаши ва ижодий қобилиятини ишга сола олганидан фахрланаётганини кўрдим. Авваллари ўқувчиларнинг тестлардан кейин бунақа тўғри маънода фахрланганини камдан-кам пайқаганман. Қуйида олтинчи синфларим учун тузган топшириқлардан мисоллар келтираман:

- Физика. Яшин йўналтиргич мисолида ерга уланган ҳимоя симининг вазифасини тушунтириб беринг. Кенгайтирилган жавоб беринг ва унга схема чизинг.

• География. Ўсимликлар зонаси иқлим зонасидан нимаси билан фарқ қилади? Қиёсий жадвал тузинг.

• Тарих. Одамлар Финляндияга нима сабабдан кўчиб кела бошлашган? Буни аниқ мисоллар билан тушунтиринг.

• Этика. Этика бўйича биринчи имтиҳонда сиз ҳаётимизда учраши мумкин бўлган одоб-ахлоқдаги дилеммадан мисоллар келтиргандингиз. Энди эса бирорта ижтимоий дилеммани танланг ва уни батафсил тасвирлаб беринг. У ҳақиқий ҳаётдан олинган (масалан, янгиликлардан эшитгандирсиз) ёки ўйлаб топилган (яъни ўз ҳаёлингиздаги) бўлиши мумкин. Бу дилемманинг чиндан ҳам ижтимоий эканини исботлаб беринг.

• Кимё. Тасаввур қилинг, сиз тиш пастаси ишқорли бўладими ёки унинг таркибига кислота ҳам кирадими, деган масалани эксперимент йўли билан аниқламоқчисиз. Олимларга ўхшаб фикрланг ва ҳаракатингиз тартибини тасвирлаб беринг.

Агар ўқувчиларимиз ўқув материалларини ҳар томонлама ўзлаштиришларини хоҳласак, фин педагогларнинг усулига риоя этиб, якуний назоратлар ва имтиҳонлар учун саволларни алоҳида-алоҳида тайёрлашимиз керак. Майли, болалар қийин саволларга мустақил жавоб қайтаришмасин (уларга таклиф этилган жавоб вариантларидан бирини танламасин) ва шу билан бирга, албатта ўз фикрини асослаб беришсин.

“Билимлар тасдиғини талаб қилинг” стратегиясини нафақат якуний имтиҳонлар чоғида, балки кундалик дарслардаги муҳокамаларда, гуруҳларда ишлаганда ва оралиқ назоратларда ҳам қўллаш мумкин.

ЯКУНИЙ БАҲОЛАРНИ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН БИРГА МУҲОКАМА ҚИЛИНГ

Финляндиянинг Вантаа шаҳридаги Martinlaakso номли катта ёшли болалар мактабида Пекка Пеуранинг дарсига илк мартаба ташриф буюрганамда нималарни кўришим мумкинлигини ўзим ҳам кутмаган эдим (олдинроқ бу ўқитувчини математика бўйича тестлардан бутунлай воз кечганини эшитган эдим). Унинг ўнинчи синфлари хонанинг турли бурчакларида кичик гуруҳларга бўлиниб ўтиришар ва кўринишларидан бутунлай хотиржам эдилар.

Эҳтимол, эрталаб Пекка улар билан кичик бир дарс ўтгандир, аммо мен буни пайқамадим. У мени ва яна бир жуфт ташриф буюрувчиларни ўқувчиларга таништирди-да, болаларга бутунлай эркинлик бериб қўйди, улар эса нима қилиш кераклигини жуда яхши билишарди. Дарс давомида ўқувчилар олдида дафтарлари ва математика дарсликлари очилган ҳолда турар ва улар турли мавзулар устида мустақил ишлашар эди. Пекка синфда айланиб юрар ва ўз шогирдлари билан суҳбатлашиш учун тез-тез тўхтарди.

Мен бир ўқувчидан уларнинг устози амал қилаётган тизимни тушунтириб беришини илтимос қилдим. Бола ўқув дастуридаги асосий тушунчалар баён қилинган математика бўйича луғат-маълумотномани менга кўрсатди. Бу тушунчалар таянч мавзулардан бошланиб, энг мураккабига қадар, маълум бир кетма-кетлик бўйича жойлаштирилган бўлиб, ҳар бирининг остида машқ қилиш учун топшириқлар ва мисоллар рўйхати келтирилган эди. Луғат-маълумотномада топшириқлар

калити ҳам бўлиб, уларга амал қилган ҳолда ўқувчи ўз билимини объектив баҳолаши ҳам мумкин эди.

Орқа қаторда бейсбол майкасини кийиб олган икки боланинг компьютер ёнида ўтиргани диққатимни тортди. Иккисининг олдига бориб қарасам, улар YouTube'да математикага мутлақо алоқаси бўлмаган эркин кураш бўйича мусобақани томоша қилиб ўтиришарди. Болалар буни мендан яширишга уринмаганларидан ҳайрон ҳам қолдим ва улардан наҳот сизларга шунчалар кўп эркинлик беришади, деб сўрадим. Болалардан бири ким қандай ишни қайси пайтда яхшироқ бажаришини ўзи ҳал қилишига ўқитувчи рухсат берганини айтди. Ўсмирнинг гапларига кўра, айти вақтда унинг математика билан шуғулланишга кайфияти йўқлиги учун YouTube'да нимадир томоша қилишни хоҳлаётган экан. Ахир дарсда қилолмаган вазифасини уйда ҳам қилиши мумкин-ку...

Бундан ташқари, Пекка болаларга анъанавий шаклдаги дарс ҳам ўтмаётган эди. Назарий жиҳатдан, унинг ўқувчиси бутун бошли олти ёки етти ҳафта (бу фин мактабларида катта синфларга баҳо қўйилиши учун белгиланган стандарт давр) давомида уйда умуман ҳеч нарса қилмаслиги ҳам мумкин.

Бироқ бу салбий оқибатларга олиб келган бўларди: маълум бир категориядаги топшириқларни ечишга эътибор қаратмаган ўқувчи ўз вақтида янги, яъни янада юқорироқ даражага ўта олмаган бўларди.

Сўнгги етти йил ичида Пекка шундай бир тизим ишлаб чиққандики, унда болалар доимий равишда ўзини ўзи баҳолаб боради. Ҳар олти ёки етти ҳафтада у ҳар бир ўқувчи билан индивидуал равишда 5-10 дақиқа

суҳбатлашади ва ҳаммалари бирга якуний баҳони кўйишади. Одатда баҳони ўқувчи таклиф қилади. Пекканинг сўзларига кўра, бола эришган ютуқларнинг аниқ қиймати ҳисобланади. Бу тизимни жорий қилгач, Пекка бунинг анъанавий методдан, яъни ўқитувчи томонидан назорат топшириғи учун балл ҳисоблаб чиқилишидан умуман қолишмаслигини аниқлаган.

Шахсан мени лол қолдиргани — ишни текшириш ва билимни баҳолаш масъулиятини Пекка ва ўқувчилар тенг шерикликда зиммаларига олишлари эди. Анъанавий тарзда ўқув жараёнининг бу иккала таркибий қисми ҳар доим ўқитувчининг қўлида бўлиб келган-ку! Олдинги бўлимда, яъни билимларни тасдиқлаш талаб қилиниши зарурлиги ҳақида гапирилганда, асосан, уларни текшириш назарда тутилган эди. Бу ерда эса билимларни баҳолаш билан боғлиқ бошқа бир кучли стратегияга ўтамыз.

* * *

Фин мактабида ишлай туриб, ҳамкасбларимни ҳисоботларни қоғозга наشر этишдан аввал болалар билан уларнинг якуний баҳоларини муҳокама қилганини кўп марта эшитганман. Қоидага кўра, бундай суҳбатлар анча қисқа давом этарди.

Ўқитувчи ўқувчига қандай баҳо қўймоқчи бўлаётганини айтгач, ҳар бир бола бу масалада ўз фикрини айтиш имконига эга бўлади. Англашимча, бундай амалиёт, яъни ўқувчиларни ўзларининг ўқишдаги натижалари ҳақида мулоҳаза қилишга таклиф қилиниши, педагогларнинг болаларга бўлган юксак ҳурматини намойиш қилади ва ўқитувчи билан ўқувчи ўртасидаги муносабатларни янада мустаҳкамлайди.

Албатта, ўқувчиларнинг мулоҳаза қилишга бўлган эҳтиёжлари ҳақида ҳали якуний баҳолар қўйилмасдан олдин ўйлаб кўриш керак. Бунда баҳоларни муҳокама қилиш амалиёти ўта муҳим роль ўйнайди. Маълум бўлишича, ҳатто мулоҳаза қилишга унчалик мойил бўлмаган болалар ҳам ўқув йилининг охирига келиб, орқага қараб, ўзи эришган ютуқларни муҳокама қилишни истайди. Биз ўқитувчилар нима деб ўйлашимиздан қатъий назар, якуний баҳолар ўқувчи учун кўп нарсани англатади. Шу сабабдан, ўзларининг нимани билгани ва ўргангани ҳақида ўйлаб кўриш учун болаларга ёрдам беришнинг энг қулай фурсати, бу баҳоларни қўйиш вақтидир ва бу имкониятни ўтказиб юбормаслик лозим.

Болаларга баҳо қўйиш менга ҳеч қачон ёқмаган. Хусусан, балл қўя туриб, минг бир уринишлар эвазига ўз синфимда жорий қилишга уринаётган хурсандчилик муҳитини умуман бузиб қўядигандек бўламан. Асосий муаммо шундаки, болалар анчагина кенг тарқалган қарашлардан келиб чиқиб, ўзига ўзи баҳо бериш масаласини фанлардан оладиган баҳолариға боғлашга мойил бўлади: юқори балл – ақлли бола, паст балл – ақлсиз бола. Инсон ҳақида унинг баҳолариға қараб ҳукм чиқариш кулгили эканини биз яхши биламиз, аммо болалар бошқача ҳулоса чиқарадилар.

Ўқитувчилардан мунтазам равишда баҳо қўйиш талаб этиларкан, бундан қочиб қутулишнинг иложи йўқ. Тан оламан, фин ҳамкасбларимнинг илғор тажрибасини кўзим билан кўрган бўлсам-да, ўқувчилар билан уларнинг баҳоларини муҳокама қилишни кўпинча яхши уддалай олмасдим: менга бундай қилиш ноқулай эди, шунинг учун ҳам уларга бу ҳақда гап очмасдим.

Шунчаки баҳоларни қўйиб чиқиб, табелларни қоғозга нашр қилгач, якуний натижа болаларни хафа қилмаса керак, деб умид қилардим.

Қизиқ, АҚШнинг давлат мактабида таълим олган боланинг шахсий тажрибаси қўйиладиган баҳони ўқитувчи нуқтаи назаридан идрок этишимга қанчалик таъсир қилган бўлиши мумкин? Ўрта мактабда ўтказган шунча йилларим давомида ҳеч бир ўқитувчи индивидуал тартибда болалар билан якуний баҳоларни муҳокама қилмаган. Шахсан мен ҳам бунинг тушуна олмайман. Ўйлашимча, техник жиҳатдан бунинг барчасини ташкил этиш жуда осон (масалан, синфдаги мустақил ишлар вақтида). Аммо мен баҳоларни ота-онам билан муҳокама қилганимни жуда яхши эсламан ва бунинг ўзи етарли бўлмаганини энди тушунапман. Ўқитувчиси билан ўзлари қўйган баҳолар хусусида қисқача суҳбатлашиш ўқувчи учун фойдали бўлиши мумкин.

Келажакда “Якуний баҳоларни ўқувчилар билан бирга муҳокама қилинг” стратегиясини яхшироқ қўллашни ўрганмоқчиман. Пекка Пеура ва бошқа фин ўқитувчилари бунинг ўта муҳим эканлигига мени ишонтиришди. Олинган билимларни муҳокама қила туриб, ўқувчиларни қўллаб-қувватлаш ўта муҳим, ахир бундай стратегия камолотимизда ёрдам беради.

ДУНЁҚАРАШ

Ўқув куни узоқ давом этадиган, таълим стандартлари педагогларнинг ижодий эркинлигини қаттиқ чегаралаб, маълум бир қолипга солиб қўядиган, асабни қўзғовчи мажбурий давлат тестлари ва охири кўринмайдиган текширувлар ичида яшовчи АҚШдаги ўқитувчилар дуч келадиган кўплаб қийинчиликларга қарамай, юртимда ҳақиқий ташаббускор ва чинакам педагогларни кўп учратганман. Шахсан менга Финляндияда касбим нуқтаи назаридан энг кўп етишмаган нарса – бу мақсадга интилувчан ва ўз касбини қаттиқ севадиган педагогларнинг катта бир жамияти эди. Америкадаги таниш педагогларимдан кўпи касбий ўсишга чин дилдан интилувчи, малака ошириш учун ҳар йили ўз ҳисобидан анчагина маблағ ва бир олам вақтини сарфларди. Финляндияда эса мутлақо бошқа манзарани кузатдим.

Турфа маҳаллий мактабларга ташриф буюрганимда хизмат вазифасини самарали уддалаётган, қобилиятли ва меҳнатсевар ўқитувчиларнинг кўпини учратдим. Лекин Финляндиянинг деярли ҳеч қаерида касбий жиҳатдан комилликка эришиш учун ўз ихтиёри билан мақсадли қадам ташловчи, масалан, мунтазам равишда мутахассислиги бўйича китоблар ўқийдиган, ёзги семинарларга қатнашадиган ёки синфида янги методикаларни қўллайдиган педагогларни кўрмадим.

Эҳтимол, бунинг сабабини миллий менталитетнинг ўзига хослигидан қидириш керакдир, чунки бундай хулқ-атвор биргина ўқитувчиларга хос хусусият эмасди. Афтидан, финларнинг кўпчилик қисми “Ишлаш учун яшаш эмас, балки яшаш учун ишлаш керак”, деган шиорга амал қилишарди. Умуман олганда, бу ерда одамлар, ҳатто агар ўз касбини жуда яхши кўрса ҳам, бўш вақтларида куч ва маблағларини касбий ўсиш учун сарфламайди, балки дам олишни ва ўзлари қизиққан нарсалар билан шуғулланишни афзал кўришади.

Кимнинг ёндашуви оқилона эканига шубҳаланиб қолдим: америкалик ўқитувчиларникими ёки фин ҳамкасбларимники? Биз бахт ҳақида гапирарканмиз, ҳалигача фақат бахтнинг тўртта таркибий қисми, яъни яхши кайфият, дахлдорлик туйғуси, мустақиллик ва маҳорат ҳақида фикр юритдик. Аммо яна бир таркибий элемент мавжуд, бу дунёқарашдир. Кимки мактаб ҳаётига қувонч олиб киришни истаётган бўлса, бу ўта муҳим масала ҳисобланади.

Тадқиқотчи Раж Рагунатаннинг фикрича, ҳаётга нисбатан мутлақо бир-бирига зид иккита қараш мавжуд: “Дунёқарашни икки усулдан бири билан тасвирлаш мумкин. Икки қарама-қаршилиқнинг бири – танқисликка (очкўзликка) йўналтирилган ёндашув, яъни бунда сизнинг ютугингиз бошқаларнинг муваффақиятсизлиги эвазига юз бериши керак (бу эса, шубҳасиз, рақобатга олиб келади). Иккинчи ёндашувни мен мўл-кўлчиликка (тўқчиликка) йўналтирилган деб аташим мумкин, яъни ютуққа эришиш учун бу дунёда ҳаммага жой етарли, деб қаралади”.

Тадқиқотчининг қайд этишича, “ташқи эталонлар” чалғитмаган болалар, одатда, иккинчи вариантни афзал

кўришади ва ўзларига энг кўп қувонч олиб келувчи нарсалар билан шуғулланишни хоҳлашади.

Финляндияда тўкин-сочинликка йўналтирилган бундай ёндашувни ёқловчи кўпгина муаллимлар билан танишдим. Улар учун ўзларини бошқалар билан қиёслаганда қандай кўринишлари мутлақо муҳим эмасдек туюлади ва худди шу қараш уларнинг меҳнатини қувонч билан тўлдиради. Ушбу ёндашувнинг Финляндия мактабларида мен гувоҳи бўлган ёрқин амалий ифодаларидан бири, бу ҳамкасблар билан доимий ҳамкорликдир. Ўқитувчилар бир-бирини ўзаро рақобатчи деб билса, 15 дақиқалик доимий танаффуслар ва қисқа иш кунлари давомида мен бир марта бўлса-да шундай кайфиятни пайқаган бўлардим.

Танқисликка йўналтирилган ёндашув америкалик ўқитувчилар орасида камдан-кам учрайдиган ҳолат эмас. Масалан, АҚШда “буюк педагог” деган иборани кўп эшитганман. Бундай сифат беришнинг нима учун кераклиги менга доим қизиқ: бу инсоннинг касбий маҳоратини тасвирлайдими ёки унинг устунлигини таъкидлаб турадими? Табиийки, Финляндияда ҳам “буюк педагоглар” бор, аммо ҳеч қачон бирор кишининг уларни кўкларга кўтарганини эшитмадим.

Twitter бу маънода унчалик яхши намуна эмас. Унда мен қанчадан қанча америкалик ўқитувчиларнинг таржимаи ҳолларига кўзим тушган бўлса, бу ерда уларнинг қизиқишларига эмас, балки тақдирлашга лойиқ хизматларига урғу берилиши кишини ҳайрон қолдиради. Бунданам қизиғи, уларнинг орасида таълимнинг у ёки бу соҳасида эришган муваффақиятлари учун виртуал равишда тақдирланишлар кенг оммалашиб бормоқда ва бу ютуқларни ҳамкасбларим ижтимоий тармоқларда

фахр билан намойиш этишмоқда. Эҳтимол, ушбу феноменнинг турли талқинлари бордир, менимча бу ўзини кўз-кўз қилишнинг шунчаки бир усули бўлса керак. Ўқувчи фикримга қўшиладими-йўқми билмадим, аммо ишончим комилки, Қўшма Штатларда ўқитувчилар ўз ишларига танқисликка йўналтирилган ёндашувни аралаштириб юборишади. Агар чиндан шунақа бўлса, биз Рагунатаннинг ҳисоб-китобиغا кўра жиддий муаммога дуч келамиз. “Тўлақонли ва бахтли ҳаётнинг рецепти охир-оқибат шундай хулосага олиб келадики, бунда танқисликка йўналтирилган, деб аталмиш ёндашувдан воз кечиб, дунёқарашни буткул ўзгартириш керак бўлади”.

Синфда кўпроқ қувонч бўлиши учун биз ўқитувчилар, қандай бўлмасин, мўл-кўлчиликка йўналтирилган ёндашувни сингдириб боришимиз лозим. Мен сизларни келажакда обрўга эриштирувчи мақсадларни қўймасликка даъват қилмаяпман, аммо рақобат тизимидан узоқ туриш ва ҳаммадан зўр бўлишга интилмаслик керак. Бунинг ўрнига бошқа педагогларнинг ишлари қандай бўлишидан қатъий назар, имкон борича ўзимиз яхши ишлашга ҳаракат қилишимиз лозим.

Ушбу бобда ўқитувчилик касбида қўллаш мумкин бўлган мўл-кўлчиликка йўналтирилган ёндашувга ҳисса қўшувчи олтита стратегия келтириб ўтилган. Мени илҳомлантирган фин педагоглари айнан шуларга амал қиладилар. Шундай қилиб, булар қуйидаги стратегиялардир: “оқим” ҳолатига интилинг, терингиз қалин бўлсин, бир финжон қаҳвани хўплаб, ҳамкасблар билан ҳамкорлик қилинг, экспертларни таклиф қилинг, таътилда чиндан дам олинг ва қувончни унутиб қўйманг.

“ОҚИМ” ҲОЛАТИГА ИНТИЛИНГ

Бостон яқинидаги мактабда дарс бериб юрган кезларим бир ҳамкасабам болаларнинг ишларини ўз хонаси ёнидаги йўлак деворларига осиб қўйишни яхши кўрарди. У ерда махсус доска йўқ, аммо бундан у хижолат чекмасди. Қоидага кўра, ушбу муаллима ишларнинг жуда кўпини деворга шунчаки елимлаб чиқарди. Ҳар сафар шу ердан ўтиб кетаётиб, ўзимда аллақандай нохушликни сезардим. Менинг синфимга тегишли ахборот доскаси нариги бурчакнинг ортида эди. У ерда одам кам бўлар, мен эса доскага болалар ижодининг камдан-кам намуналарини осиб қўярдим.

Бунитан олишқанчалик уятли бўлса-да, шу муаллима гашимга тегишини айтишим керак. Йўлақдан ўтаётган чоғим гўё ана шу чала тайёрланган кўргазма мени педагог сифатида ҳамкасабамдан ожизроқ эканимга ишора бераётгандек туюларди. Мен эса ғуддайиб, йўлагимга фақатгина “олий сифатли” ишларни осиб қўйишим ҳақида ўйлардим.

Вақт ўтиб, ўшанда кучимга ишона олмаганим, мени дарс беришдан оладиган қувончимга қанчалар халал берганини тушуниб турибман. Бу дилсиёҳликдан орттирган салбий ҳисларимни синфга олиб кирар ва қўшни хонадаги муаллимадан кўра яхшироқ ишлаш учун елкамга қўшимча юкламаларни ортиб олардим. Ишимдан хотиржам лаззатланиш ўрнига доим устунликка эришаман деб одамни ўта ҳолдан тойдирадиган вазифаларга чалғиб юрардим.

Устунлик – бу ўта мафтункор мақсад, дея қайд этади Раж Рагунатан. Олимларнинг аниқлашича, юқори мақомдаги индивидлар ўзига анча юқори

баҳо бериб, ўзларини анча мустақил ҳис қиладилар. Бу бахтни ҳис қилишни янада кучайтиради. Аммо Рагунатан фикрича, тинмай устунликка эришишга уриниш керак эмас, чунки юқори мақомга эришиш йўлида қилинган зўриқиш ушбу туйғуни ҳис этиш даражасини камайтириб қўйиши мумкин. У “оқим” ҳолати деб аталмиш туйғуга интилишни оқилона иш деб ҳисоблайди.

Бу нимани англатади? Кўп ҳолларда “оқим” ҳақидаги назариянинг чинакам билимдони дея эътироф этилувчи руҳиятшунос Михай Чиксентмихайи бу ҳолатни қуйидагича тасвирлайди: “Сиз фақатгина фаолиятнинг ўзига бутунлай берилиб кетгансиз. “Эго” чекинади. Вақт билинмасдан ўтиб кетмоқда. Ҳар бир воқелик (ҳаракат ёки фикр) албатта олдингисининг натижаси ўлароқ юзага келади, сиз гўё жаз мусиқасини чаляпсиз. Бутун борлигингиз фаолиятга берилиб кетган ва малакангизнинг сўнгги имкониятигача фойдаланасиз”.

Шахсан мен дарс бера туриб, онгимнинг ана шундай ҳолатидан мароқланаман. Ўқувчилар билан биргаликда амалга ошираётган ишимга қоришиб кетганча, бунга ўзимни қувонч билан фидо қиламан. Аммо, тадқиқотлар шуни кўрсатадики, “оқим” ҳолати нафақат шунчаки ёқимли туйғуларни уйғотади, балки у бир вақтнинг ўзида меҳнат унумдорлигини ошириши ва фойдали кўникмаларни ривожлантириши ҳам мумкин.

Бунда, унумли ишлаш ва маҳоратингизни ошириш жараёнида ижобий эмоцияларни бошдан кечирасиз.

Чиксентмихайи “оқим”га бир неча омиллар ҳамроҳлик қилади, дейди. Бундай ҳолатга кира олган

одам ўзида ички мамнуният уйғотувчи, маълум бир мақсадга йўналтирилган ва анчагина қийин бўлса-да бажариш мумкин бўлган вазифа устида ишлай олади.

“Оқим” ҳолатига кириш учун эришмоқчи бўлган мақсадимизга диққатни қаратишимиз керак. Ўзим ҳам мутлақо чалғимайдиган бўлсам, ўқитувчилик фаолиятини яхшироқ уддалайман: масалан, “адабий устахона” пайти болалар мустақил равишда завқ билан ижод қилишади, мен эса ўқувчилар билан суҳбатлашаман, диққатимизни ҳеч ким бўлмайди. Қоидага кўра, педагог ҳам бутунлай дарс бериш жараёнига эътибор қарата олиши учун ўқувчиларни диққатни жамловчи фаолиятга ўргатиши лозим.

Бутун синф “оқим” ҳолатига киришини истасак, чалгитувчи омилларни камайтиришимиз лозим (гаджетларни йигиштириб, мавзуга алоқаси бўлмаган гапларни бас қилиш). Бу масалада қоидаларнинг ўқувчилар билан бирга тузилган мўъжаз рўйхати жуда яхши асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Лекин мен шунчаки юзада ётмаган ва кучли чалғитувчи омил саналган ҳолат билан курашишимга тўғри келган.

АҚШда ҳамкасблардан “устунроқ” бўлиш ҳақидаги ташвишлар яхшироқ ишлашимга халал берарди. “Оқим” ҳолатига интилиш ўрнига ўзимни қай тариқа яхши томонимдан кўрсатар эканман, дея ташвишланар ва бунга қимматли вақтим, кучимни сарфлардим.

Назаримда, дарс ўтишга бўлган бугунги ёндашувим кўпроқ мўл-кўлчиликка йўналтирилган. Финляндияда кўпгина ўқитувчилар билан танишарканман, уларни устунликка эришиш масаласи умуман безовта қилмасди. Оддийроқ айтганда, улар ўзларининг қобилиятли профессионаллар, деган мақомидан мутлақо мамнун

эдилар ва бу рақобатга йўналтирилмаган ёндашув педагогларга биргаликда самарали ишлаш учун имконият яратиб берарди. Бундан ташқари бу уларга мунтазам равишда “оқим” ҳолатига киришга ҳам ёрдамлашарди.

Агар ўқитувчи бошқалардан илгарилаб кетишга интилмаётган бўлса, бу нафақат ўзига, балки ўқувчиларга ҳам фойдали бўлади. Ахир болалар бизга эргашади-ку! Агар биз имкон борича яхши ишлашга интилиб, ўзимизни бошқалар билан қиёслашга ҳаракат қилмасак, рақобатдан ҳоли муҳит шаклланишига ҳисса қўшган бўламиз. Агар ўқувчи ҳар доим “оқим” ҳолатини бошдан кечиришини истасак, у ҳолда бошқалар билан мусобақалашиб деган кучли чалғитувчи омилни паст даражага туширишимиз лозим.

ТЕРИНГИЗНИ ҚАЛИН ҚИЛИНГ

Хельсинкида ўтган икки йилимда ажойиб устозни кўрдим ва у менга мутлақо кутилмаган вақтда ҳам ёрдам беришга шай турарди. Кузда мактабимизда ота-оналар мажлиси бўлди ва йўлакда ота-оналар ёппасига менга ташланиб қолишди. Устоз муаллимам охириги меҳмон кетмагунча бу манзарани ёнгинамда жимгина кузатиб турди. Шундан кейин у мендан ота-оналарни ҳаддан ортиқ эркалатиб юбормаяпсизми, деб сўради. Ростини айтсам, бу гапидан ҳайрон қолдим.

Унинг саволи, аввалига ичимда ҳимоя реакциясини уйғотди. Чунки ҳамма вақт ўқувчиларимнинг ота-онаси билан мулоқот қилиш қобилиятимдан ғурурланиб юрар ва айни вазиятда ҳам ўзимни тўғри тутганимга ишонардим. Ўша куни ота-оналар билан

нима ҳақида гаплашганимни ҳозир эслай олмасам-да, ушбу суҳбат фин устозимда ота-оналарга жуда ҳам ёқишга ҳаракат қилаётганимдек таассурот қолдирибди. Таъкидлашича, унинг ўзи ота-оналар билан мулоқот қилган чоғида уларга қуйидаги қондани сингдиришга ҳаракат қиларкан: “Уйда сиз бошлиқсиз, мактабда эса – мен”. Ушбу тажрибали муаллима менга, ўзимнинг профессионал эканимга бир сония ҳам шубҳа қилмаслигим кераклигини уқтирди ва “теримни қалин қилиш”имни маслаҳат берди. Унинг тарифича, “кевларга⁹ ўраниб олинг”.

Бундай нуқтаи назардан лол эдим. Бунгача гоҳи ота- оналар билан мулоқот қилиш қийин иш экани ҳақида суҳбатлашардим, ҳеч қачон бунақа психологик бардошни кузатмаган эдим. Америкалик ўқитувчилар билан суҳбатлашганимда шундай хулосага келгандим: “оғир” ота-оналар уларда журъатсизликни уйғотар экан. (қолаверса, ўзим ҳам авваллари шундай туйғуни ҳис қилардим). Бундай вазиятларда уларни тинчлантиришнинг иккита усули мавжуд: ёки сен уларнинг талабига тўлиқ рози бўласан, ёки қочиб қутуласан.

Ўша кеч териси қалин бўлиш қанчалар муҳим эканини тушуна бошладим. Баъзида ота-оналар, ўқувчилар ва ҳамкасблар билан мулоқот қилиш шунчалар қийин кечадики, беихтиёр баридан кўнглинг совиб кетади, шаштинг пасаяди. Синфдаги қувончни сақлаб қолиш учун ўқитувчилар ўзларидаги бардошни ривожлантириши керак.

---

⁹ Кевлар (ингл.) – иссиққа чидамли кучли синтетик тола бўлиб, Номекс ва Технора каби бошқа арамидлар билан боғлиқ. 1965 йили кимёгар олима Стефани Кволек ишлаб чиққан юқори қувватли мато, материал – (таржимон).

Териси қалин бўлиш – ҳамма вақт ва ҳар қандай йўл билан бўлса-да ўз фикрингда туриб олиш дегани эмас. Устозим қайта алоқани бутунлай бепарво қолдиришни эмас, балки ўзимдаги профессионализмга ҳеч қачон шубҳа қилмасликни тавсия этмоқда. Агар мен профессионал бўлсам, ўзимни шунга муносиб кўрсата билишим лозим.

Болалардаги бардошни тарбиялаш ва уларнинг қийинчиликлар олдида ожиз қолмаслиги ҳақида кўп ёзилган, аммо бу сифатни ўқитувчиларга ҳам сингдириш ҳақида деярли ҳеч бир адабиётда ўқимаган эканман. Шундай бир қонуниятни пайқадим: қайси педагогнинг синфида қувонч овози кўп эшитилса, унинг ўзи ҳам бардошли инсон.

Бундай ўқитувчиларнинг ўзига бўлган ишончи ҳеч қандай расмий кўрсаткичларга боғлиқ эмас. Агар улар хато қилишса, ўша заҳоти тузатиб, ўзларини қайта тиклаб олишади.

Финляндиядаги педагогларнинг кўпи мени ўзларидаги ота-оналар, ҳамкасблар, ҳатто, ўқувчилар билан бўладиган низоларни ҳал қила олиш қобилиятлари билан ҳайрон қолдирди. Ўқитувчи учун ишда муаммо бўлиш-бўлмаслиги эмас, балки унинг қачон юзага келиши муҳим. Шунинг учун терининг қалин бўлиши дарс беришдан оладиган қувонч туйғусини сақлаб туришимизга ёрдам беради.

Фин тилида “sisu” деган сўз бор. Бу сўз кичкина шимол мамлакатада ҳаммасиданам қадрланадиган бир фазилатни англатади ва одатда у фин халқининг ўзига хослиги билан боғлиқ. Ушбу қисқагина сўз “қатъийлик” деб таржима қилинади, аммо ундан-да кўпроқ маънолари ҳам бор: вазминлик, бардошлилик,

тақдир бевафалиги олдидаги жасурлик ва ҳатто маълум маънода яшашга ундовчи куч-қувват манбаи ҳисобланган қайсарлик қабилар ҳам шулар жумласидан. Устозимнинг сўзларида айнан “sisu”ни англадим: сиз профессионалсиз, тамом!

Хелсинкида ўзимдакўпроқ “sisu” пайдо бўлаётганини ҳис қилдим. Ушбу мактабда янги одам эканим, бегона мамлакатдалигим мени кескин фикрлардан ҳимоя қилмасди, аксинча, яхшигина танқидга нишон бўлдим. Айнан шунга ўхшаш тушунтиришлар ўз ишимни ўнглашга ёрдам берди. Баъзан танбеҳларни эшитиб бўлгач, уларга рози бўлмай, ён беришдан бош тортган ҳолларим ҳам бўларди. Бу маълум маънода айрим одамларни ранжитар, аммо охир-оқибат, уларга қарши тура олишим мумкинлигини тушуниб етдим. Ўзимнинг профессионал эканим ва ишимни имкони борича аъло даражада бажара олишим мумкинлигини яхши билардим. Қолаверса, терининг қалинлиги менга синфдаги қувончни сақлаб қолишга ёрдам беради.

Буниси мисолларда тушунтираман. Хусусан, терининг қалинлиги: ғазабланган ота-она томонидан аччиқ мазмунда тайёрланган мактубни олгач, кайфиятингизни бузмасдан барчасига аниқлик киритишга тайёр бўлгунингизгача уни четга суриб туришдир. Бундан ташқари, сиз ҳам жон куйдириб ишлаган бўлсангиз-да, директор бошқа ҳамкасбингизни мақтаб, сизни эсга ҳам олмади. Айни вазиятда кайфиятни туширманг, ўқувчи сизга ошқора кўрслик қилса ҳам, буниси юрагингизга яқин олманг.

Касбим бўйича жиддий қийинчиликлар юзага қалқса, қуйидаги амалиётни синаб кўрардим: уйкуга кетишдан аввал вақт ажратиб, кундалигимга шу

куннинг хавотирли ҳолатларини ёзиб чиқардим. Агар муаммоларимни аниқлаб олмасам ва уларга холис назар ташлаб кўрмасам, умуман ухлай олмайман. Ўша куни ота- оналар, ҳамкасб ва ўқувчилардан эшитган сўзлардан кўпроқ ранжишимни англаб етдим. Одатда, кундалик юритмайман, аммо ўзимга ташвиш келтирган сабабларни ёзиб чиқиш, гарчи оддий метод бўлса-да, тушкунликдан халос бўлишга яхшигина ёрдам беради. Шундан сўнг тиниқиб ухлайман.

Кундаликни жуда оддий юритаман: саҳифани иккига бўлиш учун ўртадан битта вертикал чизиқ тортаман. Чап томонига “Безовта бўлиш учун сабаб”, ўнг томонига эса: “Аслида вазият қандай?” деб ёзаман. Кейин бир неча дақиқа ўқув кунида мени хавотирга солган ўйларнинг ҳаммасини эсга оламан ва чап томонга ёзиб чиқаман. Буни тугатгач, ўнг томонга ўтаман ва ҳар бир пунктнинг қаршисига битта ёки иккитадан гап ёзаман.

Ана шу иккинчи устундаги гаплар менга хавотирларимни кўпиртириб кўрсатмаслигимга ёрдам беради.

Бу ерда асосий мазмун вазиятни имкон борича объектив баҳолашдадир. “Аслида вазият қандай?” устунини тўлдирга туриб, оптимизмни йўқотмасликка ҳаракат қиламан ва эртаси куни қилишим мумкин бўлган ижобий амалларни таклиф қиламан.

Амалда у мана бундай кўринишга эга:

– руҳингиз чўккан ва нима қилишни билмаётган бўлсангиз, бундай кундалик кўп вазиятларда сизни қутқара олади.

– яна бир оддий усул бор ва уни ҳамма вақт қўллаш мумкин: ошкора ёки юзма-юз туриб миннатдорлик

билдиринг. Риверсайддаги Калифорния университети ўқитувчиси Соня Любомирский миннатдорликни “метастратегия” деб атайдди, чунки у Раж Рагунатан айтганидек, “турлихилвазиятларда бахтни ҳисқилишни кучайтириб, муносабатларни мустаҳкамлайди”.

Бугун айни шу тажрибани тўлиқ тасдиқлайдиган бир нечта илмий тадқиқотлар амалга оширилган.

Миннатдорлик машқи – бу носоғлом истакнинг бошқаларидан устунликка эришишини камайтирувчи амалиётдир. Рагунатаннинг фикрича, у “бу дунёда ҳеч ким ҳеч нарсага фақат ўз кучи билан эриша олмайди, деган ғояга асосланади”.

ҲАМКАСБЛАР БИЛАН БИР ФИНЖОН ҚАҲВА УСТИДА ЧАҚЧАҚЛАШИНГ

Ушбу китоб учун маълумотлар тўплай туриб, турфа мактабларда ҳар хил ёшдаги болалар билан ишлайдиган фин ўқитувчиларидан интервьюлар олдим. Уларнинг ўқитувчилик тажрибалари ҳақида сўзлаб беришларини ва педагоглик касби ҳақидаги мулоҳазаларини баҳам кўришларини жуда хоҳлагандим. Ҳар бир ҳамсуҳбатимга иккитадан савол бердим: “Сизга ўқитувчи сифатида нима қувонч келтиради?” ва “Сизнинг ўқувчиларингизга нима қувонч олиб келади?”

Ўқитувчилар кўпинча биринчи саволга жавоб бера туриб, ҳамкорлик ҳақида гапиришарди. Бу мени унчалик ҳайрон қолдирмасди. Қуйида “Тизимни ағдар. Таълимни энг пастдан ўзгартирамиз” (Flip the System: Changing Education from the Ground Up) китобим учун ёзган эсседан қисқа бир лавҳа келтираман.

“Финляндияда мактаб таркибий тузилиши ўқитувчилар ўртасида кенг миқёсдаги ҳамкорликка имконият яратишини тушуниб етдим. Дарсларнинг ярмини шерикларим, яъни бир ёки икки ҳамкасбим билан бирга ўтишим керак эди. Мактабимиздаги ўқитувчилар нафақат анъанавий тарзда бўлганидек дарсларни бақамти режалаштириш ва ўтиш маъносида ҳамкорлик қилишарди, балки улар ўқитишнинг барча ташвишларини бирга баҳам кўрган ҳолда қўлни қўлга бериб меҳнат қилишарди.

Ҳамкасбларига келгуси дарслар учун керакли манбаларни топишга ёрдам бериб, ўқувчиларни қандай қилиб яхшироқ қўллаб-қувватлашни муҳокама қилишади. Ўқитувчилар ҳамжиҳатликда ўқув дастурини таҳлил қилиб, танаффус чоғи болаларга кучларини қайта тиклаш учун қандай ёрдам беришни ўйлаб кўришади. Бундан ташқари, назорат ишларини ҳам бирга текширишади. Мени ҳайрон қолдиргани, буларнинг бари кўпинча ҳар бир дарсдан кейин бўладиган 15 дақиқалик танаффуслар чоғида бир финжон қаҳва атрофида ҳал қилинади”.

Тадқиқотчилар Энди Харгривз ва Дэннис Ширли ҳам ушбу маҳаллий ўзига хосликни қайд этишади: “Финляндияда ўқитувчилар ҳар доим ҳамкорлик қиладилар ва бу қандайдир аниқ бир топшириқни бажариш мақсадида юзага келади... Бу ерда ҳамкорликни дарсдан кейинги кўшимча фаолият деб қабул қилишмайди. Бу жамоа бўлиб вақтинча ишлаш ёки педагогик кенгашда ўқувчиларнинг муваффақиятлари ҳақидаги маълумотларни биргаликда таҳлил қилиш билан якун топмайди. Ҳамкорлик деганда ўқитувчиларнинг ўқув дастурларини

биргалиқда тузишлари ва бошқа барча ишларни баҳамжиҳат амалга оширишлари тушунилади. Таълим вазирлигидаги амалдорнинг бизни ишонтириб айтишича, “ўқитувчиларга фақатгина керакли ресурсларни берсангиз бўлди, муаммони ечиш усулини улар албатта топишади”. Фин мактабларининг истиқболдаги ривожланиши ва таълимнинг мақсадлари стратегик режаларда шунчаки ёзиб қўйилмайди: бу ерда уларни бирга муҳокама қиладилар ва ҳамкорлик кундалик жараёнда амалга оширадилар” .

Фикримча, америкалик педагоглар ҳам худди фин ҳамкасбларига ўхшаб бирга ишлашдан бўйин товлашмайди. Бу ерда асосий муаммо – беҳад катта юклама уларни бундай имкониятдан маҳрум этишидадир.

Ҳамкорлик қувончини ҳис қилишни ва унинг барча афзалликларини ўз тажрибаларида бошдан кечиришни истаган ўқитувчи, биринчи навбатда, дунёқарашини ўзгартириши керак бўлади. Бу ўз қўлимизда. Тўғри, фин педагогларида енгилроқ дарс жадвали бор (қисқароқ ўқув кuni ва мунтазам равишдаги 15 дақиқалик танаффуслар), аммо улар ҳамкорликка зарурат сезганликлари учун шунга келишадилар.

Юқорида айтганимдек, Хельсинкида дастлабки иш йилим дарсларимнинг деярли ярмини бошқа ўқитувчилар билан бирга ўтиш бахтига муяссар бўлдим. Ҳайратланарлиси, биз режалаштириш билан жуда кам шуғулландик. Методистлар шунчаки хонамга келиб, менга ёрдам беришар ва чиқиб кетишарди. Ўшанда бўш вақтларда ҳамкорлик қилиш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаган эдим: бу менга унчалик қулай кўринмас, қолаверса, ёлғиз ўзим ҳам буни яхши уддалай оламан, деб ўйлардим.

Иккинчи йили кўпроқ ҳамкасбларимга таянадиган бўлдим. Бунга куз ойларида ишимдан кўнглим совиб, бошдан кечирган инқирозим асосий сабаб бўлди. Ўшанда бир неча ҳамкасбим қайта тикланишимга ёрдам беришганди. Назаримда, ҳамкорлик туфайлигина иккинчи ўқув йилим ажойиб ўтди. Буни ҳамкасбларим хизмати эвазига эришилган галаба деб ҳисоблайман.

Ҳамкасбларим билан ҳамкорлик қилиш касбий маҳоратимни оширишга имкон беради, деб қарор қилгач бу йўналишдаги фикрларимда ўзгариш юз бера бошлади. Ҳозир китобимни ўқийётганларга “бир финжон қаҳва атрофида ҳамкорлик” стратегиясини тавсия қиларканман, ҳамкасблар билан ишлашнинг “табиий” усулларини қидириб кўришни маслаҳат бераман. Бугун кўпгина ўқитувчи (шу жумладан, ўзим ҳам) атрофдагилар билан ижтимоий тармоқлар ва касбий форумларда мулоқот қилишдан кўпроқ фойда оламиз. Аммо аввалги эски русумдаги мулоқот турига қайтишимиз, ҳамкасбларимиз билан шахсан ҳамкорлик қилишимиз ҳам керак. Агар ҳамкасбларнинг қўллаб-қувватлаши эвазига камол топаётган бўлсак, улар ҳам бундан қувонишади. Бу ўзига хос икки томонлама жараён ҳисобланади.

Илгари эски андозаларим асосида фикрлар ва ҳамкорлик жараёнини тахминан қуйидагича тасаввур қилардим: чарчаган икки ўқитувчи бир-бирига термилиб, бошини эгиб олган ва асабийлашганча дарс режаларини ўрганишмоқда. Аммо Финляндияда бундай манзарани жуда кам учратдим.

Одатда барчаси мутлақо табиий ҳолатда, яъни ўқитувчилар хонасида, қаҳва атрофида рўй беради.

Бугун ўқитишнинг сифатини ошириш ва ўқув материални ўзлаштириш учун ҳамкасблар гуруҳи (икки ва ундан ортиқ киши) биргаликда амалга оширадиган ҳар қандай фаолиятни мактаб соҳасидаги ҳамкорлик деб ҳисоблайман. Бунда ота-онанинг электрон хатига нима деб жавоб бериш ҳақидаги икки дақиқалик сўзлашиш ҳам ҳамкорликдир. Худди шунингдек, материалларни ўзлаштиришда қийналаётган болага ёрдам бериш учун ажратилган беш дақиқалик суҳбат ҳам айнан ҳамкорликдир.

Ўйлашимча, ҳамкорлик дунёқарашимиз билан чамбарчас боғлиқ. Агар сиз бошқалар билан ҳамжиҳат бўлиб ишласангиз, касбий маҳоратингиз ошаётганига чинданам ишонсангиз, унда буни бажаришнинг оддий йўллари ҳам топасиз. Бунинг учун Хелсинкидаги ҳамкасбларим жуда кўп уринишган, деб ўйламайман.

Уларнинг дунёқарашлари биргаликдаги ишлари учун пойдевор бўлиб хизмат қилган.

Ҳамкорлик чиндан ҳам сермахсул бўлиши учун “мен” олмошининг ўрнига “биз” олмошини тез-тез қўллаш лозим ва ўзингизни ҳамкасблар жамоасининг бир қисми сифатида қабул қилишингиз керак. Ўқув йили бошлангандан сўнг уч ой ўтиши билан уч ҳамкасбим менинг ўқитувчилар хонасида кам вақт ўтказётганимдан ташвишлана бошлагани ҳақида биринчи бобда ҳикоя қилгандим. Бир муаллима у ерга озгина нафас ростлаш ва ҳамкасблар билан мулоқот қилиш учун келишини қўшимча қилганди. Ўқитувчилар хонасида тез-тез бўла бошлагач бошқа педагоглар билан бир кунда бир неча дақиқа шунчаки бирга ўтиришнинг ўзи фаол ҳамкорликнинг асосини ташкил этишини тушуниб етдим.

ЭКСПЕРТЛАРНИ ТАКЛИФ ҚИЛИНГ

Хельсинкида ишлай туриб, фин ўқитувчилари ўз дарсларига тез-тез ҳамкасбларини таклиф қилишларини пайқадим. Ана шундай қисқа дўстона ташрифлар уларнинг ўзига ва ўқувчиларга қувонч олиб келарди.

Бир куни физика ўқитувчиси ўқувчиларимни ўрта ёшли болалар ўқийдиган илмий лабораторияга, “Электр токи” мавзусининг кириш машғулотига таклиф қилди. У шунчалар жонкуяр эдики, бу дарсни ўзидаги бўш соатларнинг бирида ўтиб берди. Бошқа сафар мен ҳам рН шкаласи бўйича машғулот режалаштирдим ва ўша лабораториядан фойдаланмоқчи бўлдим. Шунда бир ҳамкасбим дарсдан кейин қолиб, керакли материалларни тайёрлашимга кўмаклашди. Менга кимёвий бирликлар ҳақида қисқа тушунтириш берди, эртаси куни мен бу маълумотлардан машғулотимда фойдаландим.

Ёки яна бир мисол: биология курси доирасида дарсимни жинсий мулоқотларга багишлашим керак эди, аммо бироз хижолат чекиб турардим. Шунда бир ҳамкасабам ўз хонасида қизларнинг саволларига жавоб беришни зиммасига олди, мен эса ўғил болалар билан машғулот ўтказдим. Бунгача шу ҳамкасабам синфнинг бир бурчагида ўғил болалар ўзларини қизиқтирган хижолатли аноним саволларни ёзиб қолдиришлари учун алоҳида қути ташкил қилишга ёрдам берганди. Кейинроқ ана шу ҳамкасабам мени ўз машғулотига таклиф этган ва мен бу дарсда Қўшма Штатлардаги ҳаёт ҳақида ҳикоя қилиб берганман. Унинг ўқувчилари “Давлат бюджетининг

шаклланиши” мавзусини ўрганишаётган экан. Мен уларга Бостон яқинида ишлаган чоғим даромадимнинг учдан бир қисми ҳали солиқларга чиқариб ташланмасидан тиббий суғуртамни тўлашга сарф бўлишини айтиб берганимда улар роса ҳайрон қолишганди.

Аввал менга ҳамкасбларни дарсга таклиф қилиш бўйича маҳаллий анъана унчалик ҳам ёқмаганди.

Лекин вақт ўтиши билан бу амалиётнинг ашаддий тарафдорига айландим. Ўқув йили давомида ҳамкасбларимни бир неча марта дарсимга таклиф қилгандим, улар ўқувчиларим учун вақтларини холисона сарфладилар. Бу ҳақда келишиш ҳам қийин эмасди, шунчаки таклиф қилсангиз, одамларнинг ўзи бажонидил ёрдамга келишарди.

Таклиф қилинган экспертлар синфимга кўпроқ кела бошлагач, ўзимни мисоли бошқа мутахассисларни жалб этган ҳолда намунали ўқув тадбири уюштирган ресурслар бўйича менежерга ўхшата бошладим. Бу янги ёндашув елкамдаги юкнинг бир қисмини олиб ташлашга ёрдам берди, чунки энди ҳамма нарсани биладиган моҳир уста ролини бажаришнинг зарурати бўлмай қолди.

Танқисликка йўналтирилган ёндашувдан қутулмоқчи бўлган ўқитувчилар, аввало, бошқалардаги профессионализмни тан олиши керак (мактаб жамоаси ичида ҳам, ундан ташқарида ҳам) ва улардан фойдаланиш лозим. “Экспертларни таклиф қилинг” стратегияси мўл-кўлчиликка йўналтирилган ёндашувни мустаҳкамлайди.

Мен бу масалада ҳамкасб ўқитувчилар битмас туганмас бойлик эканини кўрдим. Фараз қилайлик,

Мексикада бўлиб қайтган ҳамкасбингиз бор, сиз эса ушбу мамлакат ҳақида машғулот ўтмоқчисиз. Ундан саёҳат чоғида олган фотосуратларини кўрсатишни ва қандайдир фойдали воқеаларни айтиб беришни илтимос қилишингиз мумкин. Ёки ўқувчиларингизни мунтазам равишда кундалик тутишларини хоҳлаясиз ва худди шу иш билан узоқ йиллардан буён шуғулланиб келаётган бошқа бир ўқитувчини биласиз. Хўш, нима учун уни синфга таклиф қилмаслик керак? Ўқитувчи ушбу одатнинг афзалликлари ҳақида сўзлаб, бу ишни нимадан бошлаш кераклиги ҳақида маслаҳат бериши мумкин-ку!

Эҳтимол, ҳамкасбингиз сиз учун қимматли вақтини сарфлаётгани ноқулай туюлар. Бундай вазиятда ролларни алмашиб туришни таклиф қилинг, яъни у сизнинг синфингизда таклиф этилган ўқитувчи бўлиб турган чоғда сиз уникага бориб дарс ўтиб туринг. Финляндиялик ҳамкасабам Паула биринчи синфларига дарс берган йили уларни бешинчи синфлар билан алмаштириб дарс ўтганини қизиқиш билан ҳикоя қилганди.

Машғулотларга ҳамкасбларни (бошқа экспертларни, дейлик, ота-оналарни) таклиф қилиш орқали ўқувчиларингизга бошқалардан ҳам нимадир ўрганмоқчи эканингизни кўрсатасиз. Агар биз сиз билан қайсидир жиҳатдан ўхшаш бўлсак, бундай муносабат ҳатто ўқувчиларни ҳам маълум бир масалаларда мутахассис сифатида кўришга ёрдам беради. Паула синфингизга нима қувонч олиб келиши ҳақидаги саволга жавоб бера туриб, ўқувчиларга ишониш кераклигини ва баъзан уларга бошқаларни ўқитишга ҳам имкон бериш кераклигини таъкидлаган эди:

– Мутахассис ўқувчига доим нималарнидир ўргатиш ўрнига бор тажрибасидан ҳам тез-тез фойдаланиб туриши керак.

Финляндияга келгунимга қадар синфга экспертларни таклиф қилиш ғоясини ҳеч қачон ўйлаб ҳам кўрмаган эдим ва тан олишим керак, бу борада тасаввурим жуда тор, бир томонлама экан. Мактабим ичидаги мутахассисларни бой берган эканман. Эсингизда бўлса, Хельсинкида биринчи йил иш бошлаганимда синфимга паралимпиячиларни таклиф қиламан, деб қанча куч сарфлаган эдим. Ҳозир ортга қараб, бунинг учун мактаб жамоасидаги мавжуд ресурслардан фойдаланганимда, бир неча бор самарали бўлиши мумкинлигини энди тушунапман. Йўқ, четдан эксперт чақиришга қарши эмасман, чунки бу ўта фойдали бўлиши мумкинлигини яхши биламан. Аммо атрофга назар солиб, бунга мос инсонларни жамоангиз орасидан қидириб кўриш афзал эканини айтмоқчиман. Улар сизнинг ўқувчиларингизга кўпгина қизиқ ва фойдали нарсалар ҳақида ҳикоя қилиб бериши мумкин, шу билан бирга, ўзларини яна бир марта қадрли мутахассислар сифатида ҳис қилишади, умумий айтганда, бу ерда ҳар икки томон ҳам ютиб чиқади.

ТАЪТИЛДА ЧИНДАН ҲАМ ДАМ ОЛИНГ

Гарчи ўз вақтида Хельсинкига келиб, бешинчи синфларни ўқитиш ҳақидаги таклифдан роса қувонган бўлсам ҳам, ўзимга унчалик ишонолмас ва аллақандай журъатсизликни сезардим. Финляндияда қандай қилиб яхшироқ дарс бериш борасида миллионлаб саволлар мени безовта қилаётганди.

Маҳаллий мактабдаги директор муаммоларимни фаҳмлади шекилли, июль охиригача таътилда бўлишини маълум қилди. Бўлажак бошлиғим билан боғлана олмаслик ҳолати мени анча ҳайрон қолдирди, чунки Америкада мен таниган-билган мактаб директорлари худди бутун ёз давомида тўхтовсиз ишлайдигандек эди. Аммо уларнинг фин ҳамкасабаси ширинсўзлик билан ҳамма саволларимни ўринбосар хонимга буриб қўйганди.

Ҳеч нарсани ўйламай ўша хонимга хат ёздим ва кейинги ҳафта суҳбатлашишга умид қилдим. Шу ерда яна бир қизиқ ҳолат юз берди: директор муовини ҳам менга тезда жавоб бермади, ниҳоят жавоб ёзганида мулойимлик билан таътилдан кейин гаплашиб кўришни таклиф қилди ва ўзининг ҳозир шаҳардан ташқарида эканини важ қилиб кўрсатди. Шундан сўнг қизиқ бир қонуниятни тушунгандек бўлдим: яъни фин ўқитувчилари ёзда ҳақиқатда дам оладиганга ўхшаб кўринди.

Бундай ёндашув аввалига менда ишончсизлик уйғотди. Ахир ҳеч бир ўзини ҳурмат қилган педагог болалар таътилга чиққани учунгина ишини тўхтатиб қўймайди-ку! Ўзим ҳам бундан истисно эмасдим: АҚШда ёзнинг асосий қисмини ўқитувчилар учун бўладиган семинарларга бориш, мутахассислик бўйича адабиётлар ўқиш ва ўқувчилар, ота-оналарнинг уйларига бориб суҳбатлашиш билан ўтказардим. Ёзги таътилни яхши кўрардим, чунки энди ишлашим учун кўпроқ вақтим бўларди.

Аммо Финляндияда, ОАВ таъбирича, таълим тизими билан машҳур бўлган мамлакатда кўп ўқитувчи ёзда деярли алоқага чиқмайди. Мен ҳам секин-аста финлар

орасида оммабоп бўлган ушбу амалиётни қадрлай бошладим.

Узоқ йиллар давомида дам олишга унча вақт ажратмагандим. Ҳордиқ етарли миқдордаги қувватни тиклаб олишда ажойиб танлов эканини энди тушуняпман, ўқитувчи учун навбатдаги ўқув йилига тайёргарлик кўришида ёрдам бермай қўймаскан. Финляндияда педагог таътил чоғи мактаб ишлари билан жуда кам шуғулланади. Ҳатто ҳозир, яъни бу мамлакатда бир неча йил яшаганимдан кейин ҳам масалага бундай ёндашув кўзимга ғайриоддий бўлиб кўринади. Менга кўпроқ аралаш вариант ёқади: узоқ таътил чоғида ўз вақтингни шундай тақсимлагинки, у тўлақонли дам олишга ҳам, касбинг бўйича билимларингни оширишга ҳам етарли бўлсин. Шахсан мен ёз ойларини ўз ишинг ҳақида мулоҳаза юритишнинг ва кейинроқ синфда қўллаш учун янги ғояларни топишнинг айна вақти эканини тушуниб етдим.

Америкалик педагоглар тўлақонли дам олиш ҳақида баъзан қайғуришмайди, натижада муаммо юзага келади. Тўйиб ухлаш ва ажойиб китобни ўқиб чиқиш яхши, бироқ етарли дам олиш эмас. Фин ҳамкасблардан ўзлаштириб олинган “Таътилда чиндан ҳам дам олинг” стратегиясига амал қилишингизни тавсия қиламан. Қайтараман: мен бутун ёз давомида ишдан бутунлай воз кечишни таклиф қилмаяпман. Аниқроғи, керак бўлганда ишни бир четга суриб қўйиш учун вақт ажратиш зарур деб ҳисоблайман.

Бриджит Шалти “Ишга кўмилганлар” китобида Ҳарвард бизнес мактаби томонидан Бостондаги консалтинг фирмаларининг бирида қилинган тадқиқот

ҳақида ҳикоя қилади. Унда тўлақонли дам олиш зарурат экани тасдиқланади.

Ўзингиз ҳукм чиқаринг:

“Тадқиқотчилар икки гуруҳ ходимларни қиёслаб кўришди. Биринчи гуруҳ ҳафтасига 50 соатдан ёки ундан ҳам кўпроқ ишлаган, таътилларидан тўлиқ фойдаланмаган ва бир вақтнинг ўзида гаджетлари ёрдамида ишхона билан доимий алоқада қолишган.

Иккинчи гуруҳ иштирокчилари эса, 40 соатдан меҳнат қилишган ва таътилларининг охиригача дам олишган. Улар айбдорлик ҳиссини туймаслик, хизматдаги муаммоларини мунтазам равишда ўйламаслик, мижозларнинг эҳтиёжларини ҳам қондириш ва ишхона билан доимий алоқада қолиш ниятида навбатчилик жадвалини тузишган. Хўш, сизнингча, қай бир гуруҳда меҳнат унумдорлиги юқори бўлган? Табиийки, мунтазам равишда дам олган гуруҳ аъзолари ўз ишларидан яхшироқ қониқиш ҳосил қилиб, иш ва оила ўртасидаги оқилона мувозанатни топа олишгани маълум бўлган. Бу ҳали ҳаммаси эмас. Иккинчи гуруҳ ходимлари кўпроқ ўқийдиган бўлишган, бошқа ходимлар билан муомалани яхшилаб, “идеал” ходимлар сафидаги ҳамкасбларига қараганда сермахсулроқ бўлиб чиқишган.

Бошқа тадқиқотлар эса таътилларидан тўлиқ фойдаланадиган ходимлар камдан-кам ишдан бўшаб кетишларини ва қайта аттестация чоғида яхшироқ натижаларни намойиш қилишларини тасдиқлаб берди. Улар анчагина ижодкор, эътиборли, катта ҳажмдаги ишни бажаришга улгурадиган ва стрессни камроқ бошдан кечирадиган кишилардир. Бир сўз билан айтганда, узлуксиз хатлар оқимидан бекина олиш ва

ҳар бир хатга шу заҳотиёқ жавоб бермаслик имконига эга бўлиш “идеал” ходимларга ўхшашдан кўра яхшироқдир”.

Ўйлашимча, сизда шундай имконият бор. Ёзги таътилда бирор жойга жўнаб кетиш (оилавий, дўстлар билан ёки ёлғиз ўзингиз) оқилона қарор. Тоғларга чиқиш, круизларга чиқиш, пляжларда ҳордиқ чиқариш – вариантлар жуда кўп. Ҳа айтганча, ўзим ҳам жойни алмаштириш орқали яхши дам олиш мумкин, деб ҳисобламайман. Бу ерда сизнинг кайфиятингиз жуда муҳим. “Таътилда бирор жойга жўнаб кетиш” мумкин, аммо дам ололмаслик ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Чунки ўзингиз билан бирга ишингизни ҳам олиб кетган бўласиз (ишонинг, бундай “таътил” кучингизни қайта тикламайди, тажрибамдан яхши биламан буни).

Таътил кайфиятида юрган чоғ (Финляндияда педагогларнинг барчаси шундай қилишади), айниқса ёз пайтлари бир неча кун ёки ҳафта давомида электрон почтани очмаслик ва ижтимоий тармоқларга кирмаслик ўта фойдали эканини англадим. Шахсан бу менга фаол бўлишимда, табиатни кўпроқ қадрлашимда, кучимни яхшироқ тиклашим ва яқинларим ҳамда дўстларим билан кўпроқ кўришишимда ёрдам беради.

ҚУВОНЧНИ УНУТИБ ҚЎЙМАНГ

Шундай бир тасаввур пайдо бўладики, ҳозир бутун дунёда қувончни мактаб таълимида устувор вазифага айлантиришга даъват қилувчи бир ҳаракат куч тўплаётгандек туюлади. Пенсильвания университети тадқиқотчиси Алехандро Адлер ижобий

психологиядан диссертация ёзганида Бутандаги 18 та ўрта мактабда 8000 ўқувчи иштирокида тадқиқот ўтказган. Экспериментнинг мазмуни қуйидагича бўлган: бир тоифа синфларда замонавийлаштирилган режадан фойдаланилган ва унда бахтли бўла олиш қобилиятига урғу берилган (болаларда 10 та ностандарт кўникма ривожлантирилган: онглилик, шахслараро муносабатни шакллантириш қобилияти, ўзини англаш ва ҳоказо. Бу ерда у ўзини ишонтириш тамойилига асосланган), бошқаларида эса оддий анъанавий тарбия назарда тутилган.

Тадқиқот шуни кўрсатдики, “бахт ўқув дастури” туфайли, ўқувчиларнинг ўз ўзини ишонтириши ҳам, стандартлашган тест натижалари ҳам сезиларли даражада яхшиланган.

“Айрим мутахассисларнинг фикрига қарамай, яхши кайфият ва ўқишдаги муваффақиятлар бир-бирига зид нарсалар эмас, – деб ёзади Адлер. – Аксинча, кайфият қанчалик яхши бўлса, натижа ҳам шунчалар юқори бўлади”.

2016 йили Финляндия мактаблари янги дастурга ўтишди ва ундаги ўрганилиши лозим бўлган тушунчалардан бири “бахт” туйғусидир. Менга бу янгилик жуда ёқди, чунки тадқиқотлар унинг барчага фойдали эканини тасдиқламоқда.

Раж Рагунатан ўтказган тажрибаларнинг бирида ходимларнинг бир гуруҳига ҳафта давомида электрон почта орқали хат жўнатиб, уларга бахт келтириши мумкин бўлган нарсаларни танлашларини таклиф қилишган. Тажриба ҳафтаси тугаганда улар худди шундай назоратда бўлган, аммо бу мазмундаги хатлар олмаган гуруҳдаги одамларга қараганда ўзларини

кўпроқ бахтли ҳис қилишганини айтишган. Рагунатан шундай тадқиқотлар туфайли инсонга ҳар куни бахт туйғуси сари ҳаракатланиш ҳақида эслатиб турилса, ҳаётда унчалик катта бўлмаса-да, қувонч келтирувчи нарсаларга интилиши ҳақида айтади.

Мазкур китобда баён қилинган барча стратегиялар ичида энг муҳими, қолаверса, энг оддийси бўлган қувончни унутиб қўйманг. Оғир кунларда (ҳамманинг бошида бор) баъзан мактаб синфхонасида қувонч устувор бўлиши кераклигини унутиб қўйиш осон. Гоҳида тиришқоқ ота-оналарнинг номаъқул талабларига эргашишни хоҳлаймиз ёки болаларнинг ўқишдаги муваффақиятларини тан олмасдан, уларни танаффусларсиз ишлашга, олдинга интилишга мажбурлагимиз келади. Охири кўринмас тестларга асосланган ҳисоботлар замонида америкалик ўқитувчиларга ҳам осон эмас.

Аммо қувонч омили менга ўқитувчилик фаолиятимни давом эттиришимга ёрдам берди: Финляндиями, АҚШми ёки дунёнинг қай бир мамлакатада бўлмайин, ҳар доим шу ҳақда эслатиб, қувончни ўзимнинг бош мақсадим қилишга уринмоқдаман. Сиз-чи, қадрли ўқувчи?

МУНДАРИЖА

СЎЗБОШИ.....	7
КИРИШ.....	18

I БОБ

ЯХШИ КАЙФИЯТ	29
ТАНАФУСЛАРНИ РЕЖАЛАШТИРИНГ	36
ЖИСМОНИЙ ФАОЛЛИКНИ ЭСДА ТУТИНГ	44
КУЧ-ҚУВВАТИНГИЗНИ ҚАЙТА ТИКЛАБ ОЛИНГ ...	57
СИНФХОНАНИ ТУРЛИ НАРСАЛАРГА ТЎЛДИРИБ ТАШЛАМАНГ	64
ТОЗА ҲАВОДАН НАФАС ОЛИНГ	71
ТАБИАТ ҚЎЙНИГА ЧИҚИНГ	76
ХОТИРЖАМ ВАЗИЯТНИ САҚЛАБ ҚОЛИНГ	82
ТАЯНЧ ЖАДВАЛИНИ ТУЗИНГ	86
ШОВҚИН ЎЛЧАГИЧ ЯСАНГ	87
МУВОЗАНАТНИ ТОПИНГ	88

II БОБ

ДАХЛДОРЛИК.....	93
ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛОВЧИ ЖАМОАДАН Фойдаланинг	93
ҲАР БИР БОЛАНИ ЯХШИ БИЛИБ ОЛИНГ	98
БОЛАЛАР БИЛАН ЎЙНАНГ	103
НАТИЖАЛАРНИ ТАН ОЛИНГ	110
ЖАМОА ОРЗУСИ САРИ ИНТИЛИНГ	116

ЎҚУВЧИЛАРНИ ТАЪҚИБ ҚИЛИШЛАРИГА ЙЎЛ ҚЎЙМАНГ	124
ОТАЛИҚҚА ОЛИШ	128
ТИЗИМИНИ ҚЎЛЛАНГ	128

III БОБ

МУСТАҚИЛЛИК.....	132
ИШНИ ЭРКИНЛИК БЕРИШДАН БОШЛАНГ	135
ЗАХИРАДА ОРАЛИҚ БЎШ ВАҚТ ҚОЛДИРИНГ	140
БОЛАЛАРГА ТАНЛОВ ИМКОНИНИ БЕРИНГ.....	147
ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН БИРГА РЕЖАЛАШТИРИНГ .	151
ТАЪЛИМНИ ҲАЁТ БИЛАН БОҒЛАНГ	159
БОЛАЛАРДАН МАСЪУЛИЯТНИ ТАЛАБ ҚИЛИНГ .	167

IV БОБ

МОҲИРЛИК.....	175
ЭНГ МУҲИМ НАРСАНИ ЎҚИТИНГ	176
ДАРСЛИК РЕСУРСИДАН ФОЙДАЛАНИНГ	185
ЎҚИТИШНИНГ ТЕХНИК ВОСИТАЛАРИНИ СУИИСТЕЪМОЛ ҚИЛМАНГ	190
МУСИҚА ҚЎЙИНГ.....	196
ТЕЗ-ТЕЗ ТРЕНЕР РОЛИНИ ИЖРО ЭТИНГ.....	201
БИЛИМЛАР ТАСДИҒИНИ ТАЛАБ ҚИЛИНГ	209
ЯКУНИЙ БАҲОЛАРНИ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН БИРГА МУҲОКАМА ҚИЛИНГ	215

V БОБ

ДУНЁҚАРАШ	220
“ОҚИМ” ҲОЛАТИГА ИНТИЛИНГ	224
ТЕРИНГИЗНИ ҚАЛИН ҚИЛИНГ	227
ҲАМКАСБЛАР БИЛАН БИР ФИНЖОН ҚАҲВА УСТИДА ЧАҚЧАҚЛАШИНГ	232
ЭКСПЕРТЛАРНИ ТАКЛИФ ҚИЛИНГ	237
ТАЪТИЛДА ЧИНДАН ҲАМ ДАМ ОЛИНГ	240
ҚУВОНЧНИ УНУТИБ ҚЎЙМАНГ	244

Қайдлар учун

Қайдлар учун

Қайдлар учун

Қайдлар учун

Тимоти Уокер

ФИНЛАНДИЯ ТАЪЛИМИ МУЎЖИЗАСИ:

Ҳамма гап танаффусдами?

Мароқли дарс ўтишнинг 33 сири

Муҳаррир:

Чарос НИЗОМИДИНОВА

Дизайнер ва саҳифаловчи:

Абдуқодир ЮЛДАШЕВ

Техник муҳаррир:

Аброр ҚЎШНАЗАРОВ

Лицензия рақами: АІ № 295. 08.12.2010 да берилган.
Босишга 12.12.2022 да берилди.
Бичими 84x108 ^{1\32}. Босма тобоғи 8,5.
Гарнитура Офсет қоғози.
Адади 1 000 нусха. Буюртма №65.
Баҳоси келишилган нархда.

Мурожаат учун тел.: (99) 403-45-66.

«Dizayn-Print» МЧЖ ЎИЧК босмаҳонасида чоп
этилди. 100054. Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Чўпон ота кўчаси, 28-а уй .

"Хасанов Фарход" ЯТТ да муқоваланди.
Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Чўпон ота кўчаси, 28-а уй